

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Neveléstudományi Doktori Iskola
Pedagógiatörténeti Doktori Program

Nemes-Németh Nóra

Kontinuitás és diszkontinuitás egy iskolaváros társadalmi struktúrájában
Különös tekintettel a tanári professzió konstruálására

Doktori (PhD) disszertáció

Témavezető: Prof. Dr. Németh András

A bíráló bizottság tagjai:

Elnök:	Prof. Dr. Horváth H. Attila
Bírálok:	Prof. Dr. Szabolcs Éva
	Ambrusné Prof. Dr. Kéri Katalin
Titkára:	Dr. Vincze Beatrix
Tagok:	Prof. Dr. Nagy Péter Tibor
	Dr. Sáska Géza
	Dr. habil. Mészáros György
Póttag:	Dr. Baska Gabriella

Budapest

2020

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	4.
1.1. A kutatás tárgya és célkitűzései	6.
1.2. A kutatás forrásai és módszerei	8.
1.3. A téma szakirodalmának historiográfiai áttekintése	11.
2. A helyi közoktatás fejlődését meghatározó gazdaság-, társadalom- és egyházpolitikai tényezők	18.
3. A középfokú és középszintű iskolahálózat kiépülése	23.
3.1. A város legősibb középiskolája	23.
3.2. A reálirányú oktatás megszervezése	27.
3.3. Az ipari szakoktatás megszervezése	29.
3.4. A kereskedelmi szakoktatás megszervezése	30.
3.5. A polgári iskolák és a nőnevelés intézményei	34.
3.6. A Ferenc József Nőnevelő Intézet	38.
4. Konfliktusok egy iskolaváros életében	41.
4.1. Tanfolyamból állami főreál	42.
4.2. Út a leánygimnáziumig	47.
4.3. Az elmaradó iparostanoncok és a hanyag mesterek	52.
4.4. A Kereskedelmi Társulat iskolája	54.
4.5. A gimnázium a város keblén	56.
4.6. A szatmári irgalmas nővérek intézete	59.
5. A tanári professzió regionális leképeződései	61.
5.1. A szakrendszerű oktatás kiépülése	65.
5.2. Szakmai érdekvédelem, szakmai szerveződések	75.
5.3. Tudós tanárok, tanár tudósok	82.
5.4. Országos egyesületi tagság	84.
5.5. Irodalmi munkásság, sajtómegjelenésük	89.
5.5.1. A publikációs tevékenység fórumai	90.
5.5.2. A legintenzívebb publikációs tevékenységet kifejtő tanárok	93.
5.5.3. Tankönyvírói tevékenység, lektorálás	95.
5.6. A tudományos világ elismerésének, az utókor tiszteletének kifejezése	98.

6. A regionális szerepvállalás formái és jelentősége	100.
6.1. Egyesületi élet	100.
6.2. Részvétel a városi közigazgatás életében	110.
6.3. Előadások, beszédek	114.
7. Városi polgárok az iskolák életében - a mecenatúra intézménye	117.
7.1. Ösztöndíjak, alapítványok	120.
7.2. Egyszeri pénz- és könyvjutalmak, segélyezés	121.
7.3. Az iskolai egyletek támogatása	125.
7.3.1. Önképzőkori pályatételek	126.
7.3.2. Ifjúsági segítő egyesületek	132.
8. A város mint iskolai tér	136.
8.1. Az egyház létesítményeinek látogatása	137.
8.2. Városi ünnepélyek	139.
8.3. A diákok elszállásolása	140.
8.4. A testi nevelés színterei	141.
8.5. Tanulmányi kirándulások	144.
8.6. A tanulók városi viselkedése	147.
8.7. Az iskola mint „városi tér”	152.
9. A tanügy és a városi sajtó	155.
10. Kitekintés – egy tanárportré	159.
11. Összefoglalás	163.
12. Köszönetnyilvánítás	174.
13. Irodalomjegyzék	175.
14. Képek, ábrák és táblázatok jegyzéke	198.
15. Függelék	200.
15.1. Arcképcsarnok	200.
15.2. Ösztöndíjak	207.
15.3. Az egyes iskolák tanulói összetétele	218.

„Meg kell mutatni nagy Magyarországnak,

hogy mi nem pusztán a királyi sírok néma őrei,

hanem a közművelődés szószólói, pártolói is vagyunk.”¹

---

¹ Székesfejérvár, 1872. **IV.** 50. sz. 231. o.

1. Bevezetés

Egykori koronázó városunk, Székesfehérvár, az ország leggazdagabb történelmi múlttal rendelkező városainak egyike. Jelentőségét évszázadokon keresztül az uralkodó hatalomhoz fűződő viszonya határozta meg. A magyar királyok koronázó és temetkező helyeként kiemelt jogállású területnek számított. Iskolavárosi mivolta mindezt elenyésző alkalommal került a neveléstörténeti vizsgálódások középpontjába. A meglévő kutatások a helytörténetírás keretein belül az iskolák történetének feltárására összpontosultak. A város mint többszörösen determinált, strukturált tér és a benne található iskolák kapcsolata új, komplex kutatási szempontoknak enged teret.

Székesfehérvár oktatási intézményeinek szellemi kisugárzása alapvetően meghatározta a városi életteret, az iskolahálózat kiépülése egyben a városfejlődés egyik mozgatórugójaként szolgált. A tanárok a város életére befolyással bíró elit meghatározó személyiségeiként, a társadalmi, kulturális és hitélet terén kifejtett tevékenységükön keresztül közvetlenül hatottak a város fejlődésére. A középfokú és középszintű oktatás kiépülése a diákok huzamosabb, éveket átfogó itt tartózkodását jelentette. Székesfehérvár mint iskolaváros légköre ezáltal alapvetően különbözött más városokétól. S ugyan iskolai szünetekben és iskolaidőben eltérő jelleget öltött, a nem állandó lakosok tekintetében a város ezredeibe bevonuló katonák, a kórházi betegek és vándorló iparos legények mellett a diákok és tanáraik formálták leginkább a város életét.

Székesfehérvár iskolavárosi mivoltának hangsúlyozása már a vizsgált korszakban is a város öndefinálásának meghatározó elemét jelentette. Számos helytörténeti irodalomban, városismertetőben, s még a sajtóban is újra és újra visszaköszön: „*Szabad királyi Székesfehérvár városának könnyen hozzáférhetősége által nagy vidéke van, mely a Dunától a Dráváig kiterjed; van egészséges vize, tanulásra alkalmas sétányai, közkertjei; van olcsó piacza, melyet úgy terjedelmes határa, házi kertjei, mint a környező termékeny vidék minden szükségessel bőven ellátnak; van kebelében 8 osztályú főgymnasium [...]; e városba nyolcz országos út vezet; van többfelé ágazó vasúti közlekedése, mely a szülőknek gyermekeik gyakoribb látogatását könnyűvé, kellemessé, télen, nyáron biztossá teszi; van nagyszerű multja [...]*.”² Az értesítőben sem mulasztják el hangsúlyozni, hogy „*Székes-Fehérvár szabad királyi város sok előnnyel bír. Éghajlata szelíd, egészséges. Gyors közlekedési eszközeinknél fogva*

---

² Fekete János (1872): Jogakademia Székesfehérvárott. *Székesfehérvár*. IV. 50. sz. 231. o.

Budapestnek úgyszólván külvárosa, és általában véve inkább nagyvárosias külsővel bír. A miért is, mint az iskoláztatásra igen alkalmas helyet, az érdekelteknek tiszta lelkiismerettel a legmelegebben figyelmébe ajánlom.” (Főreáliskola értesítője, 1881. 18.)

Már a kortársak körében megfogalmazódott az igény a város kultúra terén kivívott érdemeinek összegző áttekintésére és bemutatására, egyfajta tudományos értékű kultúrtörténeti munka elkészítésére. Elmarasztalják a történetírókat, amiért a város kulturális érdemeit periferikusan kezelik, s rendre a királyi koronázásokról, országgyűlésekről, temetkezésekről, harcokról szólnak. Említésre méltó a Székesfehérvár 1875. évi lapszámában napvilágot látott cikk, mely Székesfehérvár iskolavárosi funkciójának szemléltetéséhez egyfajta szempontrendszert is megfogalmaz. Eszerint az egyes városok műveltségi viszonyainak megítélésében meghatározó „*azon arány, mely szerint a tanulók száma az ország egyes részei és helyei között feloszlik, hozzávetőleg tájékoztatást nyújt az ott uralkodó műveltségi állapotok iránt.*”³ Ez alapján Székesfehérvárt az elsők közé sorolja. Hangsúlyozza, hogy a város Szent István korától rendelkezett tanodákkal, de felsőbb tanulmányok folytatására ifjait a külföldi egyetemre kényszerült küldeni, hogy „*hazajövéen, azoknak itthon apostolai legyenek. [...] Fejérvár városára nézve mily nagy dicsőség, hogy a középkor sötétebb századaiban a híres bécsi egyetem fiai közül többen mint tanárok működtek s törekvésük és tudományok által ily szép állást vívtak ki. Azonban úgy látszik nagy részük csak rövidebb ideig maradt a hazától távol, visszatértek, hogy a tudományokat itthon is hirdessék*”⁴ A külföldön tanuló ifjak létszáma alapján Székesfehérvárt a hatodik helyre teszi. A tanulók névsorát nem közli teljes terjedelmében, csupán egy Tamás nevű tanulót emel ki, aki már 1390-ben, vagyis már az egyetem megnyitását követően 25 évvel a bécsi egyetemen tanult. A többi külföldi egyetemet látogatóról egy következő cikkben kíván szólni, mely feltehetőleg a hiányzó lapszámok egyikében jelent meg. A bécsi egyetemen működő tanárok tekintetében a várost még előkelőbb helyen illeti, hiszen a XIV. és XV. századokban a bécsi egyetemen működő legtöbb tanár Buda után Székesfehérvárról származott. Az egyetemi névsor alapján részletesen közli az egyetem bölcsészeti karán működő tanárokat és tanácsosokat. Zárszavában kiemeli, hogy írása csak rövid vázlatnak tekinthető, de „*ezekből bátran következtethetjük, hogy a cultura tekintetében*

³ Szigetfői (1875): Adatok városunk műveltség történetéhez. *Székesfehérvár*. V. 103. sz. 446. o.

⁴ Uo. 446. o.

*városunk már a múltban a virágzás szép fokán állhatott*⁵, s a jövőben mielőbb szükségeltetik a város kultúrtörténetének minél részletesebb feltárása és megírása.

A helytörténetírás a XIX. század végétől napjainkig valóban dicsőre méltóan sokat foglalkozott a város kultúrtörténetének feltárásával és megírásával, azonban a város iskolavárosi mivoltát középpontba állító, átfogó és rendszerező munka nem született. Székesfehérvár történelmünk során mindig is egy országos, de legalábbis regionális központ szerepét töltötte be, ami nem csupán az ország vezetésében betöltött magas presztízsének, koronázó városi, illetve szabad királyi városi státusának viszonylatában méltó a kutatásra, a helytörténet oktatástörténeti vonatkozásai is említést érdemelnek. A fennmaradt iratanyag viszonylagos gazdagsága miatt jól nyomon követhető és szemléltethető az iskolarendszer összetettsége, az iskolák szervezeti változásainak sokszínűsége, a város és iskoláinak viszonya, egymásra kifejtett hatása, tanárainak a társadalmi-kulturális élet formálásában betöltött központi szerepe.

1.1. A kutatás tárgya és célkitűzései

Dolgozatomban Székesfehérvár mint iskolaváros művelődési viszonyainak és pedagógiai kultúrájának több szempontú vizsgálatára, a kultúraátadás intézményrendszerének, valamint a mögötte lévő személyi és intézményi kapcsolatrendszerének feltárására vállalkozom. Kiemelt helyen vizsgálom az egyéni viszonyrendszereket, mindenekelőtt a középiskolai tanárok működését, a város társadalmi-kulturális életének alakításában játszott szerepét.

1. Az értekezés első felében arra keresem a választ, hogy az ország politikai életében egykor fontos város valóban átlényegül-e iskolavárossá? E folyamat részeként vizsgálom a középfokú és középszintű iskolahálózat kiépülését és kiteljesedését, valamint a városi oktatáspolitikát. Nem az oktatáspolitikai teljes körű elemzésére vállalkozom, hanem a feldolgozott források ismeretében arra kívánok rávilágítani, hogy mennyiben cselekedett a város a törvények és rendeletek szabta kötelezettségeinek súlya alatt; döntéshozatalainál milyen mértékben vette figyelembe a helyi társadalom, a polgárok igényeit, kéréseit; valamint milyen magatartást tanúsított azon intézmények irányába, melyekkel szemben nem volt közvetlen fenntartási kötelezettsége?

---

⁵ Uo. 446. o.

2. Vizsgálódásomban nyomon követem, hogy miként mennek végbe a szakszerűsödés folyamatai a középfokú és középszintű iskolák tantestületében? Miként alakulnak ki a szaktanári képesítéssel rendelkező tanári karok? Megtaláljuk-e a tanárokat az országos pedagógiai egyesületek tagjai között, s részt vállaltak-e a regionális érdekvédelem megteremtésében? Tagjai voltak-e továbbá az ország tudományos életét szervező tudományos egyesületeknek? Törekedtek-e a bölcsészdoktorátus megszerzése? Publikáltak-e pedagógiai szaklapokban, folytattak-e tankönyvírói munkásságot? S mindezen folyamatokkal párhuzamosan milyen formában nyilvánult meg a pedagógusok szerepvállalása a helyi közéletben? Hogyan járulnak hozzá a tudás áthagyományozásához, a kultúraátadás formáihoz és a művelődéstranszferáló hatásokra vonatkozó modernizálódási tendenciákhoz?
3. Az iskolai társadalom tagjai közül nem csupán a tanárok, a diákok is mind egyénként, mind testületként bekapcsolódtak a város kulturális életébe, az iskolák diákjainak jelenléte a város életének szerves részét képezte. A kutatás során lokalizálom az egykori iskolai tereket, hiszen az iskolai térhasználat tágabb értelmezése lehetőséget ad azon városi terek feltérképezésére, melyeken az iskola társadalma képviseltette magát. E fejezetek középpontjában annak a kérdésnek a megválaszolása áll, hogy a középiskolák diáksága hogyan használta a város tereit, ezáltal azok hogyan kaptak pedagógiai funkciót? A térhasználat nyomán kialakuló érintkezések során a tanulók mennyiben tudtak eleget tenni a városi polgárság írott és íratlan normáinak?
4. A kutatás homlokterébe vontam továbbá azt a kérdéskört, hogy a város polgárai is meghatározó szerepet töltöttek-e be az iskolák életében? A középiskolák mely funkciói, intézményei kerültek kölcsönhatásba térhasználat szempontjából a várossal? Az iskolák életében hogyan nyilvánult meg a modern polgárság mecénási szerepvállalása? Az adományok, egyszeri juttatások mennyiben enyhítették a tanulókra rótt anyagi terheket? Az önképzőkörök és ifjúsági egyletek munkáját milyen típusú adományokkal segítették a felajánlók, ezek hozzájárultak-e a tanulók önműveléséhez, tanulmányaikban történő kiteljesedéséhez?

5. A fenti kérdések mellett vizsgálat tárgyát képezte a helyi sajtó pedagógiai vonatkozású tartalmának vizsgálata. Létezett-e a helyi lapoknak önálló tanügyi rovata? Mely témák domináltak a tanügyről folyó diskurzust? A város nyilvánosságát mely kérdések foglalkoztatták az iskolákhoz kapcsolódóan? Kik azok a tanügyhöz kapcsolódó személyek, akik a helyi lapokban publikáltak?

A dolgozat mindezek keretében kijelöli Székesfehérvár helyét a XIX. század évszázados múlta visszatekintő iskolavárosainak sorában. Ezen városok az alapvető funkciók biztosítása mellett más jellegű, magasabb szintű kulturális szerepköröket is elláttak, nagy hangsúlyt helyeztek az oktatási és kulturális intézményekre. Székesfehérvár tanügyigazgatásban elfoglalt helye, iskoláival szemben tanúsított támogató hozzáállása mind a közoktatásban elfoglalt központi szerepét erősítették, hozzájárultak iskolavárosi arculatának formálásához, s biztos alapot nyújtottak az újabb iskolatípusok alapítása, valamint a létrejött tanintézetek differenciálódása, a meglévő iskolastruktúra fejlődése számára. Székesfehérvárott teljes intézményrendszer kiépülésének lehetünk tanúi, melyben az alsó fokról a felsőfokig a korszak oktatási rendszere leképezhető. A legrégebbre visszanyúló történelemmel a jezsuita, pálos, majd ciszterci rend fenntartásában működő főgimnázium bír a városban. A XIX. században megszerveződtek az ipari, a kereskedelmi és a reálirányú oktatás, valamint a nőnevelés intézményei. Jelen voltak ezen kívül a zene, tánc, hangszer és idegen nyelv tanítására szakosodott magániskolák és tanfolyamok, valamint fejlett volt az iskolahálózat mögött meghúzódó kulturális infrastruktúra intézményrendszere.

1.2. A kutatás forrásai és módszerei

Dolgozatomban a téma jellegéből adódóan a történettudomány és a neveléstörténet hagyományos, deduktív, analitikus jellegű kutatási módszerei kerültek előtérbe. A másodlagos források áttekintése, a vizsgált korszak társadalom- és helytörténeti irodalmának, oktatáspolitikájának, a helyi iskolahálózat kiépülésének vizsgálatát segítő szakirodalom tanulmányozása még inkább árnyalta a kutatás során feltett kérdéseket. Ezt követően az elsődleges források összegyűjtése és forráskritikai elemzése képezte a leghosszabb folyamatot. A leíró (magyar oktatástörténet a XIX. század második felében) és az értelmező (a korszak oktatáspolitikai törvényeinek és rendeleteinek helyi kontextusban történő értelmezése) stratégia segítette az elsődleges

források elemzését. (Szabolcs, 2001. 113-114.) A forráskutatás- és elemzés során kiemelt tekintettel voltam azok tartalmi hitelességére és egzaktságára. A korabeli, valamint a később keletkező másodlagos források segítették azok értelmezését, belső forráskritikájuk elvégzését. Ezt követően került sor a szintézisalkotásra, a történeti expozícióra. (Kéri, 2001. 74-85.)

A vizsgálódásba a kronologikus rendezési elv mellett igyekeztem a szinkronikus megközelítést is bevonni. Ezt szem előtt tartva a város iskolahálózatának reprezentálását, majd a helyi közoktatás fejlődését meghatározó gazdaság-, társadalom- és egyházpolitikai tényezők bemutatását követően olyan problémátörténeti csomópontokat vontam a kutatás homlokterébe, melyek rávilágítanak a város oktatáspolitikájára, valamint kijelölik Székesfehérvár helyét a korszak oktatási és kulturális központjainak sorában. Ennek keretében szó esik az iskolaépületek építése és finanszírozása körüli vitákról, az iskolák és a város között felmerülő konfliktusok forrásairól, a város és a diáktársadalom kapcsolatának és érintkezésének formáiról, a társadalmi mecénatúra jelentőségéről.

A dolgozat további fejezeteiben a kvantitatív kutatási módszerek is az értekezés homlokterébe kerültek. A tanárok kapcsolatrendszerének feltérképezése során, a regionális, kulturális és társadalmi életben betöltött szerepük feltárásakor az elemzés kiindulópontját a belőlük összeállított adattár jelentette. A levéltári kutatómunkát megelőzően kialakítottam azokat a kritériumokat, melyek alapján a vizsgált személyek bekerültek az adatbázisba. Ennek értelmében vizsgálat alá esett minden az iskola megalapítása (a gimnázium esetében a főgimnáziummá válás, 1851) és 1924 között az iskolában működő tanár. Az adatbázisba bekerültek a rendes, a helyettes, az óraadó szaktanárok, az egészségtant tanító iskolaorvosok, a római és görög katolikus, protestáns és izraelita hittanárok, valamint a szaktanárok helyettesítését ellátó gyakorló tanárjelöltek. Az értesítőkből és az életút adatokból nyert struktúrák elemzése segítségével valamennyi személy esetében előre kijelölt kritériumok alapján ugyanazokat az adatcsoportokat tártam fel. Vizsgálat alá vontam az országos tudományos és szakmai művelődési intézményekben, egyesületekben történő részvételüket, regionális, lokális egyesületi szerepvállalásukat, Székesfehérvár társadalmi, kulturális életének alakításában és a közigazgatásban felvállalt szerepkörüket, sajtómegjelenésüket, publikációs és irodalmi működésüket, az iskolák ifjúsági köreiben kifejtett patronáló tevékenységüket. S ugyan munkám alappillére a tanárokból készített adattár képezte, hangsúlyozandó, hogy e módszer mégsem

feleltethető meg a prozopográfia feltételrendszerének, hiszen nem a teljességre, hanem az általam meghatározott szempontokhoz tartozó adatok összegyűjtésére törekedtem.

A vizsgálat középpontjába az elemiknél magasabb szintet képviselő tanintézeteket és azok tanárpopulációját állítottam. Magyarországon a középiskolák alaptípusait hosszú időn keresztül a nyolc osztályos gimnáziumok és a hat osztályos reáliskolák jelentették, melyek rendszeréről az Organisationsentwurf rendelkezett. A gimnáziumi érettségi mindennemű felsőfokú tanulmány megkezdésére, a reáliskolai záróvizsga a műegyetemre, a tudományegyetemek matematika-természettudományi karára, a bányászati, erdészeti, gazdasági akadémiákra történő jelentkezésre jogosított. (Mészáros, Németh, Pukánszky, 2005. 312.) A reáliskolai tanulók előtt 1878-tól, a reáltanodák nyolc osztályosra bővítését és ezzel egy időben az érettségi bevezetését követően bővült a felsőfokú tanulmányok megkezdésének lehetősége. A felsőfokú tanulmányokra előkészítő középiskolák alatt helyezkedtek el azok a gyakorlati ismereteket nyújtó szakképzési formák, melyek tananyagukkal, képzési idejükkel szintén meghaladták az elemi tanodákat. Az itt végzett tanulók csak középszintű szakképzést adó iskolákban, például felsőkereskedelmiben tanulhattak tovább. (Sanda, 2016. 57.) Szintén erre a szintre sorolhatóak a polgári iskolák, melyek életre hívásáról ugyan az 1868-as népoktatási törvény rendelkezett, az elsajátítandó ismeretek szintje túlmutatott a népiskolák tananyagán. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1877-es rendelete a középiskolai képzés speciális formájaként határozta meg a polgárit, az 1883-as középiskolai törvény a népoktatáshoz tartozó típusként mintsem középiskolaként tekintett rá. (Müller, 2000. 133.) A középfokú és középszintű fogalmakat a neveléstörténeti szakirodalom sem definiálja egyöntetűen. A dolgozatban Mészáros István fogalomhasználatát követve törekedtem a következetességre. A jeles neveléstörténész középszintű elnevezéssel illeti a felsőfokú tanulmányokra előkészítő, általános képesítést adó iskolákat, a gimnáziumokat és a reáliskolákat. Középfokúnak nevezi azokat az iskolákat, melyek szintén az alapfokra épülnek, de nem teszik lehetővé a továbbtanulást felsőfokon. (Mészáros, 1995. 6-8.)

A kutatás a XIX. század második felét, valamint a századfordulót követő két évtizedet öleli fel. A kiinduló éveket a város meghatározó oktatástörténeti eseményei, nevezetesen a helyi középfokú és középszintű iskolahálózat kiteljesedésének kezdete jelöli ki, melybe jól illeszthető az évszázados hagyományokkal bíró gimnázium történetében megjelenő határkő, az intézet főgimnáziummá alakulása, 1851. A záró dátumot a dolgozat professziótörténeti vonatkozása és az iskolák intézménytörténeti

változása adta. A tanárképzés központosításával az 1924: XXVII. törvénycikk közvetlenül befolyása alá vonta a tanári hivatás fejlődésének felügyeletét (Németh, 2012. 93.), így a kutatás során kiemelt helyen vizsgált tanári professzió konstruálódási folyamatában 1924 jelentős mérföldkőnek bizonyul. Helytörténeti vonatkozásban az iskolák életében ugyancsak eddig az évtizedig zajlanak le azok a legjelentősebb változások, melyek az intézetek kezdeti fejlődésének ívét kirajzolják. Egyes események megértéséhez elkerülhetetlenek a megjelölt időhatárokat átlépő utalások, melyek csupán az összefüggések feltárását, magyarázatát segítő hivatkozások szintjén kerültek be a dolgozatba.

1.3. A téma szakirodalmának historiográfiai áttekintése

Az intézményekre és a pedagógusképzésre vonatkozó törvények, rendeletek, utasítások felvázolása, egy általános neveléstörténeti áttekintés nélkülözhetetlen az iskolahálózat kiépülésének, társadalmi, gazdasági, politikai háttérének alaposabb megértéséhez. A korszak oktatáspolitikájának fő irányvonalát Pukánszky Béla (2004, 2005, 2006), Mészáros István (1988, 1995, 2000, 2005), Németh András (2002, 2004, 2005), Nagy Péter Tibor (2002), Kéri Katalin (2018), Rébay Magdolna (2009), Kelemen Elemér (1994, 2004a, 2005), Müller Ildikó (2000) neveléstörténeti jegyzeteinek áttanulmányozása segített helyi kontextusba ágyazni.

Az értekezés alcímében is megjelenő professziós folyamatok áttekintéséhez a legkorszerűbb munkák álltak a rendelkezésemre, hiszen a hazai neveléstörténet-írás kiemelt helyen kutatja a pedagógusprofesszió konstruálódásának alakulását. A népiskolai tanítók képzésével Donáth Péter (2008), Szabolcs Éva (2003), Hegedűs Judit (2003), mozgalmakkal Kelemen Elemér (2004a, 2004b), létviszonyaik ismertetésével Baska Gabriella, Nagy Mária és Szabolcs Éva (2001) foglalkozott. A polgári iskolai tanítóság-tanárság képzésének alakulását Nagy Péter Tibor (2004) és Fizel Natasa (2013) kutatásaiból ismerhetjük meg.

A középiskolai tanárképzés tudománytörténetével foglalkozott a téma kiemelkedő hazai képviselője, Németh András (2000, 2002, 2003, 2005, 2007, 2008, 2012, 2013). A neves professzor a professzionalizáció fogalmát „*a szakértői vagy tudáselit [...] egyetemen megszerezhető tudásának konstrukció, illetve intézményesülési folyamatival összefüggésben*” (Németh, 2013. 55.) használja, melynek megszervezésében az államhatalom járt élen, de a szakszerűsödés folyamatának – vagyis a tanári munka

önálló értelmiségi professzióvá, azaz hivatássá, foglalkozássá válásának – fontos részét képezte az érdekérvényesítés, valamint az önszerveződés talaján kibontakozó szakmai egyesületek és folyóiratok megjelenése egyaránt. (Németh, 2012. 67.) A hivatásformálásban a tanárok önszerveződésének jelentőségét hangsúlyozza munkáiban Keller Márkus is (2007, 2010). A professzionalizáció intézménytörténetének gondolkörébe nyújtanak betekintést továbbá Mann Miklós (2004) és Ladányi Andor (2008) munkái, a szakmai sajtó Géczi János (2007), az elnöiesedés témájának kutatása Pukánszky Béla (2006, 2007) nevéhez köthető.

Az oktatás- és társadalomtörténeti kontextusba ágyazást követően dolgozatomat a korszakra vonatkozó történeti munkák, tanulmányok, bibliográfiák áttekintésével folytattam. A város történetének feldolgozásával többen foglalkoztak, számos önálló kötet, tanulmány, előadás illeszkedik a XIX. századtól megjelenő kiadványok, publikációk sorába. Kiemelném e munkák közül Károly János székesfehérvári nagyprépost és Lauschkann Gyula orvos, történetíró monográfiáit. Károly művének második kötetében foglalkozik Székesfehérvár múltjának feltárásával, Lauschkann négy kötetes monográfiájában dolgozza fel a város történetét a kezdetektől egészen 1849-ig. A korszak társadalmi, gazdasági, demográfiai hátterének tanulmányozásához fontos tájékoztató pontként szolgált Csurgai Horváth József Székesfehérvár urbanizációjáról készített doktori értekezése. A gazdag helytörténeti irodalomban a kutatók munkásságát képezte a kulturális, egyesületi és társasélet különböző szegmenseinek módszeres feldolgozása. Ismereteket nyerhetünk Székesfehérvár hétköznapi és kulturális életéről, a székesfehérvári kaszinók és olvasótársaságok, diákegyletek, irodalmi társaságok működéséről, a zenei életéről, a székesfehérvári nyomdászatról, könyvkereskedésekről, a Vörösmarty-körről. A városi közgyűjtemények munkatársai fáradhatatlanul foglalkoznak a történeti emlékek feltárásával. A gondozásukban megjelenő levéltári, múzeumi kiadványok fontos adalékokkal szolgáltak a történeti háttér feltárásában. A topográfiában, a telkek és a házak azonosításában a városi levéltárban fellelhető térképgyűjtemény szolgált segédanyagként.

A székesfehérvári iskolák történetére vonatkozó másodlagos források tekintetében sok esetben már csak részben állt rendelkezésemre iránymutató szakirodalom. A hosszú múltra visszatekintő intézmények történetének feltárására mindenképp az alapfokú iskolák tekintetében került sor. Középszintű iskolatörténeti értekezés csupán az értesítőben és szakdolgozatokban jelent meg. A helytörténetírás intézmény- és

szervezettörténeti megközelítésből is elenyésző mértékben foglalkozott a város iskoláival, az intézményeket felsorakoztató, átfogó munka ezidáig nem született.

Az alapfokú iskoláztatás áttekintéséhez Velinszky Ferenc és Surányi István munkássága szolgált útmutatásul. Az egyik első iskolatörténeti kutatást Velinszky Ferenc tanító végezte, aki 1903-ban megjelent monográfiájában a város elemi iskoláinak történetét dolgozta fel 1696-tól 1896-ig. A népoktatás legrészletesebb elemzése Surányi István munkássága (1983, 2004) nyomán tárható fel, aki szintén behatóan vizsgálta az alapfokú oktatás kiépülését 1983-ban megjelent bölcsészdoktori disszertációjában, valamint számos tanulmányában tárta fel az elemi iskolák történetét a kezdetektől egészen az ezredfordulóig. Forrásértékű műnek számít a Ferenc József Nőnevelő Intézet tanítóképzőjének története, mely Gulyás Antal munkássága nyomán látott napvilágot a Fejér Megyei Levéltár Közleményeinek sorozatában. A nőnevelő intézet, reáliskola, valamint az ipariskola három szakdolgozó érdeklődését is felkeltette. A nőnevelőről Vargáné Tóth Zsuzsanna (1985), a reáliskola történeti változásairól Regőczy Miklósné (1982), a székesfehérvári tanoncoktatásról Tóth Béláné (1980) készített egyetemi szakdolgozatot. Az oktatásügy történései ezen felül a helyi történészek munkáiban csak epizód szerepet kaptak.

A helytörténeti irodalom máig adós egy átfogó iskolatörténeti monográfiával. E hiátus így jelentősen módosította a kutatás egyes fázisainak eredményeit összefoglaló disszertációval kapcsolatos elképzeléseimet. A disszertáció elején hagyományos intézménytörténeti alapú tárgyalási módszerrel szükségét éreztem egy tudományos értékű, összegző és rendszerező helytörténeti és iskolatörténeti összefoglalás elkészítésének. Ezek a rövid, szintézisteremtő igénnyel készített vázlatok a dolgozat szempontjából nélkülözhetetlenek bizonyultak az egyes összefüggések feltárása, valamint a város iskolapolitikájának elemzése szempontjából.

Több részkérdés tisztázásához ezért további alapkutatásokra volt szükség. Ennek keretében a helyi iskolahálózat társadalmi, gazdasági, politikai hátterének prezentálása mellett szót kell ejtenem a kulturális infrastruktúra pedagógiai jelentőségéről, központi kérdéskörként bemutatva Székesfehérvárnak mint iskolavárosnak fejlődését a dualizmust követő időszakban. Ez a rendszerező fejezet segít bizonyos oktatástörténeti országos fejlődési tendenciák leképeződéseit az adott korszakban helyi kontextusba ágyazni. Az alapfokú oktatás színtereinek bemutatása során nem célom az iskolák történetét részletesen tárgyalni, hiszen idevágó történeti munka már született, csupán az alapfokú iskolahálózat kiépülésére mint a középfokú és középszintű oktatást megelőző

lépcsőfokra kívánok rávilágítani. A középfokú és középszintű iskolákat igyekeztem azonos kritériumok, kronologikus rendezési elv szerint leírni és bemutatni. Elsődlegesen az iskola alapításáról, szervezeti változásairól, épületéről kívántam a témához mérten megfelelő alaposságú és pontosságú képet adni. Azon tanintézeteknél, melyek történetét már feldolgozták, megelégedtem a megjelent cikkek, tanulmányok, önálló kötetek áttekintésével, adataik összehasonlításával, összegzésével, mely segítségével egy, a már ismert tényeket magában foglaló, helyenként meghaladó szintézist készítettem.

Az ezidáig feltáratlan iskolatörténetek elkészítéséhez a levéltárakban és könyvtárakban kutatható értesítőgyűjteményre és iratanyagokra támaszkodtam. A kutatás számára értékes elsődleges forrásokat, az iskolák értesítőit és iratanyagát Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, valamint az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum őrzi. Az értesítők fellelésében Gráberné Bösze Klára és Léces Károly: *A Magyar neveléstörténet forrásai. A magyarországi értesítők bibliográfiája 1850/51-1948/49.* kiadványsorozata, valamint a helyi levéltárakban fellelhető értesítő-bibliográfiák szolgáltak útmutatásul. Az értesítők megjelentetéséről az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezetére vonatkozó szabályzat, az *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich* 116. §-a rendelkezett. Az Entwurf Magyarországra történő kiterjesztését követően az iskoláknak az 1850/51 tanévtől kellett az értesítőkben a rájuk vonatkozó legfontosabb adatokat, eseményeket, érdemsorozatokot közölni. (Horánszky, 1999. 67.) Mindezek nyilvánosságra hozatala mellett az értesítők helyenként informatív beszámolókat közöltek az iskola történetéről, épületéről. A középiskolák történetének megírását és közzétételét Gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter a Millennium alkalmából is elrendelte. A gimnázium részletes történetének elkészítésére első ízben Dr. Werner Adolf vállalkozott. Programértekezése az intézet 1894/95. és 1895/96. tanévi értesítőjében, valamint a rend millenáris emlékkönyvében látott napvilágot. A gimnázium ciszterciektől datált története került feldolgozásra Dr. Dombi Márk nyomán az 1913/14. évi almanachban. A reáliskola történetét Borostyán Sándor dolgozta fel, s az 1895. évi értesítőben jelent meg. A többi intézetről fennállásuk kerek évfordulója alkalmából megjelentetett ünnepi kiadványokban olvashatóak részletesebb összefoglalók, melyek kiváló alapul szolgáltak az iskolák történetének feldolgozásához.

A felhasznált forrásanyagokat kritikával kezeltem, hiszen az értesítőkben az egyes tanévek tényszerű, statisztikákra alapozó értékelése mellett gyakran megjelentek

elfogult, személyes vélemények, melyek hitelességét kellő objektivitással kellett szemlélnem. Kiadásukért ugyan az igazgatók feleltek, de összeállításukban a tantestület tagjai működtek közre. Figyelembe kell venni, hogy ezek a dokumentumok a fenntartó és a nyilvánosság számára íródtak, így a tartalmak megfogalmazását, egyes tények és események kiemelését vagy éppen elhallgatását sok helyütt az iskola érdekei formálták. Ezért ha fellelhető volt, igyekeztem ezeket az eredeti dokumentumokkal összevetni, a kutatásba egyéb iskolai fondokat is bevonni. Ez nagyrészt csak a gimnázium esetében bizonyult kivitelezhetőnek, melynek fennmaradt iratanyaga egészen széles tematikával rendelkezik. Az iskola fondjaiban az értesítőkön felül a diákokra vonatkozó legfontosabb dokumentációk teszik ki a levéltári iratok zömét, de különböző levelezések, a tanárok magánlevelei és jegyzetei, a tanári tanácskozások jegyzőkönyvei, igazgatói naplók és jelentések, szervezési kérdésekkel kapcsolatos anyagok is fellelhetők az iktatott iratokon belül. Az ügyviteli iratok a helytartótanács, a győri tankerületi főigazgatóság és a budapesti középiskolai igazgatóság rendeleteit, igazgatói levelezéseket és jelentéseket tartalmaznak. Megtalálhatóak tantestületi értekezletek jegyzőkönyvei, tanárok minősítési lapjai, tantárgyfelosztásról, létszámváltozásról, az ének- és rajziskola növendékeiről készített kimutatók, igazgatói hirdetések, tanmenetek, órarendek, osztálynaplók, a tanulók hit- és erkölcsbeli magatartásáról készített jelentések, iskolai dolgozatok, bizonyítványok, érettségi és vizsgatételek, az ösztöndíjas tanulók iratai, érettségi vizsgálatok kimutatói, tanári tanácskozmányok jegyzőkönyvei, leltárkönyvek, költségvetések, számadások, ügyviteli főkönyvek. A gimnázium önképzőköreinek iratai között a kör jegyzőkönyvei, pénztárkönyvei, dolgozatok, pályamunkák lelhetők fel. Fennmaradtak továbbá a Mária Kongregáció iratai számadásokkal, jegyzőkönyvekkel, levelezésekkel, beszámolókkal, a múltjára vonatkozó feljegyzésekkel, a gimnázium ének- és zenekarának iratai leltárkönyvvvel, énekszertári naplóval, a Szent Margit szavalókórus egy dalszámával és kottákkal. A gimnázium értesítői mindhárom székesfehérvári levéltárban fellelhetők, teljes sorozatot a megyei levéltárban alkotnak. A püspöki levéltár kiváló fotó-, illetve metszetsorozatot őriz az egykori neves diákokról és tanárokról. A gimnázium mellett a Ferenc József Nőnevelő Intézet rendelkezik az értesítőket meghaladó iratanyaggal, mely a püspöki levéltárba került menekítésre 1948-ban. Az anyag azonban részben rendezetlen, s a renddel kötendő letéti szerződés hiányában jogi státusza is problematikus, a kutathatóság feltételei nincsenek meghatározva.

Ez az előre nem tervezett köztes feladat egyrészt már a dolgozat elején elsődleges források feldolgozását igényelte, másrészt jelentősen módosította a kutatás előrehaladását. Miután elkészítettem az iskolatörténeteket feldolgozó fejezetet, a másodlagos források áttekintését a dolgozat elsődleges forrásbázisául szolgáló iskolai értesítők adatainak feldolgozása követte. Bár az értesítők belső szerkezete gyakran eltér egymástól, tartalmi elemeik iskolától és korszaktól függetlenül viszonylag egységes képet mutatnak, páratlan információkkal szolgálnak a kutató számára. E forráscsoport tanulmányozása számos lehetőséget rejt magában, neveléstörténeti hozadéka egészen széleskörű. (Szabolcs, 2002. 29.) Az értesítők legtöbbje tartalmazza a tanév legfontosabb mozzanatait, a tantestület névjegyzékét, az iskola falain kívül kifejtett tevékenységét, a tanulók névsorát, előmenetelét, statisztikákat, valamint egy programértekezést, mely az iskola egyik tanárának tanulmánya.

Az értesítők kézhezvételét követően a munkám előrehaladását nehezítő körülménnyel szembesültem. Az általam vizsgált időszakban az alapvető források sorába illeszteni kívánt évkönyvek a ciszterci gimnázium kivételével nem alkotnak teljes sorozatot. A reáliskola tekintetében mindösszesen egy hiányzik a sorozatból. Az 1883-ra megszervezett ipariskola szintén már megalakulásának évében kibocsátotta értesítőjét, ezt követően 1908-ig csupán négy, 1908 és 1924 között pedig további hét nem lelhető fel. Az 1891. évi 30.441. sz. miniszteri rendelet az ipariskolai értesítőket országszerte beszüntette. Székesfehérvár törvényhatósága miután megszavazta a kiadáshoz szükséges költségeket 1894-től újra lehetővé tette az évkönyvek kiadását. Az ipariskolában valóban hiátust tapasztalatunk e három évben, de ezen időszak eseményei 1895-ben összevont formában évekre lebontva utólagosan napvilágot láttak. A kereskedelmi iskola első évkönyve 1877-ből származik, ezt követően a vizsgált időszakban két évről nincs tudomásunk. A leányiskola 1876-os megnyitását követően az 1882-ben kiadott almanachot vehetjük legkorábban a kezünkbe. A sorozat hat tanévet leszámítva teljes. A nőnevelő intézet értesítői 1894-től kutathatók, s 1924-ig mindösszesen tizenkilenc évre támaszkodhatunk.

Ez a felismerés nem jelentette az eredeti problémafelvetés negligálását, azonban az elképzeléseim pontosításra, a felmerülő vizsgálati szempontok alaposabb átgondolásra kényszerültek. Felmerült a kérdés, hogy az összes értesítő hiányában van-e létjogosultsága az általam készített elemzéseknek, van-e értelme őket önmagukban értékelni. Meggyőződésem, hogy a fennmaradt forrásanyag még a hiányzó értesítőket figyelmen kívül hagyva is bőségesnek mondható, így lehetőséget ad a segítségükkel

vizsgálni kívánt kérdéskörök kibontására, a feltett kérdések megválaszolására, s a tanárokról feltárt ismeretek tekintetében a nevelés- és professziótörténeti kutatások sorába illeszthető.

Forrásértékűnek számított továbbá a korszak sajtója. A lapok fontos adalékokkal szolgáltak a város tanintézeteiről. Hasábjaikon egyaránt helyet kaptak a pedagógusok értekezései, ünnepélyes átadások, észrevételek. Nyomon követhető bennük, hogy mely tanügyi kérdések foglalkoztatták a város közönségét, számos személyes hangvételű állásfoglalásnak engednek teret. A korabeli sajtóorgánumok közül mindenekelőtt a Székesfejérvár, a Székesfehérvár és Vidéke, valamint a Székesfehérvári Hírlap hasábjait és tanügyi rovatait tekintettem át.

Az értesítők hivatkozásakor az egységesség és az átláthatóság érdekében nem követem az iskolák névváltozásait, azokat egyszerűsített formában gimnáziumi értesítő, reáliskolai értesítő, kereskedelmi értesítő, ipariskolai értesítő, leányiskolai értesítő, valamint a nőnevelő értesítője címmel jelölöm. A szövegközi hivatkozásban feltüntetett évszám minden esetben a kiadás évét, vagyis a tanév második felét jelöli. A levéltári forrásokból vett idézetek helyesírását és központosítását eredeti formájában közlöm, javítást csak elgépelés és betűkihagyás esetén eszközöltem. A családnevek és keresztnévek esetében is az egységességre törekedtem. A családneveknél a gyakrabban előforduló formát alkalmaztam, pl. Vértess – Vértes, az eltérő formában megjelenő keresztnéveket a mai helyesíráshoz közelítettem, pl. Incze – Ince.

2. A helyi közoktatás fejlődését meghatározó gazdaság-, társadalom- és egyházpolitikai tényezők

Székesfehérvár a XVIII. századtól egyre inkább másodlagos, regionális központtá vált, de továbbra is az ország egyik jelentős közigazgatási központjaként tartották számon. Szabad királyi városi státusza, megyei és egyházmegyei központi szerepe a közintézmények és egyéb állami hivatalok számának növekedéséhez járultak hozzá. A tanügyigazgatásban elfoglalt központi szerepét erősítette, hogy a várost jelölték ki 1890-től a Tankerületi Főigazgatóság (*Demeter és Gelencsér, 1990. 177.*), majd a Tanfelügyelőség székhelyének.

A város a Mezőföld, a Dunántúli-középhegység és a Móri-árok találkozásánál található. Tájvonásai túlnyomórészt mezőföldi jellegűek. Kisipari és mezőgazdasági jelleggel bírt, a 19. század második felében kibontakozó nagyipari fejlődés elkerülte. A századfordulón az ipari népesség az össznépesség 28,9%-át, a mezőgazdasági népesség a 25,3%-át szolgáltatta. (*Csurgai, 2014. 47.*) Az iparral foglalkozók általában tíz dolgozót nem meghaladó üzemekben, műhelyekben, a kisiparban dolgoztak. A mezőgazdaságban érintettek legtöbbször kisbirtokos vagy bérlő volt. Kedvező földrajzi fekvése nyomán a 19. század derekán a tranzit kereskedelem központjának számított. Híres volt vásáraitól, melyeket évente négy, majd miután 1757-ben további egy vásártartás jogát megvásárolta, öt alkalommal tarthatott. A vásártartás joga a szabad királyi városok kiváltságainak sarkalatos pontja volt. Országos vásárai elsősorban a ló, marha és tinó kereskedelme szempontjából, szerdai és szombati hetipiaccal a kisipari termékek, a gabona és fa cseréje miatt bírtak jelentőséggel. Kereskedelmi életét 1712-től a Kereskedelmi Társulat irányította, melynek jelentősége számunkra a kereskedelmi oktatás felkarolása miatt is számottevő. (*Vértes, 1912*)

A modern városfejlődés összefüggő folyamatai, a belvárosiasodás és a külvárosiasodás, a 19. századi Székesfehérváron is egyidejűleg mentek végbe. A kiegyezést követően lélekszáma és belterülete növekedett, fejlődésének mértéke azonban elmaradt a hasonló kondíciókkal bíró dunántúli városokétól. Kereskedelmi központ jellege az országos vasúthálózat kiépülése és a dunántúli nagyvárosok kereskedelmi versenye következtében fokozatosan gyengült. Az iparcikkek kereslete jelentős visszaesést mutatott, vásárainak forgalma hanyatlott. Kereskedelmi és kézműipari tőke nem tudott felhalmozódni. Fejlődésére hátrányosan hatott az iparosítás hiánya és a főváros közelsége egyaránt. (*Bácskai, 1974. 359.*) Polgárai nem mutattak

hajlandóságot újabb beruházásokra, tőkéjük megforgatására. Az ipargrófnak is nevezett Zichy Jenő pártfogásába vett 1879. évi iparkiállítás szervezése épp emiatt az iparpártolás fontosságára volt hivatott felhívni a figyelmet. A kiállítás nagy horderejű volt a város életében, az iskolák is profitáltak belőle, de célját nem érte el. Az ipar elmaradása azonban nem csupán a polgárok hajlandóságán és tőkéjén múlt. A városban számos gyár létesülhetett volna, melyekbe részben vagy egészben a városnak pénzt kellett volna investálnia. A városvezetés gazdasági döntéseinek következtében a korszakban kialakuló versenyhelyzetben alulmaradt, s ez különösen éreztette hatását a küszöbön álló 20. században. A város eladósodott, gazdálkodása veszélyeztette az alapfunkciók ellátását, mindenekelőtt a munkahelyek biztosítását. (Demeter és Gelencsér, 1990. 186.) Azonban figyelembe kell vennünk, hogy ami egyik oldalon a selyemszövő, a műtrágyagyár, a tejkonzervgyár, a tejszínállomás, a burgonyalisztgyár, a papírgyár, a cukorgyár elmaradását eredményezte, a másik oldalon többek között az iskolastruktúra kiteljesedését, Székesfehérvár iskolavárosi arculatának kialakulását tette lehetővé. A városi funkciók közül a gazdasági helyett a társadalmi jelleg erősödött meg. (Szűcsné, 2007. 91.)

A város vezetősége a fejlesztéseket elsősorban középületek létesítésére, iskolák, laktanya, bíróság, kórház építésére, a vasúthoz köthető инвестиációra fordította. Az első vasúti szerelvény 1860-ban indult útjára a városból, s a század második felében folyamatosan új vasútvonalak megnyitásának lehetünk tanúi, melyek egytől egyig jelentős forgalmat bonyolítottak le. (Csurgai, 2014. 253.) Szorosan hozzátartozott a város dualizmuskori mindennapi életéhez a katonaság jelenléte, mellyel az iskolák tanárai a számukra szervezett előadásaik útján közvetlenül is kapcsolatba kerültek. A katonai struktúra átszervezését követően Fehérvár hadkiegészítő parancsnoksági székhellyé vált. Megkezdődtek a laktanyaépítések. Itt állomásozott a 17. honvéd-, 69. gyalog- és a 10. huszárezred. 1884-ben épült fel a 17. honvédezred, 1892-ben a 10. huszárezred, 1902-ben a 69. gyalogezred laktanyája. (Demeter és Gelencsér, 1900. 159.)

Az iskolákra fordított beruházások a dolgozat további fejezeteiben részletesen kifejtésre kerülnek. Árvaházat 1872 óta, javítóintézetet 1895 óta tartott fenn a város. A tűzoltás és a mentőszolgálat önkéntes egyesületi keretek között valósult meg, előbbi 1873-tól, utóbbi 1889-től. A kulturális infrastruktúra is dinamikusan fejlődött. A város színházát az ország legrégebben épített színházai között tartják számon. A kőszínház alapkövét 1872-ben rakták le, s két évvel később tartották az első díszelőadást. A

könyvtár története 1893-ra nyúlik vissza, bár könyvek kölcsönzésére már 1861-től lehetősége nyílt a polgároknak Klökner Péter jóvoltából. A közkönyvtár alapítására országos szinten az elsők között került sor, 1893-ban az országban csupán hét másik város mondhatott magáénak közkönyvtárat. A város első nyilvános múzeuma 1911-ben nyílt meg, igazgatójának Marosi Arnold ciszterci rendi főgimnáziumi tanárt választották.

Urbanizációs beruházásai is valamennyi területre kiterjedtek, bár sok esetben jelentős késedelemmel történtek. A modern városi infrastruktúra az 1910-es évek elején épült ki. (Csurgai, 2014. 267.) Egészségügyi beruházásokra, a vízvezeték- és csatornahálózat, valamint az elektromos hálózat kiépítésére később került sor. 1903-ban építették ki az elektromos-közvilágítást, 1911-ben a vízvezeték-hálózatot, 1923-ban a rádiótelepet. Az első megyei és egy külön épületben a városi kórház ugyan már 1865-ben megnyílt, de mindkettő már megnyitásakor szűknek és célszerűtlennek bizonyult. A kor igényeit kielégítő megyei Szent György Kórház végül 1901-ben nyitotta meg kapuit, mely jó kapcsolatot ápol az ezt megelőző évben létrejött katonai kórházzal is.

Székesfehérvár jelentőségét növelte szakrális központi szerepe, a magyar királyok koronázó- és temetkező helyeként kiemelt jogállású területnek számított. Az államalapítást követően Szent István király püspökség helyett társaskáptalant alapított a területen, mely közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alatt állt. Püspökség Mária Terézia egyházigazgatási reformja nyomán került a városba 1777-ben, melyet a királynő a veszprémi egyházmegye területéből emelt ki. (Károly, 1877. 99.) Az egyházmegye kormányzása körében keletkezett iratok őrzését a püspökség levéltára látta el. A Püspöki Levéltárral szinte egy időben kezdte meg működését a megyei és a városi levéltár (Kállay, 1987. 51.).

A mai kutató számára a levéltárakon kívül felbecsülhetetlen értékkel bírnak a korszak lapkiadói és nyomdai vállalkozásai tevékenysége nyomán fennmaradt sajtóanyagok, melyek a neveléstudomány, a pedagógia tárgykörébe tartozó munkáknak, gondolatoknak is teret adtak. Ezek vállalták fel az iskolák évkönyveinek kiadását, több tanár publikációjának megjelentetését, pedagógiai cikkek közlését. Az általuk nyomtatott helyi sajtó hasábjain megelevenedett az iskolai élet. A veszprémi Számmer Mihály nyomdász kis üzeme 1806-ban létesült és 1882-ig egyedüli nyomdaként tevékenykedett a városban. 1882-ben a nyomda fele Csitáry Kálmánhoz, majd a század elején az egyházmegyéhez került. A századforduló éveiben alakult ezen felül Eisler

Adolf nyomdája és a Debreczeni Nyomda. Meg kell még említeni Klökner Péter nevét, aki híres volt népiskolai tankönyvek kiadásáról is. (Murányi, 1973. 34.)

A város pénzügyi intézetei főleg a mecenatúra, a segélyezés, az adományozás terén kapcsolódtak be az iskolák életébe, valamint az alapítványok vagyonát is itt helyezték el. A kiegyezést megelőzően, 1845-ben alakult meg az első pénzügyi intézet, a Székesfehérvári Takarékpénztár. 1868-ban jött létre a Kölcsönös Segélyező Egylet, 1869-ben a Székesfehérvári Kereskedelmi Bank, 1870-ben a Kölcsönös Népsegélyező Egylet, 1872-ben a Fejér megyei Takarékpénztár, 1900-ban önálló fiókintézetet alapított a Magyar-Osztrák Bank, 1902-ben a Magyar Nemzeti Bank. (Demeter és Gelencsér, 1990. 194.)

A középiskolák bemutatásához nélkülözhetetlen az elemi oktatás vázlatos áttekintése, hogy láthassuk, a középiskolások egy része mely iskolákban végezte alapfokú tanulmányait. 1868 előtt Székesfehérvárott sem létezett kötelező elemi oktatás. A város lakosságának túlnyomó része római katolikus volt, így az elemi tanodák többsége is római katolikus jelleggel bírt. A más vallásúak gyermekeinek oktatását a Nemzeti, későbbi nevein Normális és Szent Józsefhez címzett iskola vállalta magára. A letelepülési tilalom feloldását követően betelepülő református, evangélikus, izraelita felekezetű lakosság iskolalapítási törekvései a városnál anyagi támogatásban részesültek. A lakosság növekedésének mértéke hatott a tanodák állításának ütemére. A vizsgált korszakban a városban nyolc római katolikus jellegű, egy római katolikus, egy református, egy evangélikus, egy izraelita és egy szerb nemzetiségi elemi iskola működött.

A tankötelezettség törvényi szabályozására az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk nyomán került sor.⁶ A népoktatási törvény kodifikációját követően Székesfehérvárott is megalakult a községi iskolaszék, mely az iskolákat községi népiskolákká nyilvánította. 1873-tól az állami iskolák községiek és közösek lettek, a tanulók felekezeti megkülönböztetés nélkül látogathatták őket, de római katolikus jellegük egészen államosításukig megmaradt. (Kácsor, 1982. 62.) Önálló népiskolát tartott fenn továbbra is a római katolikus, a református és az izraelita felekezet. 1876-ban felállították a belvárosi, a palotavárosi, a tóvárosi, a vízivárosi, az Öreg utcai, a Zámoly utcai és az

---

⁶1868. évi 38. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában

[URL:<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XXXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> Letöltés időpontja: 2018. 07. 11. 13:11]

Olaj utcai iskolakerületeket. A XX. század elejére összesen tizenegyre emelkedett a város elemi iskoláinak száma. (Surányi, 1983)

A Belvárosban alapították a Német Oskolát⁷ és a Nemzeti Városi Mintaoskolát⁸, a Palotavárosban a Magyar Oskolát⁹, a Tóvárosban a Tóvárosi Elemi Tanodát¹⁰, a Felsővárosban az Öreg Utcai Oskolát¹¹ és a Zámoly Utcai Elemi Tanodát¹², a Vízivárosban az Olaj Utcai Elemi Tanodát¹³ és a Vízivárosi Elemi Tanodát¹⁴. A népoktatási törvény életre hívása után a városban az eddigiek mellett további három új iskola létesült. 1888-ban készült el a Palotavárosi II. Kerületi Községi Elemi Népiskola¹⁵, 1889-ben adták át a felsővárosi Ezredéves Községi Elemi Népiskolát, 1910-ben nyitották meg a Deák Ferenc Utcai Községi Elemi Fiú és Leány Népiskolát. (Surányi, 2004b)

A református hitközség önálló iskoláját 1854-ben alapította. A katolikus Ferenc József Nőnevelő Intézet Elemi Tanodája és az Evangélikus Elemi Tanoda 1860-ban kezdte meg működését, utóbbi azonban a községi iskolák létesítését követően megszűnt. A Székesfehérvári Izraelita Hitközség 1842. évi megalakulását követően fiú magántanodájának megalakításával sem késlekedett. A szerbek a török időktől kezdve megtalálhatóak a városban, a többi városrésztől elkülönülten, a Rácvárosban tartották fenn nemzetiségi iskolájukat. A város fokozatosan átvette a Székesfehérvár peremkerületein létesült magánkézben lévő iskolákat is, de néhány intézet – mint a Kopalik Anna és Regina Nőnevelő Intézet, Kammer Hermanné, Egyed Imre, Löventritt Bernát, Grün Jakab Adolf, Vogel János magántanodája – egészen a század végéig folytatta működését. (Surányi, 2004b)

---

⁷ 1832-től Belvárosi Szent Erzsébet Főelemi Leány Mintatanoda, 1869-től Belvárosi Községi Leány Népiskola

⁸ 1860-tól Belvárosi Szent József Városi Főelemi Fiútanoda, 1869-től Belvárosi Községi Elemi Fiú Népiskola

⁹ 1840-től Rácvárosi Szent István Elemi Vegyes Tanoda, 1869-től Palotavárosi I. Kerületi Községi Elemi Népiskola, 1905-től Szömörce Utcai Községi Elemi Leány Népiskola, 1913-tól Göbel János Téri Községi Elemi Leány Iskola

¹⁰ 1854-től Tóvárosi Szent Órangyalok Városi Elemi Vegyes Tanoda, 1869-től Tóvárosi Községi Elemi Népiskola

¹¹ 1832-től Öreg Utcai Szent Sebestyén Városi Elemi Vegyes Tanoda, 1869-től Öreg Utcai Községi Elemi Népiskola

¹² 1847-től Zámoly Utcai Szent Imre Elemi Vegyes Tanoda, 1869-től Zámoly Utcai Községi Elemi Népiskola, 1908-tól Zámoly Utcai Községi Fiú Elemi Népiskola

¹³ 1855-től Olaj Utcai Szent Ferenc Elemi Vegyes Tanoda, 1869-től Olaj Utcai Községi Elemi Népiskola

¹⁴ 1866-től Vízivárosi Szent Rókus Elemi Vegyes Tanoda, 1869-től Vízivárosi Községi Elemi Népiskola

¹⁵ 1905-től Palotavárosi II. Kerületi Községi Elemi Fiú Népiskola

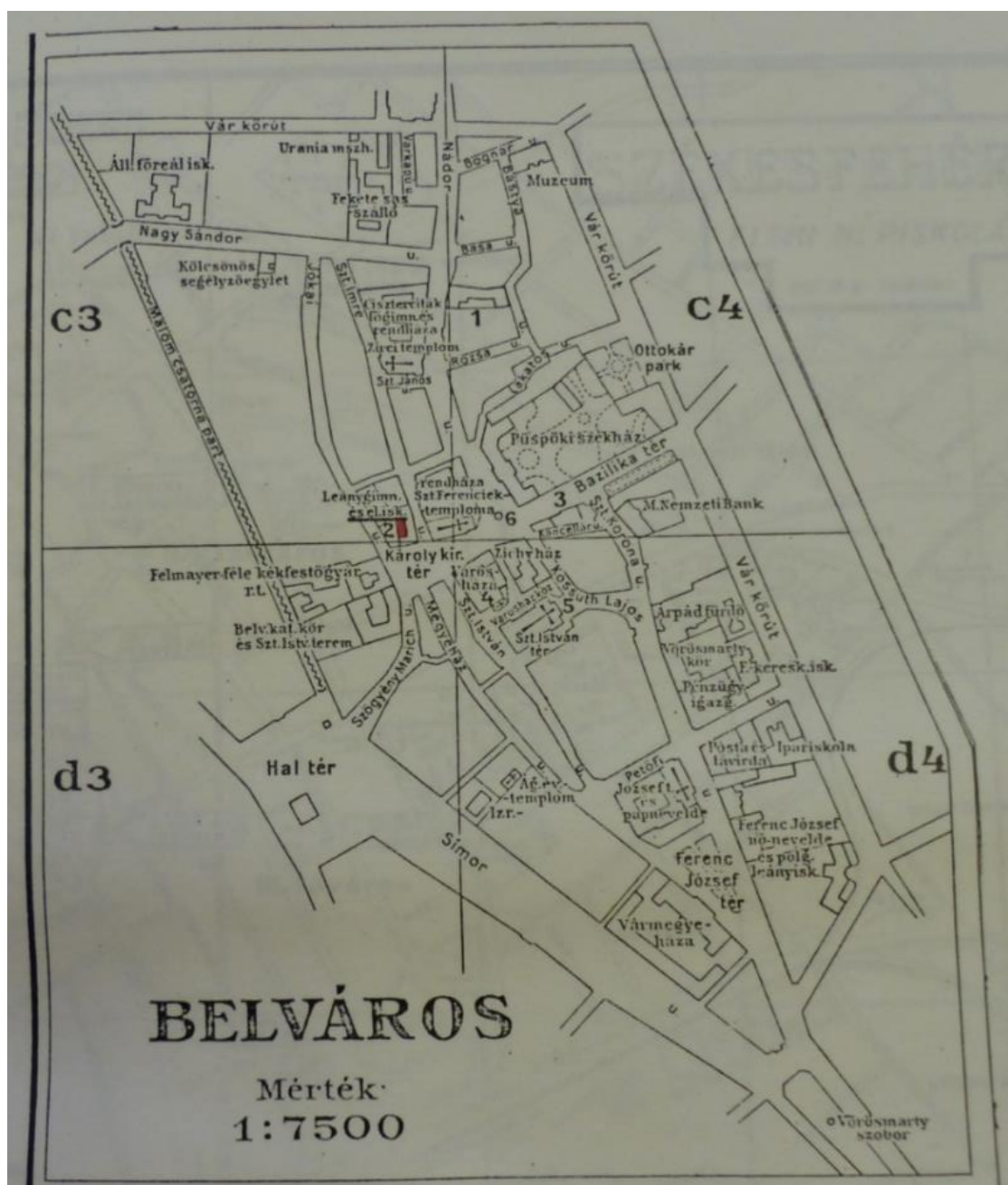
3. A középfokú és középszintű iskolahálózat kiépülése és szerepe a városfejlődésben

A 19. század második felében Székesfehérvárott meginduló iskolaalapítások az urbanizációs fejlődésre, a városkép alakulására is hatottak. A század közepéig a város egyetlen iskolaépülettel rendelkezett. Az ún. Funtház 1822-es felújításakor itt került végleges elhelyezésre a belvárosi fiútanoda, 1833-ban költöztették emeletére a belvárosi leányiskolát, melynek az Úri utca felé külön bejáratot nyitottak. A két elemi iskolán kívül ez az épület adott otthont egyúttal az inasiskolának, később egy gazdasági iskolának, a polgári leányiskolának, az igazgatói irodának és a városi iskolaszéknek. (Surányi, 1988) Az önálló iskolaépületek létrehozása és bővítése során egyre több telek, iskolai célokra átalakított ház, újonnan felhúzott épület került a növendékek szolgálatába. Az átalakításokkal és építkezésekkel jellemzően a helybéli iparosokat bízták meg.

3.1. A város legősibb középiskolája

Magyarországon a 19. század közepéig a gimnázium jelentette az egyetlen középiskola típust. A középiskolai rendszer jelentős átalakítására Leo von Thun osztrák közoktatásügyi miniszter tanrendszerének Magyarországra történő kiterjesztése nyomán került sor (Horánszky 1999; Zibolen 1984a, 1984b), mely Ausztriában 1849-ben, Magyarországon 1850-ben lépett életbe. Az Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich című, általánosan Organisationsentwurfnek rövidített rendelet az eddigi középiskolai rendszert új alapokra helyezte. A gimnáziumok szervezetét is alapjában változtatta meg. A négy évfolyamos grammatikai osztály, a két évfolyamos humanisztikus osztály és az akadémiák két évfolyamos filozófiai tanfolyamának összevonásával létrehozta a nyolc osztályos főgimnáziumot, melyet négy évfolyamos algimnáziumra és négy évfolyamos főgimnáziumra tagolt, az eddigi osztálytanítói rendszer helyét szaktanítói rendszer vette át (Antall, 1993). Igazodni kívánt a polgárosuló világ megváltozott körülményeihez, ezért a gimnáziumok mellett legitimálta a reáliskolák működését (Mészáros, 1995. 50.). Olyan iskolák felállítását szorgalmazta, melyekben a hangsúly a klasszikus tárgyakról a gyakorlati ismeretek tanítására, az életben hasznosítható tudásanyag elsajátítására, a tudományos és technikai fejlődéshez elengedhetetlen reál irányú tantárgyak oktatására helyeződik át.

1. sz. kép: Székesfehérvár belvárosának térképe a középfokú és középszintű iskolákkal.¹⁶

¹⁶ Forrás: Surányi István (1988): *A Székesfehérvári Belvárosi Elemi Fiú Népiskola története. 1777-1936. Székesfehérvár. 14. sz. melléklet*

A három vagy négy évfolyamos alreáltanoda a gyakorlatias jelleggel bíró polgári foglalkozásokra készített fel, elsősorban az iparos- és kereskedőrétegek igényeit elégítette ki. Az erre épülő hat évfolyamos főreáltanoda a magasabb szintű műszaki képzést célozta, záróvizsgával végződött. 1875-ben Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter a főreáliskolákat nyolc osztályossá bővítette, a gimnáziumokkal egyenrangú középiskolának ismerte el (Felkai, 1988). Az utolsó évet a diákok érettségi vizsgákkal zárták, mely természettudományi és műszaki irányú egyetemi továbbtanulásra jogosított. A két iskolatípus azonban még hosszú ideig nem tekinthető egyenrangúnak, a társadalmi felemelkedés legbiztosabb útja továbbra is a gimnáziumhoz kötődött.

A középiskolai képzés korszerűsítését a középiskoláról szóló 1883. évi XXX. törvénycikk léptette életbe, mely lényegében az Entwurf által kidolgozott rendszert ismételte meg (Antall, 1993; Kelemen, 1994; Szabolcs és Mann, 1997). Mindkét intézménytípus érettségit adott. A gimnázium az általános műveltségre és a humán tudományokra, a reáliskola a modern nyelvekre és természettudományokra helyezte a hangsúlyt. A középiskolák társadalmi presztízsének növeléséhez nagymértékben hozzájárult az a közszolgálati törvény, mely meghatározta az érettségihez kötött állásokat, valamint az érettségi nyomán életbe lépő katonai szolgálati kedvezményt (Kelemen, 2016. 71.), mellyel azok a fiatalok élhettek, akiket polgári karrierjükben a kötelező katonai szolgálat akadályozott volna.

Székesfehérvár 1702-ben a jezsuiták által alapított, majd 1773-tól a pálosok fenntartásában működő gimnáziuma 1813-ban került a zirci ciszterciek kezébe.¹⁷ Mind a városban, mind annak vonzáskörzetében nagy presztízsnak örvendett, sokáig a továbbtanulás egyetlen színterét jelentette. A főgimnáziumi rangot az Entwurf bevezetését követően 1851-ben nyerte el. Tanulóinak létszáma folyamatosan emelkedett. Míg a főgimnáziumi rang elnyerését megelőzően, 1850-ben 152 tanulót számolt az iskola, tíz évvel később, 1861-ben ez a szám már 302-re rúgott. A nyolcvanas évek elején a 400 főt is meghaladta az ifjúság létszáma, mely 1883-ban volt a legmagasabb, 474-en kaptak bizonyítványt a tanév végén. (*Gimnáziumi értesítő*, 1895. 53.) Ettől kezdve azonban a létszám folyamatos csökkenésének lehetünk tanúi, hiszen az 1883. évi közoktatási törvény 60 főben maximalizálta az egy osztályba felvehető

---

¹⁷ Zirci Ciszterci Apátság, rendtörténet Magyarországon [URL:<http://www.ocist.hu/rendtortenet-magyarorszagon> Letöltés időpontja: 2017. 02. 22. 20:05]

tanulók létszámát.¹⁸ Ennek köszönhetően elsősorban a vidéki tanulók maradtak el a gimnáziumtól. Az iskola 1921-ben vette fel Dr. Békefi Remig kezdeményezése nyomán Szent István nevét. 1924-ben a tanügyi reformok következtében létrehozott új középiskola típust öltötte magára, s reálgimnáziummá alakult.

A ciszterci gimnázium épülete az akkori Közép elnevezésű, később Iskola utcában volt. Építésének kezdete nem bizonyos, de annyi ismeretes, hogy az 1700-as évek elején már állt, s a templom és a rendház felépültével az épületeket összekapcsolták. Az intézet nyolc osztályossá bővítésével kinőtte épületét, ezért 1867-ben a tanári kar a rend apátjánál, Rezutsek Antalnál az épület átalakítását, kibővítését indítványozta. A korszerűsítésre nagy szükség volt, hiszen még mindig ugyanazon falak közt folyt az oktatás, mint a jezsuiták és a pálosok idejében. Kérésük meghallgatásra talált, s miután 1873-ban tett látogatása alkalmával Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter is kifogásolta az épületet, az apát 1874-ben kiadta Brein Ferenc építésznek a munkálatok megkezdését. A diákság az építkezés alatt a rendház két nagyobb termében és a püspöki lak hat földszinti szobájában nyert elhelyezést. Az új gimnázium a régi helyén épült az Iskola utcában, keletről a rendházhoz, délről a templomhoz, északról magánházakhoz kapcsolódott. Az épület ünnepélyes felavatására 1875. október 3-án került sor. Az új épületet kétemeletesre építették, alagsorában a tornaterem, a földszinten a díszterem és három tanterem, az első emeleten további öt tanterem és a segélyező egyesület könyvtára, a második emeleten a rajzterem, az ifjúsági könyvtár és a szertárak kaptak helyet. A természettani szertár egyik helyiségét egyúttal előadóteremként is használták. A zeneórákat az ifjúsági könyvtár helyiségében tartották. A tanári könyvtárat nem a gimnázium, hanem a rendház egyik termében helyezték el. A díszterem nem csupán az iskola, a város kulturális életének is kiemelkedő színhelyévé vált. Újbóli átalakításra 1895-ben került sor, amikor nem megfelelő elhelyezésre hivatkozva újjáalakították a rajztermet és a természetrajzi szertárat, valamint a második emeleten elkülönítettek egy termet a görögpótló tárgyak oktatására. Az iskolaépület, a templom és a rendház között terült el a játszóudvar. (Dombi, 1914. 34-41.)

---

¹⁸1883. évi 30. tc. A középiskolákról és azok tanárainak képzéséről

[URL: <http://mek.oszk.hu/16600/16614/16614.pdf> Letöltés időpontja: 2018. 08. 13. 15:15]

3.2. A reálirányú oktatás megszervezése

Székesfehérvár községi alreáltanodáját 1854-ben Ferenczy János polgármester és Dr. Bula Teophil ciszterci rendi gimnáziumi igazgató alapította két osztállyal. 1859-re három évfolyamos teljes alreáltanodává fejlődött. A tanodába azokat a tanulókat vették fel, akik a főelemi negyedik osztályát sikerrel elvégezték és tizedik életévüket betöltötték. A gimnáziumból átlépő tanulók a soron következő osztályba nyertek felvételt, kivéve azokat, akik a gimnázium első osztályából a reáltanoda második osztályába kívántak átlépni. Nekik a tanév kezdetén természetrajzból vizsgát kellett tenniük. Az intézet egyre erősödött, 1871-ben a negyedik évfolyam elindításával megnyílt az első főreálosztály, melybe a három osztályos alreált vagy a négy osztályos algimnáziumot elvégzett növendékek nyerhettek felvételt. Az 1873-ban indult hatodik osztállyal teljes főreáltanodává alakult, majd 1883-ban állami kézbe került. Állami irányítás alatt az iskola újra felvirágzott, a tanulók száma fokozatosan emelkedett, az 1889. évi értesítő jelentésében a tanulók létszámának tekintetében az intézetet a vidéki reáliskolák között a harmadik helyre sorolta. Dr. Kuthy József igazgatósága alatt újfent a város egyik előkelő iskolájaként jegyezték, olyannyira, hogy 1888-ban egy, a rá következő tanévben már két párhuzamos osztály indítása vált szükségessé. (*Regőcziné*, 1982. 57.) 1922-ben vette fel a XIX. század székesfehérvári születésű híres magyar építészenek, Ybl Miklósnak a nevét.

A reáliskola kezdetben a belvárosi elemi iskolában működött. Az iskola állami kézbe vételének fejében vállalt új iskolaépület emelése időszerű és szükséges volt, hiszen a reáliskola életében bekövetkező változás az iskola hírnevére, ezzel összefüggésben a beiratkozók számára is pozitívan hatott. *„Növendékeink száma az állami kezelés alatt csaknem megkétszereződött, s így e középiskola ma a magyarországi vidéki reáliskolák között népességre nézve a harmadik helyet foglalja el.”* (*Reáliskolai értesítő*, 1889. 33.) Az 1883. évi középiskolai törvény a tanulók számát osztályonként maximálisan hatvan főben szabta meg. Az első osztályú növendékek létszáma több tanéven keresztül túllépte a középiskolai törvény által megszabott maximumot. Az 1884/85-ös tanévben a beiratkozók száma meghaladta a nyolcvanat, 1889/90-ben a százat. A kormány mint az intézet fenntartója nem riadt vissza a többletkiadásoktól, több ízben felhívta a városi vezetőség figyelmét arra, hogy tegyen eleget szerződésben vállalt kötelezettségének, s gondoskodjon párhuzamos osztályok számára szükséges helyiségekről. A város tanácsa az iskolaszék közreműködésével

elérte, hogy 1888-ben a reáliskola az első osztály párhuzamosítása céljából még egy elemi osztály helyiségét megkapja.

Ebben az időszakban a második párhuzamos osztály indulása további új helyiséget igényelt, ezért a minisztérium felhívására a belvárosi elemi iskola főreáliskolával kapcsolatos helyiségeiben még egy osztálytermet és egy rajztermet nyitottak. A 4., 5. és 6. osztály létszámának bővülése okán a többi eddig használt szoba is kicsinek bizonyult, ezért kérték a még az intézetben működő egyetlen népiskolai osztály eltávolítását is, így a főreáliskola használatába került az összes helyiség, melyekben pár évvel ezelőtt még a belvárosi fiúiskola osztályai voltak elhelyezve. A kormány utasította továbbá a várost egy alkalmas tornaterem bérlésére is, mert a tanulók létszámának növekedése, a tornaterem szűk és nedves volta alkalmatlannak bizonyult a testgyakorlásra. Az igazgatóság és a tanács választása a közeli Aujezdsky házban lévő 18 méter hosszú és 5 méter széles teremre esett. (*Regőcziné*, 1982. 57-58.)

Az 1883-ban megkötött szerződés értelmében vállalt feladat kivitelezése az új iskolaépületre és annak teljes felszerelésére vonatkozóan azonban nem ment zökkenőmentesen. A felsővárosi vásártéren még 1884-ben kiszemelt telket a város közönsége ellenezte, ezért a törvényhatósági bizottság egy tizenhat tagból álló küldöttséget bízott meg egy új telek kitűzésével, melyre a főreáliskolai igazgató meghallgatását követően 1889 decemberének végéig kellett javaslatot tenniük. A bizottság az épület új helyéül a Feketesas utcában fekvő 1793 négyszögöl nagyságú Rée-féle telket találta megfelelőnek, melyet az örökösök négyszögölenként 2 forint 25 korona vételi árral bocsátottak a hivatal rendelkezésére. Az épület tervezetét a városi építészeti szakosztály is megfelelőnek találta, csupán a szomszédos Szuhányi-ház tűzfalának díszítését és az emelendő épület villámhárítóval történő felszerelését javasolta. A hét évig halogatott építkezés megoldódni látszott. A munkálatokat Say Ferencz műépítész vállalkozó vezette, melynek felügyeletét a minisztérium által megbízott helybeli állam-építészeti hivatal egyik tagja Frideczky Kálmán mérnök látta el. Az alapárok ásása és a próbafúrások közben kiderült, hogy a termőföld alatt még tíz méter mélységben sem található teherbíró talaj. A minisztérium által az építési tervekkel megbízott Mexner Károly tervező műépítész ezért egy egy méter vastagságú betonréteg öntése mellett döntött, mely újabb többletköltséget vont maga után. A munkálatok gyors előrehaladása folytán az épület még 1891 végére fedél alá került, az osztályok 1894-ben költözhettek át. Az épület délre néző főhomlokzata az utcafronttól hét méterrel beljebb esett, az utcai házsor mentén díszes vasrácsozatot készítettek. Az épület a város

tulajdonát képezte, de csak tanügyi célra használhatta. (*Reáliskolai értesítő*, 1890. 29–35.)

3.3. Az ipari szakoktatás megszervezése

A kiegyezést követően a gazdasági élet fellendülése nyomán fogalmazódott meg az ipari és kereskedelmi szakképzés megvalósításának igénye is. Az iparos és kereskedelmi tanoncképzés jogi és szervezeti kereteit az 1872. évi VIII. és az 1884. évi XVII. törvénycikkek teremtették meg. (Orosz, 2003) Az ún. ipartörvények célja a helyi ipar- és kereskedőtestületekre bízott tanoncképzés rendezésével a kapitalizálódó gazdaság munkaerő szükségleteinek biztosítása, a városi kis- és nagyipari munkavállalást, az ország iparosodását kísérő mobilizáció elősegítése volt. Az 1872. évi törvény végett vetett a céhrendszernek, a mestereket tanoncaik tanonciskolába járatására, ennek hiányában ismétlő iskolába küldésére kötelezte, megtiltotta azok cselédi és éjjeli szolgálatát. Az 1884. évi második ipartörvény rendelkezései már a képzés időkeretének, tartalmi és szervezeti formáinak, felügyeletének szabályozására vonatkoztak. (Sanda, 2016. 52-53.)

Székesfehérvárott az iparostanulók és segédek részére már 1789 óta rendelkezésre állt egy városi rajztanoda, ahol az iparágukhoz tartozó rajzolásban fejleszthették magukat. Az egyéb tantárgyakból nyert ismereteket, az elemi népiskolai tanítás hiányát az '50-es években megnyitott két-, majd 1872-től háromosztályú vasárnapi ipariskola kívánta pótolni. E tanfolyam átalakításával kezdődött meg Székesfehérvárott 1883-ban az iparostanonc iskola megszervezése. Az alsófokú ipariskolát alapvetően a város kézműiparára szervezték, hiszen a többi nagyvároshoz viszonyítva kevés új gyár és üzem épült, ennél fogva nem alakulhatott ki erős gyári munkás réteg sem. Az építőipari szakmák jelenléte a század második felében kivitelezett nagyarányú építkezéseknek köszönhető. Az iskola felügyeletét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Kereskedelemügyi Minisztérium részéről az iparoktatási főigazgató gyakorolta. Az iskola a belvárosi fiútanodában nyert elhelyezést. A tanításhoz szükséges eszközöket is innen, illetőleg a városi rajziskolától vették kölcsön. Az előadásokat szerdán és szombaton 5-7-ig (áprilisban, májusban és júniusban 6-8-ig), vasárnap 2-5-ig tartották. Az ipariskola egy előkészítő osztályból és további három évfolyamból állt. Az előkészítőbe az elemi nem végzett vagy az elemiből igen hiányos írás-, olvasás-, számtani és rajzismeretekkel érkező tanulókat

irányították. A három évfolyamba a tanulókat a felvételi vizsgát követően előismereteik szerint sorolták. (Tóthné, 1980. 8.)

Ipartanodai bizonyítvány nélkül egy iparostanoncot sem lehetett felszabadítani. A Székesfehérvári Államilag Segélyezett I. fokú Ipariskolát a városi községi elemi iskolák és polgári leányiskola igazgatója, Göbel János György vezette. A tantestület tizenkét városi népiskolai tanítóból alakult, akik főállásuk mellett vállalták az iparos ifjak oktatását. S mivel ők ipartanítói képzésben nem részesültek, a polgári iskolában létesített nyári továbbképző szaktanfolyamon sajátították el a szükséges ismereteket. Minden osztályban három tanítót alkalmaztak, akik közül egy mennyiségtant, egy a közismereteket, egy a rajzot tanította. (*Ipariskolai értesítő*, 1912. 4.) Önálló épülete 1909-ben épült fel a Petőfi Sándor utca sarkán Dworzsak Dezső tervei szerint.¹⁹

Az ipariskolát szintén a belvárosi fiútanoda helyiségeiben helyezték el, s tanítói körében ugyancsak megfogalmazódott a tantermek feletti panasz, a jobb, tágasabb és világosabb tanhelyiségek iránti kérelem. (*Ipariskolai értesítő*, 1907. 20.) Mivel a tanonclétszám fokozatos növekedését párhuzamos osztályok indításával oldották meg, az önálló iskolaépület kérdése egyre égetőbbé vált, mely mind az igazgató Göbelt, mind az ipariskolai bizottság elnöki tisztét is betöltő Alaghyt élénken foglalkoztatta. Azonban sokáig sem a város, sem az állam nem adott pénzt megvalósítására. Az új épület ügyét Saára Gyula ügyvéd, későbbi polgármester vette kezébe. Ipartestületi ügyész korában kifejtett tevékenysége révén alakult meg az ipartestületi bizottság is, mely az iskola ügyeinek vezetését az iskolaszéktől átvette. (*Ipariskolai értesítő*, 1912. 4-6.) A város az építkezéshez telket biztosított, melynek építkezési költsége elérte a 97 ezer koronát. Az egyre bővülő iskolának mindösszesen 26 évet kellett várnia önálló épületére.

3.4. A kereskedelmi szakoktatás megszervezése

A kereskedelmi szakoktatás legkorábbi szervezeti keretét szintén vasárnapi iskola adta, melyre vonatkozóan már 1851-ből datálhatóak nyomtatványok Joseph Stancsics, Lehrer d. Sonntagsschule für Handelslehre aláírással a Kereskedelmi Társulat irattárában. A vasárnapi iskola időközben megszűnt, 1853-ban szervezték újjá. Az 1856-ban kiadott Statuten der Stuhlweissenburger Commercial Sonntagsschule nevű szabályzat az iskolát három évfolyamosnak és az 1852. évi miniszteri rendelet alapján

---

¹⁹ Az intézet 1925-ben államilag segélyezett leány iparostanonc iskolával bővült. Elnevezései 1883-1895 között Alapfokú Ipariskola, 1895-1904 között Iparos Tanonciskola, 1904-1919 között Iparos Inasiskola, 1920-1949 között Ipariskola.

nyilvános jellegűnek tünteti fel. 1858-ban a közgyűlés úgy határozott, hogy miután a hatóságok nem engedélyezték a kétosztályú reáliskola működtetését, a meglévő két osztályt egy harmadikkal bővíti ki, s mivel erre pénzügyi fedezettel nem rendelkezett, a kereskedelmi társulathoz fordult anyagi segítségért. A társulat a reáliskola harmadik osztályának felállításához 500 forintot ajánlott fel azzal a feltétellel, hogy a város kétosztályú vasárnapi kereskedelmi iskolát is felállít, ahol vásár- és ünnepnapokon 10-től 2-ig és 2-től 5-ig folyik tanítás. A befolyó tandíj a várost illette, iskolai bizonyítvány nélkül az inast nem lehetett felszabadítani. 1860 és 1867 között a kereskedelmi vasárnapi tanoda így megszűnt önálló iskolaként működni, s a reáliskolához csatlakozott. (*Kereskedelmi értesítő*, 1908. 91-94.)

1867-ben a Székesfehérvári Kereskedelmi Társulat újból az önállósodás útjára kívánta vezetni, engedélyt kért és kapott a vallás- és közoktatásügyi minisztertől egy nyilvános kereskedelmi iskola létesítéséhez. A Társulat az iskolát mégsem nyitotta meg, a már előzőleg megválasztott Berndorfer Kálmán igazgató így az iskola magánosítása mellett döntött, mely 1874-ig a Társulat erkölcsi támogatását élvezte. Magyarországon akkor még nem létezett a kereskedelmi iskolákra vonatkozó szabályzat, a tulajdonos-igazgató ezért a már fennálló pesti magán kereskedelmi iskolák és kereskedelmi akadémia tantervét tekintette iránymutatónak. Az 1872. évi törvény nyomán a tanhatóság sürgette az iskola újjászervezését, az intézetigazgató azonban nem merte felvállalni a középfokú kereskedelmi szakoktatás létesítését. A Társulat ezért 1874-ben az iskola átvétele mellett határozott, melyhez a minisztérium 1000 forint államsegélyt biztosított és 1875-ben nyilvános joggal ruházta fel. A három évfolyamos intézménybe történő felvételt négy polgári, gimnáziumi vagy reáliskolai osztály meglétéhez kötötték (*Kereskedelmi értesítő*, 1892. 5-6.). A kereskedelmi iskolák életében jelentős előrelépést hozott a köztisztviselők minősítéséről 1883-ban hozott törvény, mely a kereskedelmi iskolát végzett tanulók végzettségét a gimnáziumban vagy reáliskolában szerzett középiskolai végzettséggel egyenértékűnek ismerte el (*Nagy*, 2000b. 83.). A kereskedelmik záróvizsgáját már a korabeli szóhasználatban is érettséginek nevezték, mely szóhasználatot Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1895-ben kiadott 44.001. sz. rendelete tette hivatalossá. Nevezett rendelet az iskolák különböző elnevezéseit (közép kereskedelmi, kereskedelmi akadémia, felsőbb kereskedelmi) felső kereskedelmi név alatt egységesítette. (*Sanda*, 2016. 57.) Így az 1886-ban a Kereskedelmi Akadémia címet viselő székesfehérvári intézmény átnevezésére is sor került 1900-ban, majd 1924-ben Hunyadi Mátyás nevét vette fel.

A középiskola mellett azonban továbbra is nyitva állt az alsófokú oktatás kérdése, hiszen a kereskedelmi társulat saját költségén fenntartott vasárnapi iskola már nem felelt meg céljának, mivel az iskolát látogató gyermekek a legelemibb ismeretekkel sem rendelkeztek. Az iskola ismétlő jellege nem valósulhatott meg, hiszen nem volt mit feleleveníteni. A vallás- és közoktatásügyi miniszter belátta a szakoktatási körökben egyre inkább hangoztatott külföldi gyakorlat átvételének szükségességét, miszerint a kereskedő tanoncokra nézve a vasárnapi ismétlő tanfolyam helyett rendes esti iskolai látogatás legyen kötelező. A miniszter 1885-ben döntött a vasárnapi iskolák átszervezése mellett, ettől kezdve a tanulók heti három helyett hét órában három éven keresztül részesültek oktatásban. A kereskedelmi társulat magára vállalta a heti óraszámok növekedése következtében megemelkedő többletkiadásokat. A miniszter az állami főreáliskola épületében három termet bocsátott a kereskedelmi társulat rendelkezésére. (*Kereskedelmi értesítő*, 1895. 4-8.) Az előadásokat vasárnap 2-től 5-ig, kedden és csütörtökön 5-től 7 óráig tartották, az 1910-es években ez már csak a hétköznapi délutánokra korlátozódott, hétfőn, kedden és csütörtökön 2-től 5-ig, szerdán és pénteken 3-tól 5-ig. Az alsófokú kereskedelmi iskolát 1895-től kereskedő tanonciskola, 1910-től inasiskola néven vezették tovább. Abból a célból, hogy a vasárnap délutánokat a tanulók ne kóborlással töltsék, ún. inasotthont hoztak létre. (*Kereskedelmi értesítő*, 1912. 99.)

Az 59.258/1890. számú miniszteri rendelet női kereskedelmi szaktanfolyamok formájában a nők számára is megnyitotta a kereskedelmi ismeretek elsajátításának lehetőségét.²⁰ A székesfehérvári akadémia már ezt megelőzően az 1889/90-es tanévben is szervezett egy alkalommal női szaktanfolyamot, melyet a miniszter már akkor nyilvánossági joggal ruházott fel. Az 1892-től immáron miniszteri rendelet útján rendszeresen szervezett tanfolyamot a polgári iskola helyiségeiben helyezték el. A tanfolyam 1902/03. tanév után szünetelt. Az 1908. évi nagy szünetében azonban sokan érdeklődtek iránta, ezért a miniszter engedélyével az igazgató újbóli megnyitását határozta el. Október végéig a városi tanács szívésségéből a községi ipariskolában tartották, november 1-től a kereskedelmi iskola épületében saját termet kapott. (*Kereskedelmi értesítő*, 1908. 88.) Ezt követően szintén sokáig nem hallunk a szaktanfolyamról, az 1912-/13-as tanévben tűnik fel ismét a miniszter engedélye a

---

²⁰ 1890. évi 59.258. sz. miniszteri rendelet A női kereskedelmi tanfolyamok szervezete tárgyában
[URL: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1891/?pg=1736&layout=s Letöltés időpontja: 2018. 05. 02. 17:02]

tanfolyam újbóli megszervezéséhez, majd az 1915-ös értesítőben szólnak megnyitásáról.

A kezdetben magániskolaként működő alsófokú kereskedelmi iskola a Zichy-házban működött, s miután azt a Kereskedelmi Társulat saját kezelésébe helyezte, vette meg számára 1874-ben a Kossuth utca 9. szám alatti házat. A minisztérium engedélyével a főreáliskolába helyezték át, ezzel együtt kijárták, hogy annak szertárait használhassák. Miután a minisztérium 1886-ban az iskola felvirágoztatása céljából tett érdemeket Akadémia címmel jutalmazta, a vezetőség e címhez illő önálló épületet kívánt az iskolának, s miután alkalmas bérhelyiségre nem talált, a Kossuth utca 5. szám alatt 24.000 forintért saját házat vásárolt neki, melyet céljaira átépíttetett, szertárakkal és könyvtárral is felszerelt. (*Kereskedelmi értesítő*, 1892. 7.) A tanulók száma évről évre növekedett, a helyiségek egyre inkább szűknek és oktatásra alkalmatlannak bizonyultak. A '90-es évek közepén ezért megindult a mozgalom az új épület létrehozására.

Az épület kérdése több mint tíz évig húzódott. A belvárosban kínálkozó telkeket a kereskedelmi társulat túl drágának találta, ezért a külvárosban kezdett keresésbe. Az építő bizottság kérvényt nyújtott be a városi törvényhatósághoz, melyben kérte, hogy a város a birtokában lévő Budai úton fekvő ún. Piros alma kaszárnya telekből 800 négyszöglet ingyenesen engedjen át az Akadémia részére. Miután a közgyűlés határozatát (909 négyszögöl átengedését, melyből 606 négyszögöl ajándék volt) a belügyminisztérium is helyben hagyta, a kereskedelmi társulat építőbizottsága tárgyalásokat folytatott a városi tanáccsal a szerződés megkötése érdekében, mely alapján az iskola két éven belüli felépítésére kötelezték magukat. A tervrajzok és a költségvetés elkészítését követően azonban visszaléptek e tervtől, részben a túl magas ráfordítás, részben a hely nem központi fekvése miatt. Az a tervzet sem valósult meg, mely az új iskolaépületet a régi helyébe építette volna annak visszabontásával és egy szintes ház felhúzásával. A Kereskedelmi Társulat végül a belvárosban lerombolt kaszárnyák helyéből vásárolt területet a várostól. (*Kereskedelmi értesítő*, 1907. 11-12.) Az új iskolaépületet 1908-ban Say Ferenc székesfehérvári építész tervei alapján a Várkörút és Petőfi utca sarkán kezdték építeni, a beköltözésre 1908 novemberében, hivatalos felavatására a Kereskedelmi Társulat fennállásának 200. évfordulóján, 1912-ben került sor.

3.5. A polgári iskolák és a nőnevelés intézményei

A reáliskolák középiskolai rangra emelésével Eötvös az 1868. évi XXX. törvénycikkben törvényi szinten is elismerte az elemi iskolára épülő, gyakorlati életpályákra felkészítő polgári iskolát, mely elsősorban a polgári középosztály igényeit volt hivatott szolgálni. A hat évfolyamos iskolatípus az alreáliskola vetélytársaként (Karády 1995; idézi Nagy, 2000b) sokáig Székesfehérvárott sem nyert teret, s csak 1920-ban kezdte meg működését Székesfehérvári Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola néven. A fehérvári fiúk ezt megelőzően Mórra járhattak polgáriba. Az iskolát az ún. Mirth-laktanya néven ismert házban helyezték el, 1932-ben vette fel Magyarország egykori vallás- és közoktatásügyi minisztere, Gróf Klebelsberg Kunó nevét. Ugyanebben az évben építettek számára saját épületet a Szekfü Gyula utcában. (Demeter és Gelencsér, 1990. 174.)

Az életre hívott felsőbb népiskolák és a polgári iskolák a lányok számára is hozzáférhetőek voltak, így a középfokú leánynevelés szintén az 1868. évi törvényt követően nyert teret. (Pukánszky, 2006. 126-127.) Mindaddig a nők számára a szervezett iskolai képzés formáját az elemi iskola elvégzése jelentette. A polgári leányiskola a fiúval ellentétben négy évfolyamos volt és az elemi első négy osztályát végzettek jelentkezhetnek ide. A felsőbb népiskolák a hatosztályos elemi népiskolákra épültek. Szervezetüket az 1887. és az 1892. évi törvény tisztázta véglegesen. (Müller, 2000. 133.) Eszerint a leányiskolák célja az általános műveltség elsajátítása és a családi életre nevelés. Ezeket később egy hetedik évfolyammal toldották meg, melyen a lányok általános műveltségüket bővíthették, háztartási és gyermeknevelési ismeretekre tehettek szert. A tanulóknak a hetedik osztály elvégzésével lehetősége nyílt egy az érettségihez hasonló záróvizsga letételére, mely a kereskedelmi és színművészeti iskolába, az országos rajztanár képző intézetbe történő felvételre jogosított. A felsőbb leányiskolákhoz kapcsolódó nyolcadik évfolyam nevelőnői képesítést nyújtott, de különbözeti vizsga letételét követően akár a tanítóképzők negyedik évfolyamára is átjelentkezhetnek a leányok. A leánygimnáziumok létrejöttéhez vezető úton Ferenc József 1895. évi királyi rendelete jelentette az első lépést, mely az egyetemek bölcsészettudományi, orvosi és gyógyszerész karain engedélyezte a nők továbbtanulását. (Rébay, 2009. 111.) A lányok az ehhez szükséges érettségire kezdetben a fiúgimnáziumok magántanulóiként tehettek szert, később gimnáziumi tanfolyamokat szerveztek számukra, melyek idővel önálló leánygimnáziumokká nőttek ki magukat.

Ezek a fiúgimnáziumokkal azonos jogosítványokkal bírtak, az egyetemi szakokra készítették fel tanulóikat. A leányok számára a másik utat a tanítóképezdék jelentették, melyekben a növendékek az általános műveltség elsajátítása mellett a tanítónői pályára készültek fel. (Kéri, 2018. 435.) Az intézmények társadalmi rekrutációs bázisa között azonban jelentős különbségek mutatkoztak. Míg a tanítóképzőbe való jelentkezés mindenekelőtt az alsóbb társadalmi csoportok leánygyermekéi számára jelenthetett karriert, az érettségi, az egyetem csak a felső osztályok leánygyermekéi számára jöhetett szóba.

Székesfehérvárott a polgári leányiskola első osztályát 1876-ban indították Janny József elemi iskolai tanító ideiglenes vezetésével. A tanerőt nagyrészt az elemi iskolából átvett tanárok képezték. Az első négy évfolyam megszervezését követően Janny József ötvenéves tanítói működése után nyugdíjba vonult, 1881 szeptemberétől Göbel János György vette át az igazgatói széket. A század végén a polgári iskola két osztállyal történő kibővítését, egy felsőbb leányiskola létrehozását határozták el. 1905 szeptemberében megindult az első, a második és az ötödik osztály, 1906-ban a harmadik és a hatodik, 1907-ben pedig a fennmaradó negyedik osztály. 1917-ben Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter reformja nyomán az intézet egy hetedik évfolyammal bővült, s még ebben az évben leánygimnáziummá fejlesztették. (Leányiskolai értesítő, 1925. 3-6.) 1922-ben az intézet tanári kara is élt a Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetségének kérelmére a vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1921-ben kibocsátott rendelet adta lehetőséggel, mely engedélyezte az iskoláknak, hogy a magyar nemzet valamely kimagasló alakjának nevét viseljék. A tanári kar az elnevezésre Árpád-házi Boldog Margitot, Árpád-házi Szent Erzsébetet és Boldog Gizellát terjesztette elő. A minisztérium a tanári kar többségének javaslatára 1922. május 27-én az intézet Székesfehérvári községi leánygimnáziumról Székesfehérvári községi Árpád-házi Boldog Margit leánygimnáziummá történő átnevezését rendelte el. (Leányiskolai értesítő, 1922. 17.)

A polgári leányiskola első osztályát 1876-ban a belvárosi elemi leányiskola egyik szobájában helyezték el, a második tanévben a város háromszázötven forintért kibérelte az ágostai hitvallású evangélikus hitközség házának két helyiségét. A két tanteremhez tartozó lakást Nemessényi Adél polgári iskolai tanítónő kapta azzal a feltétellel, hogy az iskola helyiségének tisztántartását ellátja. A harmadik évben az iskola két osztálya átköltözött az elemi leányiskola mellett lévő Lőrincz-féle házba, az első osztály visszakerült az elemi iskola épületébe, majd a következő évben az első két évfolyam

került itt elhelyezésre. Az iskola hosszú időn keresztül működött két tető alatt a városi leányiskolában és a szomszédos bérházban. 1890-ben a tanulók nagy létszámára való tekintettel már csak a 4. osztály és a tanári szoba maradt meg a bérházban. (*Leányiskolai értesítő*, 1925. 9–10.)

A növendékek számának folyamatos emelkedése egyre inkább érezhetővé tette egy nagyobb és a polgári leányiskola igényeinek megfelelő tanhelyiség hiányát. A létszám már messze túlnőtte a tantermeket. Az olyan tárgyakhoz, mint az ének, melyeken osztályok egyesítésére került sor, még inkább a vizsgákhoz és iskolai ünnepélyekhez nem rendelkezett megfelelő helyiséggel.

Az osztályok csak 1892-ben kerülhettek egy fedél alá az állami reáliskola megüresedett épületében. Az iskola meglehetősen mostoha körülmények között működött, a tanári könyvtárat a tanári szobában, az ifjúsági könyveket az osztálytermekben, a rajzeszközöket egy előszobában tárolták, csupán a tornaszereknek és a fizikaszertárnak volt külön helyisége. A helyzet csak akkor javult valamelyest, amikor az intézményt 1905-ben felsőbb leányiskolává szervezték át. A régi díszteremből két további osztálytermet alakítottak ki az ötödik és hatodik osztály számára, új helyiségbe került az igazgatói iroda, valamint a tanári és az ifjúsági könyvtár. Ez a beosztás egészen a leánygimnázium megszervezéséig fennmaradt. Hiányzott a torna-, rajz-, kézimunka-, fizikai előadó- és díszterem. 160 cm széles folyosója és 10 m hosszú és 9 m széles udvara meglehetősen szűknek, alacsony belmagasságú termei tanításra alkalmatlannak bizonyultak. Nagyobb szabású ünnepségeik megtartásához a Szent István termet kapták meg a városi hatóságtól, de kisebb házi ünnepségeket nem tarthattak. Felszerelésüket nagyrészt a szertárak szűk volta miatt kénytelenek voltak elraktározni, nyirkos, dohos helyiségekben tárolni. 1913-ban az igazgató felkérte Lityán Viktória tanárnőt egy a tarthatatlan állapotokat hűen tükröző jegyzőkönyv elkészítésére, melyet a helyi lapok szerkesztőségének és a városi bizottsági tagoknak is elküldtek. Küldöttség útján megkeresték gróf Széchenyi Viktor főispánt, dr. Saára Gyula polgármestert és dr. Kerekes Lajos polgármester helyettest, hogy helyzetükre egy új, modern iskolaépület felállításával találjanak megoldást. (*Leányiskolai értesítő*, 1913. 17–18.)

1918-tól kezdve az új osztályok miatt az épület folyamatos bővítésre, átalakításra szorult. 1918-ban az iskolafenntartó az épülethez az elemi iskola egy termét csatolta, 1919-ben az épület északnyugati emeleti sarkán lévő gazdasági iroda három termét egy közfal átvágásával toldották az iskolához. Az átjárás a tanulóknak meglehetősen

nehézkés volt. Kárpáti Kelemen tankerületi főigazgató felszólítására az iskolafenntartó városvezetésnek más megoldást kellett keresnie. 1920-ban a délkeleti szárnyon fekvő elemi leányiskola négy terme került átadásra. Nehezítette a helyzetet, hogy az épületből kihelyezett elemi leányiskolának délutánonként át kellett engedni a termeket. Az előző évi toldást a szertárak számára tartották fenn, mivel zegzugos beosztásuk és a főépületrészekkel való bonyolult összeköttetésük miatt osztálytermeknek alkalmatlanok voltak. A szemléltető és kísérleti eszközöket lépcsőkön, boltozatokon, sikátorokon keresztül kellett a tanároknak átszállítani. Az eddigi kis udvart egy belső épületszárny, két emeleti és két földszinti helyiség lebontásával nagyobbították meg, valamint az elemi leányiskola udvarával történő összekapcsolással biztosítottak nagyobb mozgásteret az ifjúságnak az óráközi mozgásra. Az udvar szerény méretű megnagyobbításával ezáltal két kisebb termet vesztek. A szer- és könyvtárhelyiségeknek szánt termek közül kettőt mégis osztályteremnek használtak fel, így került egy terembe a természetrajzi, vegytani, ásványtani szertár, az ifjúsági és segélyegyleti könyvtár. 1921-ben kifogyván a termekből az új osztályt egy használaton kívül lévő földszinti helyiségbe utalták. Az átalakítás további lehetőségei azonban megszűntek. Az iskolának sem rajz-, sem ének-, sem tornaterme nem volt. (*Leányiskolai értesítő*, 1920. 8-9.) Az 1894-től a lányok számára is kötelezővé tett testnevelés órákat télen egy földszinti 6x5 méter nagyságú teremben, nyáron a tűzoltó laktanya udvarán, később a laktanya emeleti termében tartották. Tornatanításhoz előbb a gimnázium tornatermét használhatták, így viszont alkalmazkodniuk kellett annak órarendjéhez. Később testnevelésre alkalmas terem az ipariskola tornatermének megépítése után kínálkozott, melyet azonban a világháború kitörésével a város hat éven keresztül más célra vett igénybe, így a testnevelés óra gyakorlatilag 1921-ig kiesett a tantárgyak sorából, azt többnyire testedző sétákkal pótolták. A vasárnapi exhortációkhoz sem adódott alkalmas terem, így azokat a püspöki papnevelő intézet ebédlőjében hallgatták. Az igazgatóság azonban két év után megtagadta ennek használatát, így a szentbeszédok a Keresztény Nők Szövetségének újonnan szerzett helyiségébe kerültek át. (*Leányiskolai értesítő*, 1925. 10.)

Habár a minisztérium a leánygimnázium létrehozásával kötelezte a várost egy új iskolaépület megépítésére, az intézkedés sokáig nem foganatosult. Hiába sürgette Kárpáti Kelemen tankerületi főigazgató, majd utóda dr. Vass Bertalan is az építkezés azonnali megkezdését, a város évről évre elodázta az ügyet. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 36.701/1922 és 0.779/1923 rendeletei is az új épület 1924. szeptember 1-

re való felállítást, addig is a hiányok ideiglenes intézkedésekkel való megszüntetését követelték. A fordulat az 1928/29-es tanévben következett be.²¹ A több mint egy évtizedig halogatott építkezés alig két év alatt, 1930 novembere és 1932 októbere között lezajlott. Az osztályok végül 1932. október 22-én foglalhatták el az impozáns új épületet. Hivatalos átadására november 19-én került sor. Az ünnepséget a város polgármestere, dr. Csitáry G. Emil nyitotta meg, melyet dr. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter és Maron István igazgató beszéde követett.

3.6. A Ferenc József Nőnevelő Intézet

A század második felében a lányok iskoláztatásában a tanító apácarendek is nagy szerepet vállaltak. (Kéri, 2018. 273.) Irányításuk alatt számos tanítónő- és óvónőképző, polgári iskola, háziipari tanfolyam kezdte meg működését. Székesfehérvárott a szatmári irgalmas nővérek vállalták magukra a nőnevelés feladatát. Irányításuk alatt működött a Ferenc József Nőnevelő Intézet, melyet 1853 márciusában Királyhegyi Farkas Ferenc nagyprépost alapított Ferencz József február 13-án történet merényletből való megmenekülése emlékére. Az alapító első ízben bölcsészeti főiskolát kívánt létesíteni, a ciszterci rendi gimnázium nyolc osztályossá bővítésével azonban elállt szándékától, s egy nyilvános római katolikus nőnevelde létesítését látta célszerűnek. Az intézetre hagyta saját házat és telkét, valamint 30.000 pengő forintot, melyet további 2000

---

²¹ Január 5-én Mátrai Rudolf tankerületi igazgató meghívására Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter, dr. Kornis Gyula államtitkár, egyetemi tanár és dr. Fábián Gáspár műépítész személyes látogatást tett a város polgármesterénél. A ciszterciák rendházában tartott tanácskozáson a polgármesternek kétszázhatvanötezer pengő államsegélyt ígértek az építkezés megkezdéséhez. A város ezt hasonló nagyságú összeggel egészítette ki. A telket maga Klebelsberg miniszter választotta a szintén dr. Fábián Gáspár tervei nyomán épült iskolaépülettel szemben a Zita királyné úton. Célja az elhanyagolt útszakasz megszüpítése volt a két barokk stílusú testvérintézet által. A tanári kar már a kezdetekkor aggodalmát fejezte ki a hely központi, zajos fekvése miatt. Féltette leányai testi épségét a forgalmas kereszteződésben, valamint kifogásolta az épület északkeleti fekvését a fűtés magas költségeire hivatkozva. Emlékiratban megfogalmazott panaszaik hatására a miniszter engedélyezte egy alkalmasabb hely kijelölését, az iskolafenntartó azonban nem élt ezzel a lehetőséggel. A tanári kar aggodalmai az épület megnyitása után beigazolódni látszottak. A magyar királyi rendőrség a nagy forgalom miatt az épületbe való bejutást csak az egyik kapura korlátozta, az épület második emeleti szárnya a téli hónapokban hűvösnek bizonyult, igen nagy szénmennyiséget kellett felhasználni a jó idő beálltáig, a vasúthoz vezető út közeljövőbeli megnyitása pedig még inkább fokozta a zajtól való félelmet. (Leányiskolai értesítő, 1932. 3-9.)

forinttal toldott meg. Az intézet jelképes avatását és a kápolna alapkövetését Ferenc József 1857. évi székesfehérvári látogatására időzítették. A városi tanács szintén támogatta a ház átalakítását, mely 1864-ben nyílt meg a szatmári irgalmas nővérek vezetésével. Az intézetbe más vallású növendékek is felvételt nyerhettek. Elsőként az elemi iskola harmadik s negyedik osztálya nyílt meg, majd 1870-ben az internátus és az ún. externát (párhuzamos elemi iskola bejáróknak) is elhelyezést nyert. A polgári leányiskolát 1893-ban nyitották meg három osztállyal, melyekben a ciszterci rendi gimnázium tanárai segédkeztek. 1869 és 1917 között óvodát is működtettek. 1921-ben a polgári iskolára három évfolyamos továbbképző ipari tanfolyamot szerveztek, melyet kiváló eredményeiért 1923-ban a kereskedelmi miniszter iparoktatási főigazgatósága rendes ipariskolának minősített. (Vargáné, 1985. 12-18.)²²

A Ferenc József Nőnevelő Intézet Királyhegyi Farkas Ferenc nagyprépost végrendelkezése folytán e célra átalakított házában és kertjében kezdte meg működését, de az intézet lendületes bővülése folytán egyre szűkebbnek bizonyult. Bővítésére, ezen belül is az internátus fejlesztésére, a diákok és a tanító nővérek elhelyezésére kiváló lehetőséget biztosított a szomszédos telken lévő Zuber-féle alapítványi ház, melyet a székesfehérvári káptalan örökös használatra átengedett az irgalmas nővérek számára. Az iskolai épület viszont egy idő után szűkössé vált a növendékeknek. Az 1921-ben életre hívott háromosztályú ipari tanfolyam – melyet két évvel később már rendes nőipariskolának minősítettek – 1926-ra kiszorította az elemi iskola öt osztályát az épületből, ezért azok ideiglenesen a szeminárium épületében találtak elhelyezést. Az újra megnyíló szeminárium azonban csak egy év erejéig adhatott otthont az osztályoknak. Dr. Fábián Gáspár budapesti műépítész a Zuber-féle telken el is készítette egy új ház tervezetét, gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter személyes látogatásakor azonban az intézeti kert délnyugati végén fekvő Zsigray-féle telket találta alkalmasnak a beépítésre, mely hosszas alkudozást követően 680 millió koronáért a város közgyűlésének hozzájárulásával az intézet birtokába jutott. 1926-ban a minisztérium kiküldötteinek helyszíni szemléje alkalmával megállapodtak az újra építendő polgári és ipariskola terveiben, melynek költségeit 3-4 milliárdra becsülték. A minisztérium újra dr. Fábián Gáspárral készítette el a tervezetet. Az alapkövet 1926. november 17-én helyezték el, s egy évvel később már sort is keríthettek felszentelésére. Az 1930-ban megnyíló tanítóképző két évig a polgári iskola épületében működött, majd

---

²²Az intézet 1930-ban újból továbbfejlődött, megnyílt a tanítóképezdéje.

a szomszédos Ferenc József tér 6. szám alatt álló átalakított Zlinszky-házba került. 1936-ban a nőipariskola továbbfejlesztése érdekében a rend megvásárolta a Zita királyné út 8. szám alatt lévő Latzkovits-féle házat, melyet a tanítás céljainak megfelelően alakítottak át. (*Vargáné*, 1985. 12-18.)

4. Konfliktusok egy iskolaváros életében

A dualizmust megelőző időszakban középfokú iskola fenntartása a város számára nem jelentett közvetlen feladatot, hiszen az egyetlen gimnázium felekezeti fenntartásban működött. A polgári korszak változást eredményezett e tekintetben. A város vezetősége figyelembe vette a kor és a társadalom igényeit, s támogató hozzáállást mutatott az analfabétizmus csökkentése, a gyakorlati jellegű szakiskolák életre hívása iránt. Mind a polgári kezdeményezéseknek, mind a törvényi előírásoknak igyekezett eleget tenni. Beruházásainak köszönhetően a város műveltségi viszonyai jelentős átalakuláson mentek keresztül. 1869-ben a város hat évnél idősebb lakosságának 34,4 %-a volt írástudatlan. Ez az arány 1880-ban 27, 7 %-ra, 1890-ben 20, 1 %-ra, 1900-ban 12,1 %-ra, 1910-en 9,8 %-ra, 1920-ban 6,9 %-ra csökkent (Csurgai, 2014. 42.). A magyar városok közül egyedül Sopronban, Budapesten és Pozsonyban látunk ennél is alacsonyabb értékeket. (Szalai, 2002. 62.) Ezek az értékek az országos átlagot tehát jóval alulmúlták. Az írni-olvasni nem tudók aránya az országban 1870-ben 64%-ot tett ki, mely 1890-re 46,8 %-ra, 1910-re 31,4 %-ra csökkent (Kelemen, 2016. 70.). Az országos átlagot meghaladó módon 1868-ig a város minden kerületében létesítettek iskolát.

Korszakunkban a középfokú és középszintű intézmények vonatkozásában a város számára közvetlen fenntartási kötelezettséget a reáliskola, a leányiskola és az ipariskola jelentett. S habár a kereskedelmi iskola a Kereskedelmi Társulat, a gimnázium és a nőnevelő intézet pedig az egyház kötelékében működött, ezek is egytől egyig a városi tanács támogatását élvezték, mely hol anyagi eszközökben, hol egyéb módon mutatkozott meg.

Az iskolákra fordított investíciót az államsegélyek és a város saját költségvetésének kombinációja adta. Az 1879 és 1908 között teljesített 5 653 328 koronát kitevő beruházások között – melyből 4 626 268 koronát tettek ki a kölcsönök – jelentős mértéket képvisel az állami és községi iskolákra fordított 430 000 korona (Csurgai, 2002. 296-297.). A dualizmus évtizedeiben az 1905-ös és az 1910-es országgyűlési választások kivételével rendre a kormánypártok jutottak hatalomra, mely az állam iskolákkal szemben tanúsított magatartását is pozitív irányban befolyásolta. A nemzeti ellenállás éveitől a város ellenzéki szerepvállalása visszavetette a városfejlődést, ezzel együtt hátráltatóan hatott az iskolák támogatására. A közgyűlési határozatok a függetlenségi eszmék térhódítását tükrözték, mely egészen a dualizmus

végéig jellemezte a város politikai hovatartozását (Csurgai, 2014. 69-70.). A polgármesterré választásának következtében kialakult összeférhetetlenség miatt mandátumáról lemondó dr. Saára Gyula helyébe 1908-ban a szintén függetlenségi programmal induló báró Manndorf Géza lépett, aki 1910-es megválasztásával a kormánypárti gróf Zichy Jenő vallás- és közoktatásügyi minisztert fosztotta meg képviselői mandátumától, melynek következményeképp a város az iskolák államsegélyezésétől is elesett (Csurgai, 2014. 71.). Ezen kiadások a közpénzek átcsoportosításának is gátat vetettek, a városra a századfordulót követően egyre több anyagi teher nehezedett.

4.1. Tanfolyamból állami főreáliskola

2. sz. kép: A főreáliskola épülete a '30-as években²³

A székesfehérvári tanulók a '40-es években az alsó elemi elvégzését követően egy négy évfolyamos felső elemi iskolában folytathatták tanulmányaikat. A tudományos pályára készülők a felső elemi harmadik osztályából a helybéli gimnáziumba léphettek át. A felső elemi negyedik osztálya egy kétéves tanfolyamból állt. Ide azok iratkozhattak, akik később az iparos életben szerettek volna elhelyezkedni. Ezt a kétéves tanfolyamot már ekkor váltakozva ipar- vagy alreáltanoda elnevezéssel illették, s meglehetősen népszerűsége tette szert. Az ötvenes évek elejére azonban hanyatlásnak

---

²³ Forrás: Demeter és Gelencsér, 1990, 120.

indult, 1851-ben már csak egy évfolyam működött, egyetlen tanítója Sztansics József egykori lelkesedése is alább hagyott. A pesti császári és királyi tanodai hatóság több leiratban figyelmeztette a polgármestert és a városi előjárókat a reáliskola ügyének rendezésére, kérte annak visszaállítását két osztályosra, újabb tanítók alkalmazását, a szükséges taneszközök beszerzését és alkalmas tantermek kijelölését. Az ügy hosszas halogatása után a választmányi ülés tagjaiból kinevezett bizottság végül a város anyagi körülményeire hivatkozva csak két évfolyamos polgári tanoda felállítását indítványozta egy további tanító felvételével a város tulajdonát képező épületben, vagy egy bérelt magánházban. A minisztérium azonban nem tárgított kíváncsian mellől, megbízta a budapesti kereskedelmi és iparkamarát az ügy sürgetésével. A város előjárói felkérték Bula Teophil helybéli gimnáziumi igazgatót az alábbi kérdéseket érintő tervezet kidolgozásával: *„Mikép lehetne a városi főelemi tanoda mellett kétosztályu reáltanodát felállítani? s mikép kellene azt rendezni? és mennyivel szaporodnék a város évi költsége, ha már a létező negyedik osztály /mely előbb két osztályból állott/ a kérdéses reáltanoda egyik osztályává alakíttatván, a másik hozzá adatnék?”* (Borostyán, 1895. 10-11.) A beadvány elkészítését követően a város nem odázhatta tovább a reáliskola létesítését. 1854-ben, öt évvel a reáltanodák felállításáról szóló rendelet megjelenését követően megkezdte működését. Vezetésével a gimnázium igazgatóját, Bula Teophilt bízták meg, aki igazgató jelentésében a következőképp fogalmazott: *„Korunk a haladó szellemtől ihletve, a sokkal biztosabb s valódi szükséggé vált reáltudományok után epedve sóvárog; mit csak az nem tud, ki szemét behúnyja s fülét bezárja, hogy a haladó ipar óriási lépéseit ne lássa s napi élet célravezető tanácsait ne hallja.”* (Uo. 25. o.) A közgyűlés a tanoda hat osztályossá, s ezzel főreáliskolává történő fejlesztését is támogatta, hiszen a lakosság egy része sokszor azért taníttatta gyermekeit humán irányban, mert a városban egyedül a gimnázium nyújtott továbbtanulási lehetőséget. Akik megtehették, gyermekeiket a fővárosba vagy az ország más, távolabb eső vidékeire küldték főreáltanodába. A szegényebb sorsú családok gyermekeinek viszont anyagi erő hiányában gyakran le kellett mondania a továbbtanulás lehetőségéről. Az első főreálosztály megnyitását követően az intézet tanulóiinak létszáma megkétszereződött. A tanulók több mint a fele vidékről látogatta az iskolát, hiszen a szomszédos Tolna, Veszprém és a közeli Somogy megye egyike sem bírt hasonló intézettel.

1869-ben fogalmazódott meg első ízben az iskola hat osztályúvá bővítésének gondolata, melyet a minisztérium jóváhagyólag támogatott. A tanári karban már

felmerült a reáltanoda állami kézbe adása, de a városi közgyűlés ekkor még nem támogatta az iskola vezetőségének ezen indítványát, a kormányhoz inkább 6000 forint összegű fenntartási segélyért folyamodott: „[...] *a tanügyek fentartására tett kiadásaink évenként mégis mintegy 30,000 frtra terjednek. [...] a felszámlált tetemes kiadások, melyekkel városunk a tanügyek fentartásához járul, annyira igénybeveszik közönségünknek eddigelé lankadatlan áldozatkészségét, hogy e tekintetben, – hacsak felette súlyos adónkat már a nélkül is a legmagasabbra emelt póttadóval fokozni nem akarjuk, további áldozatokat hozni magunkat teljesen képteleneknek érezzük*”. (Reáliskolai értesítő, 1872. 2.)

A közgyűlésnek az iskola fennmaradását célzó támogató hozzáállása egészen a '70-es évek közepéig töretlen maradt. Kapcsolatukat ekkor egy, a tanári kar és a városi előljárók között kialakult személyes viszály mérgezte meg. A tantestület 1874 februárjában Székesfehérvári Figyelő címmel lapot indított, mely nem csupán a közművelődés tárgykörébe vágó cikkeket jelentetett meg. Hasábjain helyet kaptak olyan ügyek is, melyek közlése a városi tanácshoz és közgyűléshez tartozott, kivívva ezzel annak ellenszenvét. A városi tanács reáliskolai bizottsága erre válaszul vizsgálatot indított a tanárok képesítésének meglétére vonatkozóan, s megállapította, hogy az Entwurf által előírt tanári vizsgát többen nem teljesítették. A tanári kar több tagja, még a képesítettek is, viszonzásul otthagyták az iskolát. (Regőcziné, 1982. 53.) A kölcsönös viszálykodás a reáltanoda hírnevét a nagyközönség szemében egyre rontotta, ami a beiratkozók számának csökkenésében azonnal megmutatkozott. Ez az állapot az egész évtizedet végigkísérte, s egészen addig fajult, hogy a közgyűlés még az iskola létének szükségességét is megkérdőjelezte. A helybeli és a vidéki szülők nem írárták a reáliskolába gyermekeiket, mivel nem láttak elegendő biztosítékot arra, hogy azok tanulmányaikat befejezhetik. Az 1879/80. évi értesítőben a következőt olvashatjuk: „*Ez az év is a kínos bizonytalanság éveihez tartozott. Az iskola állandósítására nézve most sem történt végleges megállapodás. [...] Intézetünk ifjúsága évről évre apad. Tudjuk mindnyájan, hogy ez apadásunk oka [...] leginkább iskolánk fennállásának bizonytalanságában rejlik, a mi a helybeli úgy mint a vidéki szülőket méltán elijesztheti*.” (Reáliskolai értesítő, 1880. 3.) 1880 decemberében a közgyűlés ugyan a reáliskola négy osztályossá történő visszafejlesztése mellett hozott elhamarkodott döntést, a következő évben mégis az intézet épületének és anyagi helyzetének hosszú távú rendezése mellett határozott. E tárgykörök képezték az iskola fennmaradása és

felvirágoztatása érdekében Trefort Ágostonhoz menesztett küldöttség tárgyalásainak gerincét.

Az 1883-ban megkötött szerződés értelmében az állam az iskolát és az ezzel járó terheket átvette. Ennek fejében a város évi 6000 forint értékű fenntartási hozzájárulást fizetett, és kötelezte magát saját házipénztára terhére egy iskolai és szertári bútorzattal teljesen felszerelt új épület létesítésére, vagy egy már létező épület átépítésére 1885. július 31-ig a belvárosban vagy a belvároshoz közel eső helyen. Az épület tulajdonjoga városi tulajdonban maradt. Ennek fejében az állam vállalta, hogy négy év alatt nyolc osztályossá bővíti az intézetet, fenntartásával járó terheket viseli, s amennyiben a reáliskolák megszűnnének, kötelezte magát olyan nemű középiskola fenntartására, melyet a majdan hozandó törvény életbe léptet. (*Reáliskolai értesítő*, 1882. 16-17.) „*Hosszas szorgalmazás és sok vajadás után a városi közönség a teher főrésztől szerencsésen megszabadult.*” (*Reáliskolai értesítő*, 1889. 32.) Mivel a tanári kar a szülők bizalmatlanságának legfőbb okát az intézet kiegészítetlen voltában látta, felajánlotta a város reáliskolai bizottságának, hogy az 1882/83-as és 1883/84-es tanévben ingyen vállalja a hetedik és nyolcadik osztály óráinak ellátását, így a nyolc osztályos főreáliskolává bővítésre nem kellett négy évet várni.

Az 1888. augusztus 27-i törvényhatósági bizottsági ülésen a város kérelmet fogalmazott a kormányhoz, melyben az építkezés alóli felmentéséért folyamodik tekintettel a város egyéb intézményekkel szemben vállalt terheire. Kérte a kormányt, hogy elégedjen meg a telek adományozásával és hetvenezer forint összegű hozzájárulással. A kérelem elbírálására majdnem egy évet kellett várniuk. Mexner Károly műépítész helyszíni szemlét követően a minisztérium elfogadta a kevésbé előnyösen fekvő újonnan választott telket azzal a kikötéssel, hogy a város a korábban felajánlott összeg mellett vállalja annak feltöltését és a szokásosnál mélyebb alapozását, vagy ezek költségeinek viselését. A leiratot a közgyűlés egyhangúan támogatta, az ígért 70 ezer forintot 7000 forinttal megtoldotta, az összeget a kormány rendelkezésére bocsátotta. A műépítész az építési tervezetet és a költségvetést már júniusban a kormány elé terjesztette. A költségvetésből azonban kitűnt, hogy a város által vállalt 77.000 forint még magára az épületre sem elég, mert ennek költségeit a műépítész 98.000 forintban állapította meg. Mivel a város a megajánlott 77.000 forinttal a főreáliskola új épületére vonatkozó kötelezettségét teljesítette, a fennmaradó 21.000 forint megfizetésére a minisztérium engedményeket ajánlott. Eszerint ezen összeg 5%-os kamatát, vagyis évenként 1050 forintot a főreáliskola fenntartásához való évi 6000 forintnyi járulékából

levonja. Így attól kezdődően, hogy a 21.000 forintot a város a kormány rendelkezésére bocsájtja, a főreáliskola éves fenntartási járuléka 4950 forintra csökkent volna. (*Főreáliskolai értesítő*, 1890. 29-34.) „[...] hiszem, hogy a Közönség e felhívásomnak vonakodás nélkül meg fog felelni, mert annak teljesítése a Közönségre nézve vagyoni áldozattal aligha jár és mert kétségtelen, hogy csak a Közönség irányában való engedékenységemnek köszönhető, hogy ezen 21 ezer forintot is nem a szerződés szerint, vagyis nem minden viszonyértékre való igény nélkül kell most rendelkezésemre bocsájtani.” (Uo. 30.) A város azonban a miniszteri rendeletre három hónapon keresztül nem válaszolt. A tanács csak a minisztérium 1890. szeptember 25-én 35.090. sz. alatt kelt. sürgető rendeletét követően tett lépéseket a minisztérium ajánlata ügyében. A szeptember 29-én tartott törvényhatósági bizottsági ülésen a pénzügyi szakosztály azzal a javaslattal élt, hogy a Kormány az utólagosan kért 21.000 forint után ne 5, hanem 6%-os levonást engedjen. A gyűlésen dr. Kuthy József az alkudozás méltánytalanságát hangsúlyozta, a közgyűlés kérelmét ennek ellenére a minisztérium elé terjesztette. A miniszter 1890. november 7-én kelt 46.580. sz. alatt kelt leiratában elutasította a kérelmet. A törvényhatóság kénytelen volt belenyugodni a döntésbe. A 1891. január 26-án tartott közgyűlésen Kovács István bizottsági tag a minisztériumtól állásfoglalást kívánt a székesfehérvári iskolákkal kapcsolatban az egységes középiskolák bevezetése esetén, hiszen ezek életbe léptetése esetén azokban a városokban, melyekben két középiskola van, az egyik megszüntetését tervezték. Dr. Kuthy József ismételten ágált a felszólalás ellen, s hangsúlyozta, hogy nem a közoktatásügy országos reformját, hanem egy kilenc éve fennálló szerződés megvalósítását hivatottak megvitatni. A miniszter leiratában biztosította a várost arról, hogy „bármely rendszer lépjen is életbe, Székesfehérvárnak két középiskolára állandóan szüksége lesz.” (Uo. 32.) Egyúttal figyelmeztette a várost az építkezés mielőbbi foganatosítására. Az épület körül futó járda, a Sas utcára szolgáló rácsozat, a kerítések, a parkosítás költségei, a bútorzat és a felszerelés beszerzése is az államkincstár vagyonából történt. A minisztérium a várost 1907-ig évi 9000 korona, 1908-ban 5000 korona fenntartási járulék megfizetésére kötelezte. „Ezzel tehát Székesfehérvár közönsége jelentékeny tehertől szabadult meg, amit a multban hozott sok áldozata után, mint a méltányos elismerés jelét örömmel vesszük tudomásul.” (*Reáliskolai értesítő*, 1908. 39.) Az ezt követő évben felmentette e kötelezettsége alól, így a városi iskolaként létrehozott intézet állami tulajdonba került, melynek közvetlen felügyeletét a székesfehérvári tankerület királyi főigazgatója gyakorolta.

4.2. Út a leánygimnáziumig

3. sz. kép: Az újonnan épült leánygimnázium²⁴

A reáliskola mellett a város költségvetése számára a leányiskola megszervezése és fenntartása jelentett közvetlen feladatot. A város már jóval meghaladta az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 59. §-a által előírt lakosságszámot, mely az 5000 lakost meghaladó községeket egy felsőbb nép- vagy polgári iskola felállítására kötelezte.²⁵ A polgári leányiskola felállítására a várost első ízben Kolossváry Miklós, Fejér vármegye királyi tanfelügyelője szólította fel 1873-ban, a városi iskolaszék azonban anyagi helyzeténél fogva elutasította a tanfelügyelő indítványát. Még a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1874. évi felszólítása ellenére is inkább az elemi leányiskola hatosztályossá bővítésével oldotta meg a tanulók elhelyezését. A város ezt a megoldást a nőnevelés végleges megoldásának tekintette. A minisztérium 1876. július 5-én kelt rendeletével immár kötelezte az iskolaszéket a polgári leányiskola első osztályának szeptemberben történő elindítására. *„Tudomására hozom a város*

²⁴ Forrás: Székesfehérvár Szab. Kir. Város Árpádházi Boldog Margit Leánygimnáziumának tizenhatodik értesítője az 1932-1933. iskolai évről. I.

²⁵ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.

[URL:<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XX+XVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> Letöltés időpontja: 2018. 07. 11. 13:11]

közönségének, hogy a polg. leányiskola I. osztályának 1876-77. tanév elején leendő megnyitását elodázhatatlanul kívánom.” (Leányiskolai értesítő, 1925. 3.) Szükség is volt a polgári leányiskola felállítására, hiszen a több mint kétszázezer lakosú megye területén egyetlen középfokú intézmény sem állt a leánygyermeknek rendelkezésére. Az iskolaszék és a városi tanács egyöntetűen úgy határozott, hogy az elemi leányiskola ötödik és hatodik osztályát megszünteti, s az újonnan felállítandó leányiskolát a népiskolákból átvett tanerők alkalmazásával indítja el. Az iskola ideiglenes igazgatójának Janny József elemi iskolai tanítót választották. A kezdeti anyagi nehézségek áthidalásában kiemelkedő érdemeket szerzett Say Rudolf városi gyógyszerész, az iskolaszék elnöke. A városnak az első két évfolyam megszervezése után, az 1878-ban indítandó harmadik évfolyam elindításához nem maradt elegendő anyagi ereje. Az államsegélyt megtagadták, helyette tandíjkötelessé kívánták szervezni ezt az évfolyamot. Say Rudolf iskolaszéki elnök azonban úgy határozott, hogy a harmadik, majd a negyedik évfolyam elindításának megsegítésére magánpénztárából fedezi a szükséges többletkiadásokat. *(Leányiskolai értesítő, 1925. 3-4.)* Az első négy évfolyam megszervezését követően Janny József ötvenéves tanítói működése után nyugdíjba vonult, így 1881 szeptemberétől Göbel János György vette át az igazgatói széket, akit a városi iskolaszék egyben az összes városi iskola igazgatásával is megbízott. Ugyanezen tanévben a városi iskolaszék elnökének Alaghy Dezső ciszterci rendi főgimnáziumi tanárt választották. Kezdeményezésükre, valamint Szögény-Marich Géza királyi kamarás, a város országgyűlési képviselője és Havranek József királyi tanácsos, polgármester közbenjárására az intézet 1884-től 3000 korona évi államsegélyben részesült.

A század végén a szülőkből az intézet női ipartanfolyammal való kibővítésének kívánalma fogalmazódott meg, melyben nagy szerepe volt Zolnainé Szladits Ilona tanárnő népszerű munkaiállításainak. A költségfedezet hiánya, később a jelentkezők csekély száma miatt az iskolaszék nem nyitotta meg a tanfolyamot. 1894-ben a törvényhatóság úgy döntött, hogy amennyiben legalább tíz növendék jelentkezik, kormánysegély nélkül saját költségén megnyitja az ipariskolát, melyhez hétszáz forinttal díjazott ipartanítónői állást hirdetett. Matskássy Rózsát bízták meg, hogy annak tervezetét a többi tanítónővel egyetemben elkészítse. Az egyetlen kitétel, miszerint az osztály legalább tíz tanuló jelentkezése esetén indulhat, azonban nem teljesült. A várt érdeklődés mind az 1894-es, mind az azt követő tanévben elmaradt. Az igazgatónő szülőkkal folytatott értekezése nyomán ehelyett egyre inkább a polgári iskola két

osztállyal történő kibővítésének, egy felsőbb leányiskola létrehozásának igénye került előtérbe. Ennek okát abban jelölték meg, hogy egyetlen ipartanítónő nem adhatná meg a növendékeknek a szakszerű, alapos képzést az ipar különböző ágaiban. A felsőbb leányiskola ezzel szemben több lehetőséget adna a szegény sorsú tanulóknak a kenyérkereseti pályákon történő elhelyezkedésre, a jobb módú, műveltebb gyermekeknek pedig arra, hogy helyben teljes körű képzést nyerjenek, ezáltal a nők számára nyitva álló továbbtanulási lehetőségekkel éljenek. A szerényebb keresettel rendelkezőknek nem kellene a 4. osztály elvégzése után lemondani a továbbtanulásról, a jómódúakat pedig nagy költségek árán idegen helyen iskoláztatni vagy magántaníttatni. Az iskola felállítása nagy segítség lenne a tanítónői pályára készülőknak is, akiket a felsőbb leányiskola 6. osztályát követően a vallás- és közoktatási miniszter 1887. évi 28999. sz. alatt kelt rendelete értelmében a tanítóképző 3. osztályába felvételi vizsga nélkül vettek fel, így a négy éves tanfolyamot két év alatt végezhették el. A tanári kar támogatását is maga mögött tudva Fittler Béla városi ügyész negyven városi bizottsági tag aláírásával a közgyűlés elé terjesztette a szülők kívánságát. Számításai szerint a diákok egyharmada és az apácák polgári iskolájának tanulói is éltek volna az 5. és 6. osztályba lépés lehetőségével. S mivel 1894-ben az országban összesen 22 felsőbb leányiskola (12 állami, 1 községi, 5 római katolikus, 4 református) működött, a székesfehérvári intézménybe az egész Dunántúl polgári leányiskoláiból, mindenekelőtt Mórrol és Veszprémből lehetett növendékekre számítani. Az indítvány a város részéről legalább annyi támogatást kívánt, mint amennyit már megszavazott egy női ipariskolai tanítónő fizetésére, azaz 700 forintot, bár hangsúlyozta, hogy ennek duplája, 1400 forint lenne kielégítő. Az iskola hosszú távú fenntartását viszont az államsegély folyósításának beszüntetésével, s helyette az intézmény állami tulajdonba adásával látta biztosítottnak. (*Leányiskolai értesítő*, 1894. 11-16.)

Az indítványt a közgyűlés az iskolaszék pozitív véleményalkotását követően támogatólag elfogadta, s felkérte báró Fiáth Miklóst, Fejér megye főispánját, hogy a kormánynál közbenjárjon ügyükben. A főispán Havranek József polgármesterrel, Alaghy Dezső iskolaszéki elnökkel, Fittler Béla városi főügyésszel, Felmayer Károly gyárossal és Göbel János György polgári leányiskolai igazgatóval járult dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter elé 1895. július 17-én. A miniszter támogatásáról biztosította a követséget, hiszen a Dunántúlon egyedül Sopron városa rendelkezett felsőbb leányiskolával, azonban anyagi alap hiányára hivatkozta ideiglenesen elutasította, de hosszú távon nem ejtette a felsőbb leányiskola kérdését. Az

iskola felállítását szorgalmazta a város értelmisége is. 1897-ben 60 előkelő városi polgár kérvényt fogalmazott báró Fiáth Miklós országgyűlési képviselőhöz, melyben arra kérték, hogy a vezetése alatt megkezdett ügyet továbbra is pártfogolja. Hiszen meg voltak bizonyosodva arról, hogy a dunántúli lakosok a közlekedési eszközökkel könnyen megközelíthető Székesfehérváron kevesebb költséggel és nagyobb megnyugvással taníttatnák gyermekeiket, mint a drágább és növendékekkel zsúfolt fővárosban. 1898-ban a hatóság újból megsűrgette a miniszternél az iskola felállítását, melyre válaszul a miniszter megbízta Berecz Antalt, a magyarországi felsőbb leányiskolák főfelügyelőjét, hogy a kérelem tárgyát a helyszínen tanulmányozza, s egyelőre kötelezettségek vállalása nélkül a város tanácsával tárgyaljon. (*Leányiskolai értesítő*, 1898. 34–35.) A Millennium előkészületei azonban gátat vetettek az azonnali intézkedésnek. Az iskola ügye mellé állt a város közigazdasági előadója Diabella György is, aki a földművelésügyi miniszterhez beterjesztett jelentésében az iskolaügyről is említést tett: „*Ismerem városunk anyagi helyzetét, tudom azt, hogy az adózó polgárok érzékenyen vannak terhelve; azt is tudom, hogy hanyatló városunkban újabb jövedelmi forrásokat fakasztani csak újabb teherviseléssel lehet; – de lássam a város képét pénzügyi tekintetben bár mily komornak, gyermekeink neveléséről, tanításáról, azok egészségéről, testi épségéről helyesen gondoskodni: áldozatok árán is kötelességünk. A belvárosban tehát egy mintaszerű új iskolaházra van szükség, mely épületben a polgári leányiskolának felsőbb leányiskolává történő átalakítási ügye is megoldást nyerhetne. Hangsúlyozom pedig ezt, mint égető szükségletet, mert ez városunk intelligenciájának hosszú évek óta méltányos (mondhatjuk indokolt és jogos) óhaja és vágya.*” (Uo. 35.) Tíz évnyi hasztalan sürgetés után a város úgy határozott, hogy maga alakítja át az intézményt. A szükséges engedélyek beszerzését követően Berecz Antal útmutatása mellett megszervezték az iskolát. 1905 szeptemberében megindította az első, a második és az ötödik osztályt, 1906-ban a harmadik és a hatodik, 1907-ben pedig a fennmaradó negyedik osztályt. Az 1917-es tanévben a székesfehérvári felsőbb leányiskola is átesett a Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter reformján, mely a felsőbb leányiskolákat felső leányiskolának nevezte át, s azokat egy hetedik osztállyal bővítette ki. A tanulóknak a hetedik osztály elvégzésével lehetősége nyílt egy az érettségihez hasonló záróvizsga letételére, mely a kereskedelmi és színművészeti iskolába, az országos rajztanár képző intézetbe, valamint egy különbözeti vizsga letételével az elemi iskolai tanítóképző negyedik évfolyamába, vagy a gimnázium és reáliskola nyolcadik osztályába történő felvételre jogosított. (*Leányiskolai értesítő*, 1917. 3-5.)

A miniszter mindazonáltal két másik leány középiskola típus megszervezését is kezdeményezte. A leánygimnáziumok a fiúgimnáziumokkal azonos jogosítványokkal bíró, egyetemi tanulmányokra készítő, a felső kereskedelmi iskolák pedig szorosan a felső leányiskolákhoz kapcsolódó, az itt szerzett ismereteket kereskedelmi tanulmányokkal kiegészítő iskolatípust jelentettek. (Kéri, 2018. 455.) Nyitva állt tehát a kérdés, hogy a székesfehérvári felső leányiskola kíván-e élni valamely lehetőséggel. Mind a tantestület, mind a városi hatóság a továbblépést támogatta, elképzelésük azonban nem egyezett. A tanárok a leánygimnáziummá alakulás mellett foglaltak állást. Véleményüket azzal indokolták, hogy ez az iskolatípus biztosítja az egyetemen történő továbbtanulás lehetőségét. A városi hatóság az anyagi érdekeket szem előtt tartva a felső kereskedelmi iskola megalakítását szorgalmazta. Sokáig úgy tűnt, hogy a város vezetésének akarata érvényesül. Az intézet igazgatója a városi hatóság kívánságára arra kérte a tanári kart, hogy maguk is a felsőkereskedelmi iskola felállítását szorgalmazzák. Első ízben a tanárok is tiszteletben tartották a döntést és meggyőződésük ellenére támogatásukról biztosították a városi hatóságot, mely dr. Saára Gyula polgármester vezetésével 1916. szeptember 16-án tartott szakértekezletén már tárgyalta is a kereskedelmi iskola létrehozásáról. A tantestület azonban nem tudott belenyugodni a döntésbe. A szülők többségének támogatását is maguk mögött tudva visszatért korábbi álláspontjához, s a városvezetés előtt kiállt korábbi javaslata mellett. Lityán Viktória tanárnő memorandumot készített, melyben a város kulturális szükségletei és anyagi kiadásai szempontjából hasonlította össze a két iskolatípust. Az emlékiratot az igazgató kivételével az egész tantestület elfogadta és testületileg átnyújtotta a polgármesternek. Az 1917. május 25-én tartott szakbizottsági értekezleten, miután a tanárnő személyesen is rávilágított a művelődési és gyakorlati előnyökre, a bizottság a gimnázium létesítését terjesztette elő. Az 1917. június 19-én összehívott újabb szakértekezlet elfogadta a tanárok javaslatát, s indítványozta a törvényhatósági közgyűlésnek a leánygimnázium felállítását. A júniusi közgyűlésen a törvényhatósági bizottság ennek ellenére egyik iskolatípus mellett sem foglalt állást, az ügy pénzügyi szempontjainak részletesebb előkészítésére kérte fel a tanácsot. Augusztus első felében a polgármester összehívta a szervezőbizottságot, s egyhangúan a gimnázium mellett határozott. A tanács nem tette magáévá e határozatot, s a pár nappal később megtartott tanácsülésen egy szótöbbséggel a kereskedelmi irányú átszervezés mellett döntött. Az augusztus 27-i közgyűlés a tanács javaslatával szemben az ellenpárttét fogadta el, s megszavazta a gimnáziumot. Oroszlánrésze volt a támogatásban dr. Holly Géza, Elek Gyula, dr. Steiner Jákó, Bilkei

Ferenc, Kovács Á. Sándor városi bizottsági tagoknak és Fodor Mór hitközségi titkárnak. A közgyűlés augusztus 27-én megszavazta a gimnáziumot, így szeptemberben huszonhét rendes és öt magántanulóval megindulhatott az ötödik osztály. (*Leányiskolai értesítő*, 1925. 6-8.)

4.3. Az elmaradó iparostanoncok és a hanyag mesterek

4. sz. kép: Az ipariskola a '20-as években²⁶

A miniszteri rendelet útján a vasárnapi iparostanonc iskola átalakítása nyomán létesült ipariskolát szintén a város tartotta fenn, de állami támogatásban is részesült. Elindítását 1883-ban 600 forint állami segéllyel tették gyorsabbá. A 12 tanító az első évben külön tiszteletdíj nélkül vállalta a tanítást. Az iparos tanonciskolai felügyelőség tagjait a város vezetői, a polgármester, az iskolaigazgató és elismert mesteremberek alkották. Döntöttek az igazgató és a tanítók személyi ügyeiben, felülvizsgálták az órarendek tervezetét. Elkészítették az iskola költségvetését. Ellenőrizték a gazdasági ügyeket, a felvételi vizsgákat, a tanítás menetét, az oktatók működését. (*Tóthné*, 1980. 5.)

---

²⁶ Forrás: Demeter és Gelencsér, 1990, 116.

Mivel az iskola önálló intézményként, de jellegénél fogva mégsem mindennapos tanintézetként működött, a fent vázolt példákkal ellentétben, kezdetben nem a saját iskolaépület megépítése jelentette a vissza-visszatérő konfliktusok forrását, habár a tantermeket illető panasz itt is megfogalmazódott. Az ipartörvény és a kormány a tanulók felügyeletébe magukat az iparosgazdákat is be kívánta vonni. Minden tanuló egy ellenőrző könyvet kapott, melyet az ipariskola bélyegzőjével minden tanítási napon elláttak, s az iparosgazda otthon ellenőrizhette, hogy tanonca nem kerülte-e el az iskolát, s megteszi mindazt, amire a törvény őt kötelezi, feltételezván, hogy az iparosgazda úgy bánik befogadott tanoncával mint gyermekével, ügyel annak iskoláztatására, erkölcsére, magaviseletére. Az iparosgazdák azonban sokáig nem ismerték el a tanoncoktatás szükségességét, s annak maguk képezték gátját. (*Ipariskolai értesítő*, 1896. 9.)

Az iskola látogatására minden 12. életévét betöltött iparostanulót köteleztek, mely számtalan, újra és újra visszatérő konfliktust eredményezett a tanulót fogadó iparosgazdák és a városi hatóság között. Az 1884. évi ipartörvény nyomán a tanonc taníttatásával járó költségek fedezése a mesterre hárult, de ezt megegyezés szerint fele-fele arányban vagy teljes egészében a szülőre is háríthatta, bár a szerény anyagi helyzetben lévő családok nehezen tudták teljesíteni ebbéli anyagi kötelezettségüket. A gazdák egyre csak halogatták a beiratkozás idejét, hiszen nem akarták, hogy tanoncaik elmaradjanak a munkától, s a tandíj befizetése sem nyerte el tetszésüket. A mulasztások száma kiugró volt, s rendre igazolatlanok, az indokok között egyfolytában „*a gazdám nem eresztett el, vásárra készültünk, munkát kellett hazavinni*” (*Ipariskolai értesítő*, 1883. 6.) szerepeltek. E magyarázkodásokat az iskola természetesen nem fogadta el igazolásként. A mulasztók figyelmeztetésével a városi rendőrkapitányi hivatalt bízták meg. Az ipartestület a beiratkozáskor kiadta az iskolának a szerződötetett tanoncok névsorát, mely alapján a beiratkozáskor egyértelművé vált az elmaradó diákok névsora. Az 1893. évi 33.564. sz. alatt kiadott tanonciskolai szervezet alapján az iparhatóság az igazgató jelentése alapján a hanyag mestereket a törvény megtartására utasította, megbüntetésük iránt javaslatot tehetett. „*A rendőrség kihágási osztályán sok iparost bírságoltak meg amiatt, hogy nem engedték rendesen iskolába a tanoncaikat, sőt még sokan is vannak előjegyezve. Pedig erre se volna szükség, ha a mesterek nem sajnálják azt a kis időt, amire az inasnak manapság okvetlen szüksége van, hogy ismereteit bővíthesse.*“²⁷ A tandíjhátralék behajtását szintén a városi rendőrkapitány végezte. A

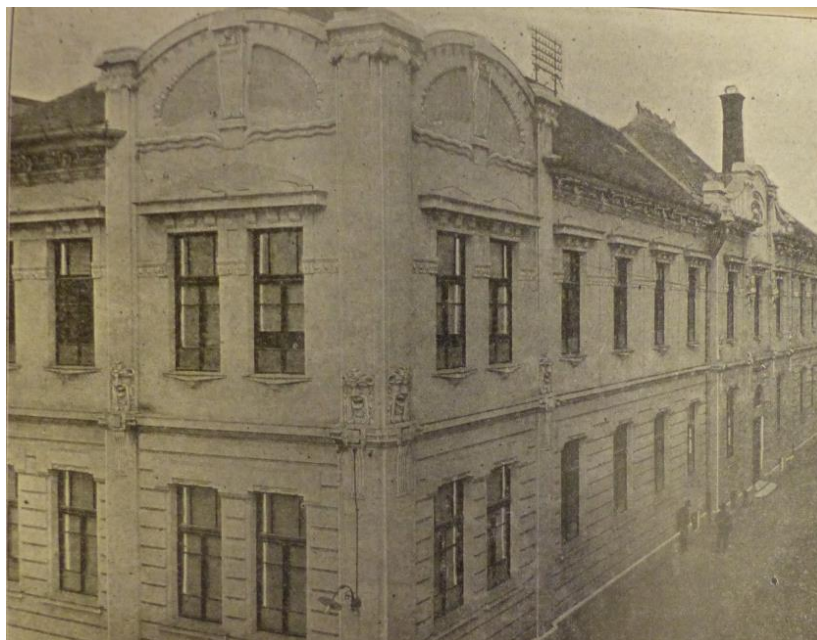
---

²⁷ Iskolába a tanoncokkal. Székesfehérvár II. 1907. II. 109. sz. 1. o.

mesterek nagy része csak akkor küldte tanoncát beiratkozásra, miután a kapitány első ízben eljárta ellenük. A beiratkozások ezért sokáig elhúzódtak. Ennek megelőzésére 1904/05. tanévtől az ipariskolai bizottság úgy határozott, hogy február 1-e után nem hirdet felvételt. Az iparosmesterek csak igen lassan vették tudomásul e kötelezettséget, s látták be az iskola szükségességét. Pedig az ipartörvény 87. §-a értelmében 20-tól 200 forintig terjedő bírságra ítélték, ha nem járatják iskolába tanulóikat. (Tóthné, 1980. 12.)

A tanítás eredménye azonban továbbra sem volt arányos a ráfordított munkával. A tanárok fegyelmi eszköz híján tehetetlenek voltak a tanulók hanyagságával és érdektelenségével szemben. Az iskolakerülés, késés, igazolatlan órák ellen 1906-tól ezért azt az intézkedést vezették be, hogy a tanulók mulasztásait kéthetente jelentették az illetékes iparhatóságnak. A tanítás eredményességének sikeresebbé tétele érdekében 1908/09. tanévben a város kereskedői Pisky László vezetésével mozgalmat indítottak a felszabadítás módjának megváltoztatása céljából. Ennek értelmében az inasok csak akkor lehettek felszabadíthatók, ha a tanonciskola három osztályát legalább elégséges eredménnyel végezték el. (Ipariskolai értesítő, 1908. 19.)

4.4. A Kereskedelmi Társulat iskolája

5. sz. kép: A kereskedelmi iskola²⁸

²⁸ Forrás: Felső kereskedelmi iskola értesítője, 1908.

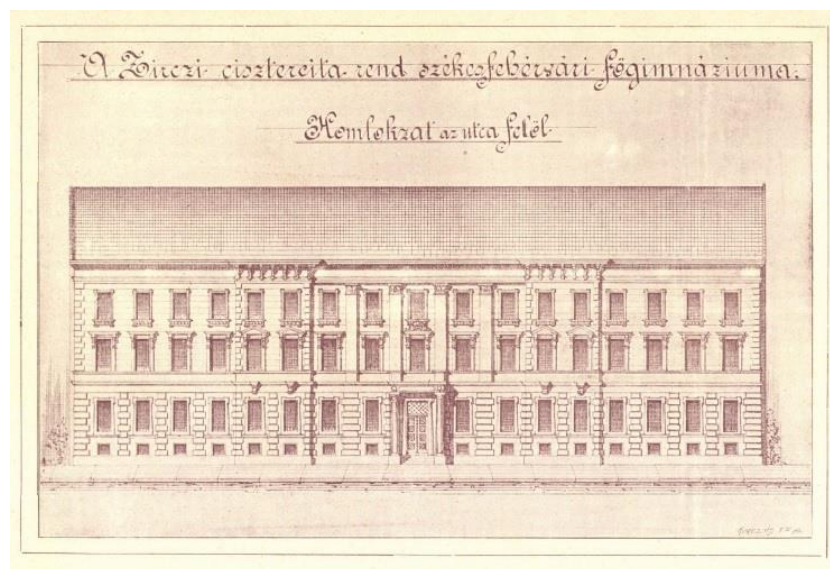
Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1872. évi rendeletével a kereskedelmi szakoktatás új korszakát nyitotta meg. A tanhatóságok a rendelet értelmében egyre sürgették a fehérvári intézmény újjászervezését, Berndorfer Kálmán tulajdonos-igazgató azonban az előző évtized megpróbáltatásainak ismeretében nem vállalkozott a feladatra. Mivel a minisztérium nem engedélyezte másik, önálló iskola alapítását, a Kereskedelmi Társulat azt 1874-ben 1000 forint államsegéllyel saját kezelése alá vonta. (*Kereskedelmi értesítő*, 1892. 5-6.) Az egykori igazgató félelmei azonban hamarosan beigazolódtak. A jelentkezéshez szükséges magasabb kvalifikáció miatt a jelentkezők száma megcsappant, ezért 1878-ig csak két osztályt tudtak indítani. Az új középiskola jobbára azon ifjak gyűjtőhelyévé vált, akik a másik két középiskolában nem boldogultak. Ezen felül sem személyi, sem infrastrukturális feltételei nem biztosítottak olyan szilárd alapokat, melyek megakadályozták volna, hogy a létbizonytalanság szélére sodródjon. Sem szertárak, sem könyvtár, sem megfelelő mennyiségű tanszer nem állt a tanulók rendelkezésére, a tanárok fizetése is bizonytalan és pontatlan volt. Az intézményt végül a kereskedelmi társulatnál lefolyt 1878. évi választások lendítették ki a holtpontról. Az új elnökség kitartóan sürgette az államsegély megemelését, fáradhatatlan küzdelme mégsem ért célrt. Az elnök, Wertheim Salamon a kereskedelemügyi miniszter előtt ezért az iskola beszüntetését helyezte kilátásba. A minisztériumi államtitkár 1879. szeptember 1-i táviratában 2000 forint államsegély folyósításáról biztosította a társulatot, melynek segítségével a '80-as években intézetüket a felvirágzás útjára vezethették. Az egymásba nyíló helyiségekből külön bejáratú tantermeket alakítottak ki, a tantestületet megfelelő létszámúra egészítették, biztosították pontos fizetésüket. A főreáliskolába áthelyezett épületben kieszközölték, hogy használhassák annak szertárait, egyúttal megvetették egy tanári és egy ifjúsági könyvtár alapját. (*Kereskedelmi értesítő*, 1888. 18-19.) 1890-ben sor került az állandó tanári kar megszervezésére is. Az óradíjas tanárokat kinevezték, melynek folytán a többi intézettől független tantestületre tettek szert.

A '90-es évek közepén az új épület létrehozására indult mozgalomban a Kereskedelmi Társulat 1896-ban megválasztott új elnöke, Wertheim Ármin megnyerte ügyének Fejér megye és Székesfehérvár új főispánjának, báró Fiáth Pálnak a támogatását. A főispán vallás- és közoktatási miniszter elé vezetett küldöttsége az állami segély 2000-ról 5000 forintra történő felemelését kérte. A főispán sikerrel járt, 1897-ben már a megemelt összeg birtokában rendezhette a tantestület fizetését, s gondolhatott az új épület építésére, mivel a megemelt államsegélyt annak biztos

törlesztési alapját jelentette. Mindezek mellett a miniszter az államsegély megemeléséről értesítő leiratában is külön kívánalmát fogalmazta meg az új épületre vonatkozóan. (*Kereskedelmi értesítő*, 1897. 8-11.) Székesfehérvár közgyűlése szintén megszavazott 1000 forintot az akadémia segélyezésére, továbbá a Budai úti Piros alma kaszánya telkéből 1899-ben 909 négyszögölet engedett át az iskolaépítés céljára, 606 négyszögölet ajándék gyanánt, 303 négyszögölet 4000 korona fejében. (*Kereskedelmi értesítő*, 1908. 3-4.) A kereskedelmi társulat választmányának építést előkészítő bizottmánya mindazonáltal gyűjtést kezdeményezett a kereskedők és városi polgárok, a helybéli kereskedelmi és gazdasági élet képviselői, a vármegye, a Fejér megyei és fővárosi pénzügyintézetek körében. Azok, akik az építkezéshez 1000 forinttal járultak, mint alapítványtevők mindenkor rendelkezhetnek egy fél tandíjmentes alapítványi hely betöltésével, azok, akik 250 forint adományt vagy 500 forint kamat nélküli kölcsönt adtak, az alapítványt tevőkkel együtt a székesfehérvári kereskedelmi akadémia alapító tagjaivá váltak, ezáltal ünnepélyein fenntartott hellyel rendelkeztek. (*Kereskedelmi értesítő*, 1897. 11-12.) Hosszas vívódás után az iskola végül 1908-ban a Várkörút és a Petőfi utca sarkán épült fel.

4.5. A gimnázium a város keblén

6. sz. kép: A gimnázium értesítője²⁹

²⁹ Forrás: *A Ciszterci Rend Székesfehérvári Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1895-96. iskolai évről.*

A ciszterci rendi gimnázium és a város közötti érintkezés a század első felében nem volt számottevő, az épület környékén a tanítás zavartalan körülményeinek biztosítására szorítkozott, mely vissza-visszatérő probléma volt a két fél között. A tanárok a nyugodt körülmények biztosítását kérték a várostól, *„hogya a kolbász-árulókat és pereceseket, akik az iskola előtt elmenve éktelen lármájukkal megakasztják az előadásokat, a figyelmet, az ifjakat nem ritkán nevetésre késztetik, tiltsák el.”* (Dombi, 1914. 165.)

Az iskola és a város közötti viszonyt az Entwurf bevezetése fűzte szorosabbá. Leo von Thun tanrendszereinek bevezetését követően Székesfehérvárott is nyitva állt a kérdés, vajon a hat évfolyamos gimnázium főgimnáziummá fejlődhet vagy elesik két évfolyamától, s algimnáziumként működhet tovább. A kormány megbízásából a soproni katonai kerület főigazgatója, Sterne Ferdinánd vizsgálta a fehérvári gimnázium ügyét, s mivel a városban nem működött filozófiai tanfolyam, melynek bevonásával megoldható lett volna a főgimnázium létrehozása, az algimnázium működését terjesztette elő. A város azonban nem akarta elfogadni, hogy nagyhírű gimnáziumát a visszalépés útjára vezessék. Első ízben Petheő János kormánybiztos kereste fel levélben Villax Ferdinánd zirci apátot a vármegye nevében, majd vezetésével egy két városi tanácsosból és két előkelő polgárból álló küldöttség személyesen járult az apát elé kérésükkel, miszerint a rend saját költségén vállalja magára a négy felsőbb osztály elindítását, *„amiáltal a várost újabb hálára fogja kötelezni maga és a rend iránt”*. (Uo. 54.) Kérésük meghallgatásra talált, így a kormány engedélyét követően az 1851/52-es tanévben megszervezhették a hetedik, majd egy évvel később a nyolcadik osztályt.

A főgimnáziummá szervezés következtében felmerült anyagi terhekre hivatkozva a rend nem tudta vállalni a rendkívüli tárgyak feltételeinek előteremtéséhez szükséges anyagi hozzájárulást. A város, hogy honorálja a főgimnáziummá váláshoz szükséges áldozatokat, felkarolta a rendkívüli tárgyak ügyét, az alkalmas helyiségek, a tanítók és azok fizetésének előteremtését. A városi küldöttség biztosította az iskolát a torna, úszás, ének és rajz rendkívüli tárgyakhoz szükséges feltételek megteremtéséről is, bár ezek túlnyomó része lassanként a rendhez került. A fő terhet a rendkívüli tárgyak tanárainak fizetése jelentette. A torna- és úszómester fizetéséhez történő hozzájárulást a polgármester már 1860-ban kérte az igazgatótól. A városi rajztanár fizetését már 1865-ben kiegészítette az intézet, s amikor a rajz 1867-ben a rendes tantárgyak sorába emelkedett, a tanár fizetése teljes egészében a rendre hárult. A világi ének oktatására

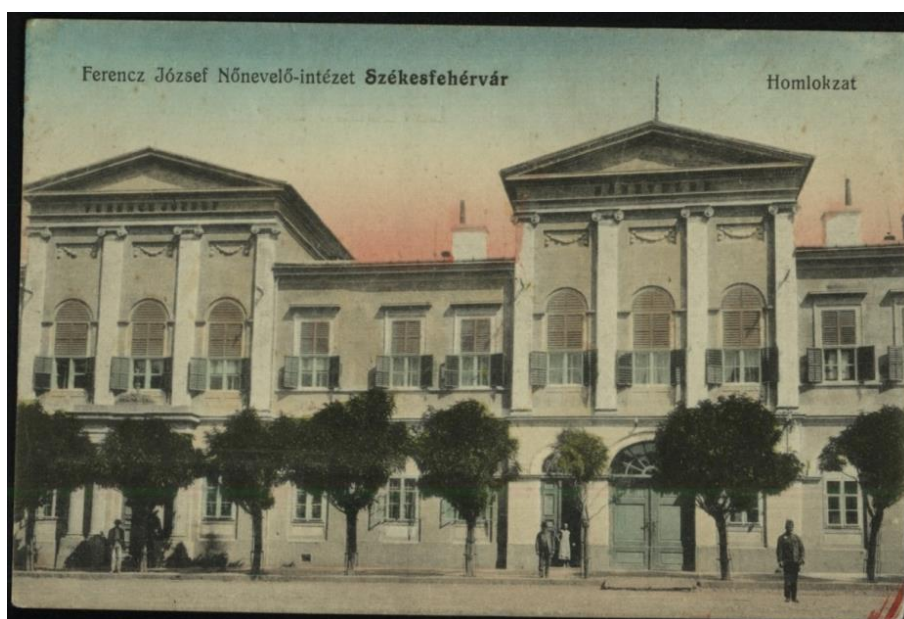
felkért karmester fizetése hasonló utat járt be. 1852-ig a ciszterciek csak egyházi éneket oktattak. A vegyes bizottság a tanulókat a világi ének oktatásában is szerette volna részesíteni, ezért az ének oktatására a város által fizetett székesegyházi karnagyot kért fel, akit az apát már 1854-től tiszteletdíjban részesített. 1877-ig a világi éneket a karmester, az egyházi éneket a cisztercita tanárok a karmesterek közösen tanították, 1877 után mindkettő egységesen az intézet kezébe került. (Dombi, 1914. 166.)

A városi gimnáziumi bizottságok felállítása további kapcsolatot teremtett az intézettel. Ezek célja „*az iskola és élet érintkezésének eszközlése, a kettő közti harmóniának megteremtése. A tanári kar értesült a város kívánságáról, a város megismeri az iskola szükségleteit, hiányait, az iskolai fegyelem és házi nevelés közösen előmozdítatik. A városi bizottságnak és a tanári kar kiküldötteinek megbeszéléseit jegyzőkönyvbe foglalják és erről az igazgató zárójelentésében minden év végén megemlékezik.*” (Uo. 166.) A bizottság tagjait előkelő polgárok és tanárok alkották, akik közösen tanácskoztak a gimnáziumot érintő ügyekről. A székesfehérvári bizottság 1852. április 27-én tartotta első ülését, melyen a város részéről Ferenczy János polgármester, Orsonics József városi tanácsos, Zuber Pál és Simor Antal városi képviselők foglaltak helyet. Az intézetet Bula Teofil igazgató, Schönnauer Endre és Liebhardt Lukács képviselték. Az első ülésen Villax Ferdinánd zirci apát is részt vett. A bizottság segédkezett a vidéki tanulók elszállásolásában is oly módon, hogy magára vállalta a tanulókat fogadók életkörülményeinek ellenőrzését, s csak az általa jóváhagyott háztartások élhettek egy-egy diák elszállásolásának a lehetőségével. (Uo. 167.) A város gondoskodott továbbá az országos vásárok napjai kivételével a tanítás időtartama alatt az Iskola utca láncsal történő elzárásáról is, hogy az utcai zaj ne zavarja a tanórákat, ám törekvése újra és újra sikertelennek bizonyult. A fuvarosok a láncot gyakorta leakasztották. Az igazgató kérésére ezért 1901-ben az iskola épületének teljes hosszában a város vállalta az út aszfaltozását, minek következtében végre megszűnt a kocsizörgés. (Uo. 168.)

A kiegyezést követően báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter tanügyi reformelképzeléseinek részét képezte az ún. líceális tanterv bevezetése nyomán felállítandó új típusú gimnáziumok a városban újabb riadalmat keltettek. A miniszter a gimnáziumokat kilenc évfolyamosra kívánta átszervezni. Elképzelése szerint a négy éves kisgimnáziumra és a hat éves nagygimnáziumra épülő három évfolyamos liceumi osztályokban az általánosan kötelező tárgyak mellett a diákok jogi, orvosi-természettudományi és hittan-filológiai szaktárgyak közül választhattak volna. Eötvös a

reformjavaslat életbe léptetése előtt a zirci apáttól is érdeklődött, hogy a rend mely városokban tartana fenn saját költségén líceumot. A város félve a gimnázium visszafejlesztésétől Venosz Imre kanonok vezetésével azonnal küldöttséget menesztett az apáthoz, s kérte, hogy vállalja fel a gimnázium líceummá szervezésének anyagi feltételeit. Szögyény László, Székesfehérvár királyi biztosa és Fejér vármegye főkormányzója, valamint Jekelfalusy Vince székesfehérvári püspök szintén osztozott a küldöttség kérelmében. A város kérésére közbenjárt a székesfehérvári születésű Simor János hercegprímás is. Az apát támogató hozzáállást tanúsított, bár választ nem adhatott a küldöttségnek. (Uo. 58.) Döntésre azonban nem volt szükség, hiszen Eötvös korai halála miatt elmaradt az új iskolatípus bevezetése. Utóda, Pauler Tivadar minisztersége idején csupán a kis- és nagygimnáziumi rendszert léptette életbe. A nagyszámú beiratkozó tanulóra való tekintettel a város közönsége többször felkereste az apátot és régi áldozatkészségére hivatkozva kérte párhuzamos osztályok indítását. Az apátság anyagi erejére hivatkozva erre azonban egyszer sem vállalkozott.

4.6. A szatmári irgalmas nővérek intézete

7. sz. kép: A Ferenc József Nőnevelő Intézet³⁰

³⁰ Forrás: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár IX.5. Fotótár. Ferencz József Nőnevelő-intézet. Homlokzat. Ph.1844/1.

A szatmári irgalmas nővérek vezetése alatt álló Ferenc József Nőnevelő Intézet a várostól két alkalommal, megalapításakor és 1926-os bővítésekor részesült anyagi támogatásban. Az intézetet Királyhegyi Farkas Ferenc nagyprépost alapította, e célra hagyta saját lakóházát és kertjét, valamint 30.000 pengő forintot, melyet később még 2000 pengő forinttal toldott meg. Megállapodásuk értelmében a város is kötelezettséget vállalt az iskola támogatására, melyet az 1853-ban kelt alapító oklevélben lévő elismervénnyel biztosítottak. A közgyűlés a ház átalakítására 6272 pengő forintot, évi segélyül 440 pengő forintot szavazott meg. Az intézet a minden évben folyósított városi segéllyel működött. Az átalakításra költött összeget Farkas Imre püspök 1864-ben kifizette a városi tanácsnak, így az intézmény püspöki joghatóságúvá vált. Az október 9-én tartott misét követő körmeneten a nővéreket a káptalan és papság tagjain kívül a városi tanács tagjai, a céhek zászlóikkal és a hívők együtt kísérték a zárda épületébe. Az 1864-ben megnyíló elemi iskola folyamatosan bővült, egymás után nyílt meg az internátus, az externátus, a polgári leányiskola, majd az arra épülő ipari tanfolyam, az óvoda, végül a tanítóképző. Az intézet életében 1926-ban említhető újra a város hathatós közbenjárása, amikor a rend kérésére segített kieszközölni az intézeti kert délnyugati végén elterülő Zsigray-féle telek megszerzését. (*Vargáné*, 1985. 7.)

5. A tanári professzió regionális leképeződései

*„Pályánk fáradoalmiért Kincseket nem kérünk,
Csak jog és a méltánylás Hozza meg jobblétünk.
Kik milliók hajnaláért Küzdtünk elhagyatva,
Isten és kor, egy sugárt Csak sötét sorsunkra.”³¹*

Az értelmiségi szakmák kialakulásának folyamata a professzionalizáció, az iparosodás és a piaci folyamatok központi szerepének megerősödése mellett a 19. századi modernizációs folyamatok egyik meghatározó eleme volt. (Németh, 2002. 146.) A szakmák önszerveződésének eredményeként szakértelmiségi csoportok jöttek létre (Kövér, 2006. 81.), melyek a foglalkozáshoz megszerzendő végzettséget szabályokhoz, egy szisztematikus képzési rendszer elvégzéséhez kötötték. (Heidenreich, 1999. 37.) A szakma létrejöttének végső legitimitását a képesítésre és az ahhoz vezető képzésre vonatkozó állami jóváhagyás jelentette, presztízsét elsősorban a képzés foka, minősége és az iránta mutatózó piaci kereslet határozta meg. (Németh, 2009. 282-283.)

A középiskolai tanári professzióra is befolyással bíró dualizmus kori oktatáspolitikai kialakítása Eötvös József kultuszminiszteri kinevezésével vette kezdetét. A dualista államberendezkedés által megvalósult stabil politikai rendszer teremtette meg a modern magyar közoktatási rendszer kiépüléséhez nélkülözhetetlen társadalmi és gazdasági kondíciókat. (Csorba, 2005. 324-325.) A kultuszminiszter és utódai munkásságát mindenekelőtt az állam oktatásban betöltött szerepének és kötelességvállalásának növelése határozta meg. (Felkai, 1971. 211.) Az állami befolyás növelése gyorsította a modern magyar közoktatási rendszer létrejöttét, az iskoláztatás tömegessé tételét, a modern pedagógustársadalom létrehozását. A tanári professzió tekintetében a dualizmus kori oktatáspolitikai legnagyobb vívmányainak egyike kétségkívül a pedagógusi foglalkozások kialakítása, a tanítói és gimnáziumi tanári szakma egymástól való elkülönítése volt. Az oktatói tevékenységet már nem a teológusi foglalkozás részének, hanem állami hivatalnoki állásnak tekintették, melynek gyakorlásához a felsőoktatásban megszerezhető hitelesített bizonyítvány szükségeltetett. (Németh, 2005a. 201.) Ennek nyomán szükségessé vált a tanárképzés szervezett kereteinek megteremtése. Az állami befolyás növelésére mind az alap- és a középfokú oktatásban, mind a tanárképzésben már a 18. század végén, a „Ratiók korában” találunk

---

³¹ Székesfejérvár, 1878. 8. 31. sz. 123-124. o.

kezdeményezést, a megindult intézményesülési folyamat azonban nem teljesedett ki. Az alapfokú oktatást teljes egészében, a középfokút nagyrészt a katolikus és a protestáns egyházak irányították. A század második felében meghatározó oktatáspolitikai törvényeinek megszületéséig a tudás közvetítésének, s ezáltal a társadalom szervezésének monopóliuma az egyházak kezében volt. A tanárképzés tekintetében az 1806. évi Ratio a szerzetes tanárok képzésére nézve szorgalmazta, hogy azok a kolostorokban elsajátított filozófiai tanulmányaikról versenyvizsgálatokon tegyenek bizonyosságot. Így a teológia elvégzését követően a cisztercita tanárok egy részét az apát Bécsbe küldte szakismeretek elsajátítása céljából, a többiek magánúton tettek szert a szükséges ismeretekre. (Dombi, 1914. 158.) Az újonnan a gimnáziumba kerülő oktatóknak vagy a magasabb osztályokban tanítani kívánó tanároknak valamely királyi gimnáziumban képesítő vizsgát kellett tenni.

A tanári pálya önállósodásához vezető úton az 1848-as forradalmat követő intézkedések számítottak jelentős mérföldkönek. A tanárképzés rendjét és a tanárképesítő vizsga követelményeit az 1849. november 9-én életbe lépő s egészen 1861-ig hatályos Grundsätze für die provisorische Organisation des Unterrichtswesens in dem Kronlande Ungarn, közkeletű nevén az Entwurf rendelkezései szabályozták. Az állam ekkor léptetett életbe először szabályokat olyan területen, amely eddig szinte kizárólagosan az egyház illetékességi körébe tartozott. Az állami felügyelet alá került érettségi vizsga meghatározta a felsőoktatásba történő belépést (Keller, 2010. 72-73.), önálló fakultássá vált a budapesti tudományegyetem bölcsészeti kara. (Ladányi, 2008. 11.) Az Entwurf az elméleti és a gyakorlati képzésre egyaránt hangsúlyt fektetett, a korábbi versenyvizsgálatokat tudományos képesítő vizsgával váltotta fel. A vizsga sikeressége érdekében a miniszter szorgalmazta a ciszterci gimnáziumban már korábban gyakorlatban lévő szokást, mely szerint a tanárok legalább fél évet töltsenek el Bécsben, ahol filológiai, történelmi, természettudományi és egyéb szemináriumok látogatásával jussanak egyre több tudás birtokába, s ezt bizonyítvánnyal is igazolják. A székesfehérvári cisztercita tanárok közül Szalay Alfréd, Gerlach Benjamin, Horváth Zsigmond és Obadich Márk képezhette magát Bécsben. (Dombi, 1914. 158.) Miután 1855-től az augusztus 1. és október 1. között tartott irodalmi, görög, természettani és természetrajzi felolvasásokat rendszeresítették, egyre többen fordultak az apáthoz a tanulmányi út engedélyezéséért. A császári és királyi helytartóság budai osztálya 1855. augusztus 25-i 19382. szám alatti leiratában a reáliskola tanárait is figyelmeztette, miszerint ha a reáltanodát önállóvá kívánják tenni, a tanári vizsgát egy év alatt Bécsben

vagy Budán kötelesek letenni. A tanárok a bécsi vizsgát választották. (*Gimnáziumi értesítő*, 1855. 5.)

A vizsgákat a felsőbb hatóságok sürgették, 1858-tól azok a pedagógusok, akik nem rendelkeztek oklevéllel, magukat nem nevezhették tanárnak. 1862-ig a tanárvizsgáló bizottság különböző helyeken ült össze. 1862-től azt a gimnáziumi tanárjelöltek számára a pesti egyetem bölcsészeti karán, 1863-ban a reáliskolai tanárjelölteknek a József Nádor Polytechnikumban állítottak fel tanárvizsgáló bizottságokat. Az egyetemtől független Középiskolai Tanárképző Intézet felállítására 1870-ben került sor. Egységesítették a tudományegyetem és a műszaki egyetem tanárképzésének rendjét, melyet német és francia minta nyomán szerveztek. Francia mintára önállósították az intézetet, német mintát követve szervezték a szemináriumi rendszert. (*Keller* 2010. 152.) A gimnáziumi jelöltek a bölcsészkaron, a reáliskolai jelöltek az 1871-ben egyetemi rangra emelkedett Műszaki Egyetemen hallgatták a szaktárgyi ismereteket. A gimnáziumi tanárjelöltek gyakorlati képzését a tudományegyetem bölcsészettudományi kara mellett működő gimnáziumi tanárképző intézet, a reáliskolai tanárjelöltekét a műegyetemen 1870-ben megalapított reáliskolai tanárképző intézet látta el. E kettőt 1873-ban szintén összevonták, majd 1875-ben a két különálló tanárvizsgáló bizottságot is egységesítették középiskolai tanárvizsgáló bizottsággá. (*Dengl*, 1925. 5.) A tanárképzés színvonalának emelését, a gyakorlati képzés erősítését szolgálta a budapesti gyakorló főgimnázium megalapítása 1872-ben. Az 1870-es évektől a szakiskolában tanító szaktanárok, a testnevelők, valamint a rajz-, ének- és zenetanárok, képzése is szervezettebbé vált, de alkalmazásuknak még sokáig nem volt előfeltétele a tudományegyetemi képesítés.

A középiskolai tanárképzés kialakítása azonban nem tért nyugvópontra. Az oktatáspolitikai elit nem minden tagja értett egyet a meglévő rendszerrel, eltérő irányelvek mentén képzelte el a képzés megszervezését. A konszenzus hiánya kettős intézményrendszer kialakulásához vezetett. Az önálló tanárképző intézet mellett az egyetemek képzési struktúrájának átalakításával szemináriumi rendszer került bevezetésre a bölcsészkarokon, valamint a képzés időtartamát háromról négy évre módosították. (*Felkai*, 1988. 682.)

A miniszter már 1882-ben közétette a tanárvizsgálati szabályzatot, melyet három fokozatra, alap-, szak- és pedagógiai vizsgára osztott. A képzés megszerzésének feltételeit az 1883. évi középiskolai törvény fektette le és egységesítette országszerte, mely a professzionalizáció folyamatában kiemelkedő momentumnak számít. A törvény

összehangolta az egyetem szaktudományi képzését a tanárképző módszertani szakképzésével, rögzítette a tanári képesítés követelményeit és a tanárképesítő vizsgabizottságok működési rendjét. Ennek értelmében a tanárjelöltek négy évig tanulták választott szakjuk tananyagát, ezt követően egy éves gyakorlaton vettek részt, melyet a kizárólag az egyetemen abszolválható tanárképesítő vizsgával zártak. (Garai, 2014. 26-27.)

A törvényben előírt kvalifikációs szint, a középiskolák gyarapodása, a gimnáziumok nyolc osztályossá bővítése, a görögpótló tárgyak bevezetése, az országos nyugdíjalap létrehozását követő nyugdíjazási hullám következtében az 1890-es években az iskolák jelentős mértékű tanárhiánnyal küzdöttek (Keller, 2010. 190.), ezért az oktatáspolitikai elitet továbbra is foglalkoztatta az egyetemi képzés megújítása, hiányosságainak orvoslása, egységesítése. E kérdések rendezésére Wlassics Gyula kultuszminisztersége idején került sor, aki a század végére felszámolta a kettős intézményrendszert, 1899-ben megvonta a budapesti tanárképző intézettől önállóságát, azt az egyetem bölcsészeti karába olvasztotta, majd két évvel később az egyes tantárgyak tanulmányi rendjét is pontosan lefektette. (Mann, 1993. 99-100) Kialakulni látszott a tanárképzés végső struktúrája, melyben a hallgatók a bölcsészeti karon sajátították el a választott szakhoz kapcsolódó tudományokat, részt vettek a tanárképző óráin, tanulmányaikat a gyakorlógimnáziumban teljesített gyakorlattal zárták. A középiskolai tanári professzió intézményesülése egy Báró Eötvös Józsefről elnevezett tanárképző internátus felállításában teljesedett ki, mely támogatta a tanárjelöltek felsőoktatási tanulmányait kiegészítő tudományos ambícióit, elősegítve ezzel a tudós tanárok képzését. (Garai, 2014. 31.) A kialakított rendszer egészen 1924-ig életben volt, ekkor került sor a középiskolai tanárképzés újabb reformjára, a képzés törvényi szintű szabályozására.

A középfokú kereskedelmi iskolákban alkalmazásba álló tanárok képzéséről a Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1872-ben kiadott kereskedelmi iskolák szervezete rendelkezett. Eszerint a magyar, a német nyelv és irodalom, a mennyiségtan és mértan, a világtörténelem és Magyarország története, a természetrajz és természettan, a vegytan tantárgyakat a főreáliskola és gimnázium számára előírt tanári képesítéssel rendelkező szaktanárok oktathatják. Az olyan szaktárgyak tanítását, mint a kereskedelmi és váltójog, a nemzetgazdaságtan, a kereskedelmi számtan, a könyvvitel, a kereskedelmi ismeret, a kereskedelmi levelezés, a kereskedelmi földrajz és történelem, az áruismeret az ideiglenesen a József Műegyetemen felállított reáltanodai

tanítók képesítését vizsgáló bizottság előtt végzettséget szerző tanárok láthatták el. A reáliskolai és gimnáziumi tanárvizsgáló bizottság összevonása után értelemszerűen ezek is a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottsághoz kerültek, melyben a felső kereskedelmi iskolai vizsgáló bizottság önálló szakbizottságként működött. A kereskedelmi és váltójog, valamint a nemzetgazdaságtan oktatói jogtudor végzettségűek is lehettek. (Dengl, 1925. 3.)

A VKM 1895. évi 44.001. sz. rendelete már a kereskedelmi tárgyak oktatását is egyetemi végzettséghez kötötte (Nagy, 2015. 94.), mely nagy előrelépést jelentett a szaktanárképzés tekintélyének emelésében. A második év végén tett alap-, majd a negyedik év végén tett szakvizsgálatot egy éves tanítási gyakorlat és pedagógiai vizsgálat követte. Az 1896. évi 70.883. sz. rendelet értelmében azok a tanárok, akik az előző évben kibocsátott fent nevezett rendelet előtt legalább három éven keresztül kereskedelmi szaktárgyat tanítottak, felmentést kaphattak az előírt tanulmányok elvégzése és az alapvizsgálat alól, s közvetlenül a felső kereskedelmi szakvizsgálatra jelentkezéssel megszerezhették szaktanári képesítésüket. (Schack-Vincze, 1930. 416.) A század végén Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter szorgalmazására 1898-ban önálló kereskedelmi iskolai tanárképző intézet kezdhette meg működését. A tanárjelöltek az alapvizsgálathoz szükséges ismereteket továbbra is a tudományegyetem bölcsészkarán sajátították el, a tanárképző mindenekelőtt a szakvizsgálatra készített fel. (Nagy, 2015. 105-106.)

A szaktanárképzés szabályozása ellenére a gyakorlatban meglehetősen kevés tanárjelölt jelentkezett a vizsgákra. A korszakot végigkísérő országos szaktanárhiányt kezdetben az önálló tanárképző intézet hiánya, majd annak megnyitása után a hallgatók létszámának korlátozása indukálta. Lemorzsoló erővel bírt a három vizsga letétele is, mely a munka mellett tanuló vidéki tanároknak komoly kihívást jelentett.

5.1. A szakrendszerű oktatás kiépülése

A szakrendszerű oktatás életre hívását Székesfehérvárott is üdvözlötték: „*Végre igen nevezetes még a szakrendszernek az osztályrendszerrel szemben való érvényre emelése is, mivel ez által alapos oktatás biztosított. [...] és a középiskolai tanárok képesítését azok tekintélyének emelésével szervezi.*” (Reáliskolai értesítő, 1883. 19.) A szaktanári képesítéssel rendelkező tanári karok megteremtése a székesfehérvári világi

iskolákban fokozatosan következett be. A képesítések tekintetében főleg az iskolák megnyitását követően nem rendelkezünk bővebb információval. A tanárok neve mellett megjelenő „rendes” jelző minden bizonnyal az állományban lévő, tehát nem a helyettesítő vagy kültagokat jelöli, bár közvetlenül a szaktárgy előtt állva, pl. a vegytan rendes tanára, utalhat a képesítésre is. Az értesítők csak a század vége felé kezdik el feltüntetni a képesítéseket, így a szakjellegű tanítási rend mértékére vonatkozóan ezt megelőzően csupán feltételezéseink lehetnek. A „rendes tanár” megjelölés ettől kezdve egyértelműen az állományban lévőkre utal. Mindettől függetlenül számtalan országos és külföldi tudományos egyesületi tagság, szakírói tevékenység, módszertani jellegű tanulmányok adnak bizonyosságot arról, hogy a tantestületek tagjai ezt megelőzően is szakmájuk kiváló ismerőiként látták el feladataikat.

A szakrendszerű tanítás kiteljesedése magával hozta a rendes tanárok számának fokozatos emelkedését is, hiszen olyan tantárgyak tanítása is az iskola állományában lévő tanárok kezébe kerülhetett, melyeket korábban elemi iskolai tanítók vagy más polgári foglalkozásúak láttak el. Gondolhatunk itt az elemi iskolai tanítók által oktatott torna vagy az iskolaorvos közreműködésével tanított egészségtan tantárgyakra. Ezzel összefüggésben csökkent a többi középiskolából áttanító helyettes, óraadó tanárok száma egyaránt.

Az alreáltanoda két osztálya 1854-ben az igazgatón kívül – aki ebben az időben a gimnáziumot is vezette – összesen négy fővel, egy paptanárral és négy világi tanítóval indult. 1859-től figyelhető meg létszámbeli nagyobb ugrás, ezt követően a tanszemélyzet fokozatosan emelkedett és kiteljesedett. A tornatanítást 1901-ig óraadók teljesítették. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1901-ben nevezte ki az önálló tornatanárt Vörösmarty Mihály személyében, akit a makói állami főgimnáziumból helyezett át. A tanárok végzettségére utaló jelöléseket 1887-től találjuk meg az értesítőkben: szaktárgyból képesített középiskolai tanár, szakvizsgát tett tanárjelölt, osztálytanító. A szakrendszerű tanítás ettől kezdve egyértelműen igazolható az iskolában, elenyésző mértékben fordult elő, hogy egy-egy tanár nem azt a tárgyat oktatta, amire képesítést szerzett.

1. sz. táblázat: A reáliskolában tanító tanárok száma és státusza évenkénti bontásban³²

	Rendes tanár	Helyet- tes t.	Főgimn . tanár	Keresk. tanára	Tanító	Leányt. tanár	Tanár- jelölt	Test- nevelő	Ének- tanár	Rajz- tanár
1854										
1855										
1856										
1857										
1858										
1857										
1858										
1859	2	2						1	1	1
1860	2	2	1						1	1
1862	3								1	2
1863	4								1	2
1864	4								1	2
1865	4	1							1	2
1866	5	1							1	1
1867	5	1						1	1	1
1868	5	1						1	1	1
1869	5	1						1		
1870	7	1						1		
1871	5	1				1		1	1	
1872	8	1						1	1	
1873	8					1		1	2	
1874	9	1							1	
1875	10	1							1	
1876	8	2								
1877	7	3			1					
1878	8	2			1					
1879	9	1			1					
1880	8	1			1					
1881	8	1			1					
1882	9	2						1		
1883	10	2			2					
1884	12	2							1	
1885	12	2							1	
1886	12	1						1	1	
1887	13							1	1	

³² Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948.

	Rendes tanár	Helyet- tes t.	Főgimn . tanár	Keresk. tanára	Tanító	Leányt. tanár	Tanár- jelölt	Test- nevelő	Ének- tanár	Rajz- tanár
1888	13	1						1	1	
1889	14	1						1	1	
1890	15	3		1					1	
1891	15	2			1				1	
1892	17	1			2				1	
1893	16	2			2					
1894	17	1			1				1	
1895	16	3			1				1	
1896	14		2						1	
1897	14		2		1				1	
1898	14		2		1					
1899	14		2					1		
1900	13	2	2		2					
1901	14	4	2						1	
1902	13	4	2						1	
1903	14	2	2						1	
1904	14	1	2						1	
1905	13	5	2						1	
1906	15	1	2						1	
1907	15	2					4		1	
1908	15	3					2		1	
1909	15	7					3		1	
1910	16	6					1		1	
1911	17	2					1		1	
1912	19								2	
1913	20	3							1	
1914	19	2							1	
1915	18	1							1	
1916	19								1	
1917	16								1	
1918	18	3							1	
1919	22	3							1	
1920	17	4							1	
1921	20	2							1	
1922	19	2							1	
1923	17					1			1	

A kereskedelmi iskola tanárkarára vonatkozó legkorábbi adatot 1851-ből datálhatjuk, az akkori vasárnapi iskola tanáraként Joseph Stancsicsot jelölik. 1853-ban Glötzer József pesti kereskedelmi iskolai tanítót fogadták meg az iskola számára, akinek azonban 1855-ban tanítói engedélye megvonásra került, s a tanító el is halálozott. 1856-

ban P. Müller neve olvasható mint Vorsteher der Sonntagsschule des bürg. Handelsstandes. A tanárookra vonatkozó legközelebbi adatot ezt követően az 1877-es értesítőből nyerhetünk, amikor az iskola már harmadik éve a Kereskedelmi Társulat fenntartásában működött. Az adatokból kitűnik, hogy az országos átlaghoz hasonlóan meglehetősen kevés állományban lévő tanárt mondhatott magáénak az intézet, az oktatást 1890-ig a reáliskola tanárai látták el. Ez a tendencia a '90-es évek elején átfordul, s az országos tendenciákkal ellentétben elvétve találkozunk más intézet tanárainak nevével. 1890/91-ben az ország 27 kereskedelmi iskolájának 97 intézeti tanárára 192, 1896/97-ben 230 tanárra 130 bejáró és óraadó tanár esett. (Dengl, 1925) A reáliskolához hasonlóan a kereskedelmi iskola almanachjaiban is nyomon követhető a szakrendszerű tanítás megléte. 1891-től találkozunk a rendes tanárok nevei mellett a „képesített” és a „kereskedelmi középiskolára képesített” jelzőkkel.

2. sz. táblázat: A kereskedelmi iskolában tanító tanárok száma és státusza évenkénti bontásban³³

	Rendes tanár	Főreál. tanár	Főgimn. tanár	Leányt. tanár	Tanító	Más polgári foglalk. (ügyvéd)	Helyettes v. óraadó	Tanárjelölt	Rendkívüli tárgyak tanára	Ének-tanár
1877	2	4		1	1					
1878	2	5		1	1	1				
1879	2	6		1	1	1				
1880	2	6		1	1	1				
1882	2	6		1	2	2				
1884										
1885	2	8		1		2				
1886	2	8		1		2				
1887	3	5		1		2				
1888	3	8		1		2				
1889	3	8		1		2				
1890	4	1				2	1			
1891	6	2				2				1
1892	6	2				2				1
1893	5					2	1			1

³³ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1877-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948.

	Rendes tanár	Főreál. tanár	Fő- gimn. tanár	Leányt. tanár	Tanít- tó	Más polgári foglalk. (ügy- véd)	Helyet- tes v. óraadó	Tanár- jelölt	Rend- kívüli tárgyak tanára	Ének- tanár
1894	5					2				1
1895	5					2			3	1
1896	5					2			3	1
1897	5								3	1
1898	5					2			3	1
1899	5					2			3	1
1900	5					2			3	
1901	5					2			3	
1902	5					3			3	
1903	5					3			3	1
1904	5					3			3	1
1905	5					3			4	1
1906	5	1				4			3	1
1907	5					4			3	1
1908	5					2			3	1
1909	5					2			3	1
1910	5					3			3	1
1911	5					3			3	1
1912	5		1			4			3	1
1913	5					2			3	1
1914	5					3			3	1
1915	4	3	3			3		2	2	1
1916	5					2			3	1
1917	5					2			3	1
1918	5		1			3				1
1919	5	4				5				1
1920	4	4				5	1			1
1921	4	2				5	1			1
1922	4		1		1	5	2			
1923	6					7	2			

A leányiskola első tanítói Nemessányi Adél és Alföldi Lipót voltak. Az osztályok fokozatos emelkedésével rajtuk kívül tíz éven át főreáliskolai tanárok és tanítók tanítottak, s az iskola csak az 1886/87-es tanévben nyert teljes és rendes tanítótöteletet. A tanárok képzettségére vonatkozóan egyedül az 1902-es értesítőben olvasható adat. S mivel a tanárok személye mind azt megelőzően, mind ezt követően hosszú időn keresztül állandónak tekinthető, a szakrendszerű tanítás meglétét ebben az intézményben is biztosítottak tekinthetjük. A városi hatóság 1907-ben engedélyezte

külön énektanár alkalmazását Kneifel Ferenc székesegyházi karnagy személyében. Ezt megelőzően az ének tanítását arra nem képesített tanerőkre bízta.

3. sz. táblázat: A leányiskolában tanító tanárok száma és státusza évenkénti bontásban³⁴

	Rendes tanár	Főreál. tanár	Tanító	Énektanár	Főgimn. tanár (rajz)
1882	6	1			
1883	6	1	1		
1884	5		2		
1889	6				
1890	6				
1891	6		1		
1892	6		1		
1893	6		1		
1894	6				
1897	6				
1898	6				
1899	6				
1900	6				
1901	6				
1902	5				
1903	5				
1904	5				
1905	7				
1906	9				
1907	9			1	
1908	9			1	
1909	9			1	
1910	9			2	
1911	9			1	
1912	8			2	
1913	9			1	
1914	9			1	
1915	9			2	
1916	9			1	1
1917	9	1		1	1

³⁴ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948.

Az iparostanonc iskola tanítótestülete megalakulásának évében 13 városi elemi iskolai tanítóból rekrutálódott, igazgatása Göbel János György, a községi elemi iskolák és a polgári leányiskola igazgatójának kezébe került. A tanítók még 1915-ben is kettős beosztásban, délelőtt az elemi iskolában, délután az ipariskolában tanítottak. Képesítést első ízben a rajztanítók szereztek Kolozsvárott, majd Budapesten egy nyolc hetes tanfolyam keretében. A közismereti tárgyakhoz szükséges továbbképző tanfolyam elvégzésére Szegeden nyílt lehetőségük. Az 1912-ben induló szakcsoportos képzés megfelelő oktatása céljából a tanítók a helyi iparosgazdáknál igyekeztek szert tenni a szakmai tudnivalókra. A tanítókat három évre választották, ezt követően – főleg a kettős beosztás okozta megterheltség miatt – önként távozhattak, vagy vállalhatták a tanítás folytatását. (Tóthné, 1980. 19.)

A ciszterci növendékek teológiai képzése az ausztriai Heinrichauban, Veszprémben, Bécsben és a pesti egyetemen folyt, majd 1866-ban Zircen felépült a hittudományi főiskola. 1889-ben a főiskola Budapestre költözött. 1862-től a szerzetes tanárokat is kötelezték a tanárképesítő vizsga letételére. A rendfőnök kérelmet fogalmazott meg arra vonatkozóan, hogy az algimnáziumban tanítók és az 1861. előtt felsőbb osztályokban oktató áldozópapok a törvény visszamenőleges hatályának hiányában a vizsgától, ezt követően a felsőbb osztályokban alkalmazásba vett tanítók a három éves bölcsészeti tanfolyam pesti egyetemen történő hallgatása alól mentesüljenek. A vizsga alóli felmentést az 1883. évi középiskolai törvény rendezte, melynek értelmében azok, akik annak életbe lépése előtt legalább három évig tanítottak, mentesültek a vizsga letétele alól, de kötelezettek voltak tanszak választására. (Németh, 2000. 333.) A cisztercita tanárok közül Alaghy Dezsőnek, Hamzus Gellértnek, Laszcik Bernárdnak és Lájér Nándornak nem kellett vizsgázni.

Többszöri figyelmeztetés ellenére azonban a vizsgára kötelezettek körében sem mutatkozott igyekezet annak letételére. Ennek okát elsősorban abban jelölték meg, hogy a szerzetesek hátrányt élveznek a világiakkal szemben, amennyiben képzésük homlokterében a teológia áll, a világi ismeretek háttérbe szorulnak. Másik nagy hátrányuk, hogy képzésük végén nem választhatnak szakot, azt kell tanítaniuk, ami éppen szükségeltetik. A megoldást ezért a pesti egyetem látogatása alóli mentesség ellenkezőjében látták, s javasolták, hogy a paptanárokat három év teológia hallgatása után az egyetemre vegyék fel, ahol választott szaktárgyaikkal foglalkozhatnak, s kikerülve az egyetemről, elhelyezésüknél ezeket vegyék figyelembe. Kérésüket a képzés megváltoztatására első ízben 1868-ban fogalmazták meg, de változás csak 1885-

ben következett be. Ettől kezdve a cisztercita tanárjelöltek részesülhettek egyetemi képzésben. Szakot még mindig nem választhattak kedvük szerint, afelől a növendék képességeinek figyelembevételével az apát döntött annak megfelelően, hogy éppen milyen tanárra volt szükség a rend iskoláiban. A zirci teológiai főiskola áthelyezése a fővárosba lokálisan is megkönnyítette a növendékek helyzetét. Már 1887-ben megnyílt a rend hittudományi és tanárképző intézete egy budapesti magánházban, 1888-tól pedig a rend saját, e célra vásárolt házában. 1889-től az összes cisztercita tanárjelölt képzése a budapesti intézetben zajlott, ahol az egyetem látogatása mellett négy éven át párhuzamosan tanulták a teológiát és szaktárgyaikat.³⁵

Az intézet megnyitását követő átmeneti időszakban vizsgára készülő felszentelt papok is voltak az intézetben, akik a minisztertől engedélyt kaptak arra, hogy az egyetemen elvégzett első évet követően alap, a második évet követően szakvizsgát tegyenek. 1908-ban építették fel az intézmény épületét, mely a rend első tanulmányi háza után a Bernardinum nevet kapta. A tanárjelöltek innen látogatták az egyetemet, ahol tanári szakképzésben részesültek. 1923-ban újra teológiai képzést indítottak Zircen, a teológia és a filozófia egy részét itt végezték a növendékek, majd a Bernardinumban fejezték be. A tanári szakképzés a korábbi gyakorlatnak megfelelően a pesti egyetemen zajlott. (*Lékai*, 1991; *Hervay, Legeza és Szacsvay*, 1997. 41.)

Az egyetemi tanulmányok elvégzésével a legtöbb tanár nagy hangsúlyt fektetett önmaga további képzésére. Ennek egyik legkedveltebb módját a külföldi tanulmányutakon történő részvétel jelentette, melyeket részben saját költségen álltak, részben a rend fedezte. A tanulmányi utakat, különösen a klasszikus nyelvek tanárai körében a görög és római műveltség székhelyeinek megismerését Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter is felkarolta. Az első szervezett út 1893-ban Görögországba vezetett, Székesfehérvárról Koloncs Lipót vett részt rajta. 1894-ben Olaszországot

---

³⁵ Ettől kezdve az értesítőkből a tanári karba újonnan belépők neve mellett szakképesítésüket is megtaláljuk:

- 1890: Greksa Kázmér – a magyar nyelv és irodalom szakvizsgálatot tett tanára
Werner Adolf – a magyar nyelv és irodalom szakvizsgálatot tett tanára
Hang Dániel – a természettan szakvizsgálatot tett tanára
- 1892: Wolff Ágoston – a német nyelv és irodalom szakvizsgálatot tett tanára
Molnár Samu – a görög nyelv és irodalom szakvizsgálatot tett tanára
- 1895: Madarász Flóris – a természetrajz szakvizsgálatot tett helyettes tanára
- 1896: Mátrai Rudolf – a mennyiségtan szakvizsgálatot tett helyettes tanára

látogatták meg, melyen Werner Adolf vehetett részt. A továbbképzés kevésbé költséges és a tanárok számára elérhetőbb módját a szünidei tanfolyamok jelentették. Kolossváry Kálmán a filoxéra felismerésére és vizsgálatára szervezett tanfolyamon (1880), Müller József rajz- (1893), Chinorányi Ede természetrajzi és földrajzi (1901), Bölcskey Ödön történelmi (1912), Horváth István fizikai tanfolyamon (1913) vett részt.

4. sz. táblázat: A gimnáziumban tanító tanárok száma és státusza évenkénti bontásban³⁶

	Paptanár	Világi tanár	Tanító	Reálisk. tanár
1859	12	3	2	1
1867	13	5	1	2
1868	13	5	1	2
1869	13	5	1	2
1870	13	5	1	2
1871	13	5	1	2
1872	13	3	1	
1873	13	3	1	
1874	13	5	2	
1875	13	5	2	
1876	13	5	3	
1877	13	4	2	
1878	13	3	2	
1879	14	3	2	
1880	14	3	2	
1881	13	3	2	
1882	13	4	2	
1883	14	4	2	
1884	14	3	2	
1885	13	4	2	
1886	12	4	2	
1887	12	4	2	
1888	13	3	2	
1889	13	3	2	
1890	14	3	2	
1891	14	3	2	
1892	14	3	2	
1893	14	3	2	
1894	14	3	1	
1895	15	3	1	

³⁶ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

	Paptanár	Világi tanár	Tanító	Reálisk. tanár
1896	13	3	1	
1897	16	3	2	
1898	16	3	2	
1899	15	3	2	
1900	16	3	1	
1901	15	3	2	
1902	15	3	2	
1903	16	3	2	
1904	15	3	2	
1905	15	2		
1906	14	4		
1907	15	3		
1908	16	3		
1909	16	3		
1910	16	3		
1911	17	2		
1912	15	2		
1913	15	2		
1914	17	2		
1915	15	2		
1916	15	2		
1917	13	2		
1918	12	2		
1919	14	3		
1920	14	2		
1921	14	2		
1922	16	2		
1923	15	2		

5.2 Szakmai érdekvédelem, szakmai szerveződések

Az egységes nyelvhasználat és szakmai habitus kialakulásán túl a szakmai identitás meghatározó elemét jelentette a külvilág irányába történő egységes fellépés. Németh András professzor mutatott rá, hogy az értelmiségi foglalkozások, így a tanári munka professzionalizálódásának is egyik kulcsmozzanata az érdekérvényesítés, a tanári egyletek létrejötte országos és helyi szinten egyaránt (Németh, 2005. 288.). A pedagógustársadalom műhelyei képviselték a népiskolai tanítók és középiskolai tanárok szakmai, erkölcsi és anyagi érdekképviselését. A pedagógus csoportok szakmai differenciálódása az 1850-es években vette kezdetét a felekezeti tanítók egyesületeinek létrejöttével. Az 1860-as években létrehozták a középiskolai tanárok önálló egyesületeit,

1867-ben pedig megalakult az országos középiskolai tanáregylet, az érdekérvényesítés legfőbb színtere, mely nélkülözhetetlen eleme volt a tanári munka önálló hivatássá válásának. (Uo. 288.) Mindemellett a fellendülő tudományos élet kommunikációs csatornájaként egyre inkább felértékelődött a sajtó szerepe. Szinte valamennyi egyesület még megalakulásának évében, vagy az azt követő időszakban elindította saját szakmai folyóiratát, melyek a köz- és tudományos élet fórumai lettek, s közösségképző, összetartó szerepük is elvitathatatlaná vált.

A legtöbb székesfehérvári tanár az Országos Középiskolai Tanáregyletnek volt a tagja. A szervezetet a kiegyezést megelőző zűrzavaros időszak hívta életre, melyben a tanárok igyekeztek megőrizni az 1848/49-ben törvényi szinten is meginduló professzionalizációs törekvéseket. (Kelemen, 2016) 1861-ben Magyarországon megszűnt az Entwurf kötelező hatálya. A felekezetek autonómiája újra életbe lépett, az egyházi iskolák nagyrészt visszatértek az Entwurfot megelőző tanügyi rendszereikhez. Az országban ismét különböző rendszerben és tantervvel tanító középiskolák működtek. A középiskolai tanárok szükségét érezték egy olyan országos szervezet megalakításának, mely által beleszólást nyernek az őket érintő kérdésekbe, megőrzik azokat a modernizációs kezdeményezéseket, melyek hozzájárulnak szakmai, társadalmi, anyagi megbecsülésük megteremtéséhez. Az egyesület jogelődjének az 1862-ben ideiglenes alapszabályzattal megalakult Magyar Tanférfiak Társulata tekinthető, mely céljait mindenekelőtt tankönyvkiadásban és önszegélyezésben deklarálta. Alapszabályzatát 1865-ben fogadták el többek között azzal a változtatással, hogy az egyesület rendes tagjait kizárólag budapesti középiskolai tanárok alkothatták, más települések tanárai csak rendkívüli tagok lehettek. Országos jellegűvé hivatalosan 1867-ben alakult a szervezet, nevét Budapesti Tanáregyletről Országos Középtanodai Tanáregyletre, 1868-ban Országos Középiskolai Tanáregyletre, 1881-ben Országos Középiskolai Tanáregyesületre változtatva. A tanáregylet tekinthető a középiskolai tanárok első olyan szervezetének, mely mind szakmai, mind érdekképviselési céljaik megvalósítására jött létre. (Kelemen, 2016. 76.) 1871-re a középiskolai tanárok 27%-a volt tagja az egyesületnek. Működésének tudományos-szakmai hátterét az évente rendezett konferenciái, valamint szakmai folyóirata, az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny adták. A Közlöny biztosította továbbá a vidéki tagokkal folytatott kommunikációt és az oktatási ügyekben való részvételt. A finanszírozás nehézségeit úgy küszöbölték ki, hogy a folyóirat függetlenségének megtartása mellett felajánlották a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium számára a rendeletek, kitüntetések közlése

céljából. Ettől kezdve a Közlöny mellékleteként jelent meg a Középtanodai Rendeletek Tára.

5. sz. táblázat: Az Országos Középiskolai Tanáregylet tagjai iskolák szerint³⁷

ciszterci	Barbarics Róbert, Burghardt Leo, Ereky Alfonz, Gebaur Izidor, Kolonics Lipót, Marosi Arnold, Mihalik Aurél, Námessy Medárd, Szántó Kamill, Unger Román, Vass Bertalan, Vargha Damján, Zalai Mihály
reál	Bakos János, Benedek Albert, Bod Lajos, Borostyán Sándor, Farkas Antal, Farkas Gyula, Gáspár Károly, Goschi Péter, Gulyás István, Hahn Adolf, Halász Ignác, Hauszherr Ferencz, Illés Gyula, Jónás János, Klincsek József, Koronczy Imre, Kukla István, Kuthy József, Laky Mátyás, Madaras Elek, Mendlik Alajos, Moravcsik Géza, Örvény Iván, Potásy János, Schultz Ferencz, Stofan Győző, Székely Salamon, Szikla Gábor, Szilágyi Albert, Szerényi Hugó, Szukovszky Mihály, Téri József, Tóth Bálint, Valkovszky Miklós, Wissinger Károly, Zaka Gyula, Zolnai Gyula
kereskedelmi	Balassa József, Faludi Miksa, Gáspár Károly, Schmidt Rajmund, Somogyi Gyula, Vértes József
leányiskola	Györke Margit, Lityán Viktória, Manger Irén

Az 1877-ben alakult Paedagogiai Társaság a nevelési gyakorlat megújítását, a tudományos és gyakorlati képzés összehangolását támogató pedagógusokat volt hivatott összefogni. (Uo. 77.) Az összefogás első ízben rövid életűnek bizonyult, a társaság csupán öt évig működött. Tíz esztendővel később követte jogutóda, az 1891-ben hasonló elképzelés mentén megalapított Magyar Paedagogiai Társaság, melynek tevékenysége immáron szilárdabb alapokon szerveződött. A társaság a középfokú oktatás jövőjét illetően az egységes középiskola megteremtésének gondolatát hívta

³⁷ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

életre. A tanárképzés kérdésében kiállt a gyakorlati és szakmódszertani képzés erősítése mellett. Hangsúlyozta többek között a szakma látókörének bővítését, a nemzetközi tapasztalatok, az új pedagógiai irányzatok megismerésének és befogadásának szükségességét.

6. sz. táblázat: A Paedagogiai Társaság tagjai iskolák szerint³⁸

ciszterci	Czapáry László, Károly Ignác, Werner Adolf, Zalai Mihály
reál	Bakos János, Gáspár Károly, Halász Ignác, Háhn Adolf, Kelemen Béla, Kuthy József, Szukovszky Mihály, Téri József, Tóth Bálint, Wolff (Kelemen) Béla, Zolnai Gyula
kereskedelmi	Balassa József, Faludi Miksa, Pék János
leányiskola	Szepesi Géza, Lityán Viktória

Az érdekképviselőket volt hivatott erősíteni az 1882-ben alakult Országos Tanítói Árvaházi Egyesület is (Peres, 1896, 130.) mely felekezetre és nemzetiségre való tekintet nélkül az óvodákban, és iskolákban dolgozó pedagógusok, a tanfelügyelők és tanfelügyelőségi hivatalnokok árváinak nevelésére gyűjtött vagyoni alapot. Tagja volt a leányiskola tanítója: Göbel János György.

A szakmai és érdekképviselői egyesületek vagy a belőlük létrejövő szövetségek gyakorta iskolafajtánként vagy szakonként is elkülönültek. (Szabó, 2015. 71.) A kereskedelmikben oktató tanárokat fogta össze az 1894-ben alakult Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesülete, melynek központi közlönye a Schack Béla által alapított Kereskedelmi Szakoktatás című havi folyóirat volt. Tagjai között szerepelt Bán Ábrahám, Faludi Miksa, Kunos Gyula, Pék János, Schmidt Rajmund, Vértes József. Tagja volt továbbá a reáliskolában tanító Exner Győző és Klincsek József az 1881-ben megalakult Magyarországi Tornatanítók Egyesületének, valamint a

³⁸ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

gimnáziumban tanító Philipp István és a leányiskolában tanító Hang Mária az 1896-ban létesített Országos Rajztanár Egyesületnek, a kereskedelmiben tanító Kunos Gyula a Felső Nép- és Polgáriskolai Egyletnek.

A felekezeti fenntartásban működő középiskolák pedagógustársadalma az 1900-as évek elején hozta létre egyesületeit. (Kelemen, 2004b. 153.) 1906-ban jött létre a katolikus vallástanítókat összefogó Római Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Országos Egyesülete. Lapját, a Katolikus Nevelést először 1907-ben jelentette meg. Tagjai a gimnáziumból Kolb Ciprián és Várkonyi Fidél voltak. A katolikus nőhallgatókat fogta össze az 1906-ban alakult Római Katolikus Egyetemi Hallgatónők Szent Margit Köre, melynek választmányi tagjai közé választották a leányiskolában tanító Feiler Annát. 1907-ben alakult a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, mely a katolikus középiskolák világi és szerzetes tanárait egyesítette. 1908-tól adta ki Magyar Középiskola, 1910-től Juventus című folyóiratát. Tagjai között a következő gimnáziumi oktatókat találjuk: Bölcskey Ödön, Czapáry László, Dombi Márk, Mátrai Rudolf, Holczinger Titusz, Károly Ignác, Lakatos Dénes, Marosi Arnold, Námessy Medárd, Rássy Paulin, Vargha Damján, Zalai Mihály.

A középfokú és középszintű iskolák tanárait a székesfehérvári tanítóegyesületek soraiban is megtaláljuk. A többnyire tiszteletbeli tagként szereplő pedagógusok leginkább a népnevelés terén szerzett érdemeik miatt nyertek felvételt az egyesületekbe. A tiszteletbeli tagokat ugyanazon jogok illették, mint az alapító, pártoló vagy rendes tagokat, mely aktív szerepvállalásukat tette lehetővé. Választójoggal rendelkeztek, a választmányhoz írásbeli indítványt nyújthattak be, a közgyűlésen előadásokat és gyakorlati tanításokat tarthattak, indítványokat terjeszthettek elő, véleményt nyilváníthattak, s szavazhattak, a közgyűlésbe vendéget hívhattak, az egylet könyvtárát, folyóiratait, szaklapjait díjmentesen használhatták. Az egyesületekben gyakorta tartottak felolvasásokat, szabad előadásokat. A tanítóegyesületeket Eötvös népoktatási törvénye hívta életre. Az 1868. évi XXXVIII. tc. 147 §-a a községi tanítókat egyesületek alakítására kötelezte,³⁹ melyek számára Pauler Tivadar miniszter 1872-ben bocsátott ki szabályzatot. A községi nép- és polgári iskolai tanítókat tankerületenként kötelezte tanítótestületek felállítására, melynek évente tanítói értekezletre kellett összegyűlnie. (Kelemen, 2004b. 148.) E rendelkezés a felekezeti tanítóságot is tanítóegyleteik

---

³⁹ 1868. évi 38. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában

[URL:<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XX+XVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> Letöltés időpontja: 2018. 07. 11. 13:11]

megszervezésére ösztönözte. Az így létrejött tantestületek és egyesületek alapozták meg az elkövetkező évtizedekben a tanítóság szakmai szervezkedésének kereteit, s tették lehetővé, hogy az érdekérvényesítés makroszinten megjelenő folyamatai regionális szinten is leképeződjenek.

A Fejérmegyei Tanítótestület 1874-ben alakult meg.⁴⁰ Célját a tanügy színvonalának emelésében, tagjai önképzésének és a tanítóinak közvetlen fejlesztésében, a tagok özvegyeinek és árváinak segítésében jelölte meg. Az összes tag részvételével évenként közgyűlést tartott, ezenfelül járásonként évenként szintén tanácskozott. Négy járási köre a sárbogárdi, az adonyi, a váli, valamint a székesfehérvári és móri egyesített járási kör voltak. Az egyesület évenként pedagógiai és tanügypolitikai pályatételeket tűzött ki, a legjobbakat jutalmazta. Három alapítványt működtetett, a Rónai Jácint, a Göbel János György és a Mantz János alapítványt. Segélyezésre évenként több száz koronát fordított. Az egyesület megalapítója Göbel János György, a székesfehérvári községi elemi, polgári és ipariskolák igazgatója volt.

7. sz. táblázat: A Fejérmegyei Tanítótestület tagjai iskolák szerint⁴¹

ciszterci	Alaghy Dezső
reál	Kuthy József
leányiskola	Szepessy Géza, Podhorszky K. Vendel, Hang Mária, Macskássy Rózsa, Szepessy Géza

A Katolikus Néptanítók Székesfehérvári Együletének célja volt az általános és néptanítói műveltség fejlesztése, az elemi iskolai népnevelés előmozdítása és ápolása, a néptanítók anyagi, erkölcsi megbecsülésének előmozdítása, a helybeli néptanítók segélyezése betegség vagy halálozás esetén.⁴² Rendes tagjait a helybeli vagy környékbeli vidéki népiskolákban alkalmazott katolikus néptanítók alkották. Havi, évi

⁴⁰ FML Fejér Megyei Tanítótestület iratai. 1914. F-X-138

⁴¹ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

⁴² FML Katolikus Néptanítók Székesfehérvári Egyesületének iratai. 1914. F-X-54

és rendkívüli közgyűléseket tartottak. A havonta tartott rendszeres gyűléseken bírálták vagy szükség esetén felülvizsgálták a beérkezett dolgozatokat és indítványokat, szépnevelési és vallásos előadásokat, gyakorlati tanításokat tartottak. Évente ún. népnevelői hasznos mulatságot rendeztek, mely a gyakorlatban egy felolvasással, valláserkölcös szavalattal, hangversennyel egybekötött táncestélyt jelentett. Az egyeslet választmánya katolikus céljainak megfelelő tankönyveket szerzett be, bel- és külföldi közlönyöket, ismeretterjesztő folyóiratokat járatott.

8. sz. táblázat: *A Katholikus Néptanítók Székesfehérvári Egyesületének tagjai iskolák szerint*⁴³

ciszterci	Alaghy Dezső, Bardon József, Gerlach Benjamin, Janny József, Kalocsay Alán, Liszy Lajos, Pallér Kelemen, Vincze Ambró
leányiskola	Göbel János György, Macskássy Rózsa, Pékné Krasznopolkszky Ida, Szepesi Géza

A Székesfehérvári egyházmegyei római katolikus iskolák Tanítóinak Egyesülete 1868-ban alakult, egyike az ország legrégebbi tanítóegyesületeinek.⁴⁴ Az egyesület célja a római katolikus vallás szellemében egyesíteni és működésre serkenteni a székesfehérvári püspöki egyházmegye területén alkalmazásban levő római katolikus népiskolai tanerőket. Megvitatni a nevelés-oktatás terén felmerülő kérdéseket, nyilvános előadások, neveléstani tételek, esetleg pályakérdések kidolgozása által elősegíteni az egyesület tagjainak önképzését, s ez által a rájuk bízott iskolák sikeres vezetését, művelni az egyházi zenét és annak irodalmát, javítani és emelni a néptanítók erkölcsi, anyagi és társadalmi állását, betegség vagy szükség esetén az egyesület anyagi erejéhez mérten segíyezni a tagokat, azok özvegyeit és árváit. Védnöke a székesfehérvári püspök volt. Az egyesület az egyházmegye felosztásához képest 12 alesperesi kerületenként egy-egy külön kört képzett. Ügyeit a körök gyűlései, a közgyűlés és a központi bizottság intézték. Alapítványa Kuthy József nyugalmazott királyi főigazgató

⁴³ Forrás: *Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.*

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

⁴⁴ FML Székesfehérvári egyházmegyei róm. kat. iskolák Tanítóinak Egyesülete. 1914. F-X-114

nevét viselte. Segélyezésre évenként több száz koronát fordított. Tagja volt a gimnáziumból Pausch Rafael, a reáliskolából Kuthy József.

Az Iparostanonciskolai Tanítók Országos Egyesületének Fejérmegyei Köre 1908-ban alakult, a megye területén levő iparostanonc-iskolákban alkalmazott tanítók mind az egyesület kötelékébe léptek. Az egyesület működését a központ irányította Pausch Rafael körüli elnök felügyelete alatt. Működése az iparoktatással összefüggő kérdésekre terjedt ki, de megvitatás céljából a tanítók anyagi ügyei is napirendre kerültek.⁴⁵

A dualizmus korszakában az óvodák száma is jelentősen növekedett, öt városi óvoda is épült Székesfehérvárott. Óvodák nyitásának gondolata már 1845-ben felmerült a polgármester kezdeményezésére, az első óvoda mégis magánkezdeményezésre létesült 1858-ban. Az első városi óvoda csak tíz évvel később nyílt meg a Belvárosban. Ennek megnyitását követően a különböző kerületekben sorra nyíltak meg az óvodák. A ciszterci tanárok közül négyen is tagjai voltak egy-egy óvodaegyesületnek. Czapáry László választmányi tagja volt az 1868-ban létrejött Belvárosi Óvodaegyesületnek⁴⁶, Alaghy Dezsőt a Tóvárosi Óvodaegyesület⁴⁷ elnökévé választották már megalakulásának évében, 1891-ben. Göbel János György leányiskolai tanár a Szent Imréről és Szent Józsefről nevezett óvodák egyesületének⁴⁸, Hang Mária leányiskolai tanárnő szintén utóbbinak választmányi tagja volt.

5.3. Tudós tanárok, tanár tudósok

A tanárképzés intézményi kereteinek kialakítása során a szaktudományi-szaktárgyi képzés megvalósítását a korszak oktatáspolitikai elitje eltérő irányelvek mentén képzelte el. A prakticista nézetekkel szembe helyezkedő professzorok mindvégig arra helyezték a hangsúlyt, hogy csak a megfelelő tudományos képzésben részesülők lehetnek az egyes tantárgyak kiváló szakemberei. Az 1870-ben alapított Középiskolai Tanárképző Intézetben bevezetett szemináriumi rendszer keretében a tanárjelölteknek lehetősége nyílt heti tizenöt órát tudományos kutatásra fordítani (Keller, 2010. 152.), a bölcsészkaron szervezett kurzusokon a hangsúly szintén ebbe az irányba tolódott. A '90-es években felújuló, a középiskolai tanárképzés struktúrájának rendezését célzó törekvések körüli vitákban a századvég oktatáspolitikai elitjének két

⁴⁵ FML Iparostanonciskolai tanítók egyesülete iratai 1914. F-X-116

⁴⁶ FML Egyéb egyesületek Belvárosi Óvodaegyesület iratai 1914. F-X-843

⁴⁷ FML Egyéb egyesületek Tóvárosi Óvodaegyesület iratai 1914. F-X- 843

⁴⁸ FML Egyéb egyesületek Szent Imréről, Szent Józsefről nevezett óvodák egyesületének iratai 1914. F-X-843

kiemelkedő alakja is a tanárok tudományos szakképzésének fontosságát hangsúlyozta. A budapesti gyakorló gimnázium vezetésével megbízott Kármán Mór az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1891. évi júliusi közgyűlésén tartott előadásában megfogalmazta, hogy a középiskolai tanároknak „*a műveltség és a tudományos képzés legmagasabb fokára kell törekednie*” (idézi Ladányi, 2008. 31.). Ugyanezen gondolatok köszönnek vissza Eötvös Loránd egy évvel később megtartott egyetemi rektori ünnepi beszédében: [...] *képezzük tudósokká középiskolai tanárainkat azért, hogy tanítani tudjanak, [...] hogy középiskolai tanáraink tudós szakemberek legyenek.*” (idézi Ladányi, 2008. 32.) Mindkét megfogalmazás nyilvánvalóan nem a tudósképzést, hanem a tanárjelöltek szaktudományos képzését jelenti, ugyanakkor az ennek megszervezése során előtérbe kerülő szakértelem hangsúlyozása, a tudós tanár személyisége a tudományos munka iránti elkötelezettség elmélyítését eredményezte, és sokakban már az egyetemi évek alatt egészen a bölcsészdoktori cím megszerzése iránti ambíciót érlelt. Ezen fokozat megszerzése meghatározó eleme lett a tudományos magaslatokig emelkedő szakmai professziónak.

A doktori fokozat megszerzésének eljárási rendjét Trefort Ágoston kultuszminister fektette le 1873 májusában kiadott bölcsészdoktori szabályrendeletében. A jelöltek egy hazai vagy külföldi egyetemen végzett képzést követően doktori értekezést nyújtottak be és doktori szigorlatot tettek. A vizsgát egy vagy két részletben is teljesíthették, anyagát három általuk szabadon választott tárgy képezte, melyeket az egyetemen hallgattak. Sikeres vizsgát és védést követően „*doctor philosophiae*” (dr. phil.) címben részesültek. Az eredményt „*sum cum laude*”, „*cum laude*” és „*rite*”, sikertelen vizsga esetén az „*insufficiens*” minősítéssel jelölték. A doktori szabályzatot 1892 novemberében három tekintetben is módosították. Az értekezés visszautasítása esetén egy évet kellett várni az újabb benyújtásával, a sikertelen szigorlatot csak fél év múlva lehetett megismételni, a szóbeli vizsgát mindhárom tárgyból egy időben lehetett letenni.

A ciszterci gimnázium és a reáliskola tanárai közel azonos mértékben rendelkeztek doktori fokozattal. Az orvosegyetemi végzettségű iskolaorvosok és a jogi végzettségűek nem kerültek a vizsgált csoportba, hiszen az ő esetükben a doktori fokozat a végzettségükhöz kapcsolódott. A gimnáziumban huszonhárom tanár volt „*bölcselettudor*”⁴⁹, nyolcan a hittudományok⁵⁰, egy fő pedig az indogermán nyelvészet

---

⁴⁹ Bárdos József, Berger Máté, Bula Teofil, Czakó Ambró, Czapáry László, Cserey Lukács, Dombi Márk, Greksa Kázmér, Hang Dániel, Horváth Cyrill, Kapossy Endre, Kiss Albin, Lakatos Dénes, Madarász

és az archeológia „tudora”⁵¹. A reáliskolában huszonkét tanár bölcslelettudorként⁵², egy tanár szépművészeti tudorként⁵³ tanított. A kereskedelmiben öt tanárról tudunk, aki bölcslelettudori fokozattal rendelkezett⁵⁴.

5.4. Országos egyesületi tagság

A tanári képzés megszerzését követően megszűntek azok az intézményi keretek, melyek az egykori hallgatók számára biztosították a tudományos kutatások lehetőségét. Az immáron egy-egy iskola alkalmazásában álló okleveles tanárok többségében azonban megmaradt az évek során kiforrott tudományos munka iránti elkötelezettség, mely kibontakoztatásához immáron más módot kellett keresniük. Tárgyi-szakmai ismereteik bővítésére, aktualizálására a legjobb lehetőség az ország tudományos életét szervező egyesületek berkeiben nyílt.

Az egyesületi élet a polgári társadalom megszerveződésének egyik legfontosabb formája volt. Ezek az alapszabályokkal rendelkező, formalizált intézmények kimagasló szinterei voltak a társadalmi reprezentáció, a közösségtudat megteremtésének, erősítésének. A 19. századot megelőzően is megtaláljuk céhes vagy vallási alapon szerveződő formáit, az egyesületek alapítása igazi lendületet azonban csak a modern polgári társadalomban vett. Már a reformkorban is számos művelődési intézmény létrejöttének lehetünk tanúi, de a dualizmus korának modernizációs tendenciáiban ez a folyamat még intenzívebbé vált. A kiegyezés utáni Magyarország kormányzó elitje támogatta az egyesületi kultúrát, a szellemi foglalkozású rétegek erősítését a társadalomban. (Kovalcsik, 2003. 369.) Az egyesületek szerveződését alacsonyabb szintű jogszabályok, elsősorban miniszteri rendeletek szabályozták, átfogó jogszabály nem született. Ezek közül az egyik legjelentősebb Szapáry Gyula belügyminiszter 1873. évi körrendelete volt, melyben az egyesületek működését miniszteri engedélyhez kötötte, felügyeletüket törvényhatósági tisztviselőkre bízta. (Pásztor, 2010. 21.)

Flóris, Motz Atanáz, Mócs Szaniszló, Polgár Iván, Révész Amadé, Schwartz Elemér, Tordai Ányos Vargha Damján, Vass Bertalan, Werner Adolf

⁵⁰ Hümpfner Tibor, Kolb Ciprián, Korilly Szilveszter, Láng Incze, Liebhart Lukács, Sebestyén Gusztáv, Szentes Anzelm, Várkonyi Fidél

⁵¹ Baudenz József, világi

⁵² Bayer Ferencz, Benedek Albert, Farkas Gyula, Fürst Aladár, Garda Samu, Gál János, Goschi Péter, Halász Ignác, Kovács Zoltán, Kuthy József, Laky Mátyás, Mohai Lajos, Müller Lipót, Nagy József, Persz Adolf, Pécsi Jenő, Szilas Izidor, Sztéryni Hugó, Tafner Vidor, Tunner Károly, Vág Sándor, Zolnai Gyula

⁵³ Persz Adolf

⁵⁴ Balassa József, Bayer Ferenc, Benedek Albert, Faludi Miksa, Halász Ignác

A társaságok célja mindenekelőtt a tudományos tevékenység koordinálása, az ismeretek terjesztése, a kutatások előmozdítása volt. Az elnöki vagy tiszteletbeli elnöki pozíciót gyakran neves professzorok, akadémiai tagok, arisztokraták töltötték be, a művelt középosztály részvételével folyt az egyesületi élet. A székesfehérvári tanárok is számos egyesület tagjaként működtek. Az egyletekben kifejtett tevékenységük révén nagy szerepet vállaltak a tudományos közélet alakításában. A külföldi egyesületi tagság révén pedig élő kapcsolatot teremtettek a nyugati művelődési központokkal.

9. sz. táblázat: A tanárok országos egyesületi tagsága iskolák szerinti bontásban⁵⁵

Egyesület	Iskola	Tanár
Aquinoi Szent Tamás Társaság	ciszterci	Marosi Arnold, Várkonyi Fidél
Bécsi Állat- és Növényteni Egylet	ciszterci	Cserey Lukács, Gerlach Benjamin, Lájer Nándor
	reál	Madaras Elek, Wissinger Károly
Bécsi Földtani Intézet	ciszterci	Májer Móric
Bécsi Ornithologiai Egylet	reál	Szikla Gábor
Budapesti Gyorsírászat Társulat	ciszterci	Cserey Lukács, Gebaur Izidor, Szántó Kamill
	reál	Potásy János, Hantos László
	kereskedelmi	Kunos Gyula
Budapesti Katholikus Egyetemi Ifjúság Szent Imre Köre	ciszterci	Vargha Damján
Budapesti Philologiai Társaság	ciszterci	Barbarics Róbert, Dombi Márk, Horváth Cyrill, Kapossy Endre, Kolonics Lipót, Liszy Lajos,

⁵⁵ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

Egyesület	Iskola	Tanár
		Mihalik Aurél, Molnár Samu, Polgár Iván, Pótz Edgár, Reiszer Ottó, Szántó Kamill, Unger Román, Werner Adolf
	reál	Exner Győző, Hahn Adolf, Halász Ignác, Kelemen Béla, Moravcsik Géza, Székely Salamon, Szilágyi Albert, Téri József, Zolnai Gyula, Wolff (Kelemen) Béla
	kereskedelmi	Faludi Miksa, Balassa József, Szöcs Géza
Eötvös Kollégiumi Szövetség	reál	Szabados Gyula
Magyar Adria Egyesület	ciszterci	Polgár Iván
Magyar Fényképészek Egylete	kereskedelmi	Vértess József
Magyar Filozófiai Társaság	ciszterci	Czakó Ambró
	leányiskola	Lityán Viktória
Magyar Földrajzi Társulat	ciszterci	Chinorányi Ede, Cserey Lukács, Gerlach Benjamin, Hamzus Gellért, Lájér Nándor, Madarász Flóris, Molnár János, Zalai Mihály
	reál	Borostyán Sándor, Bezdek József, Halász Ignác, Sztérényi Hugó
	leányiskola	Györke Margit
Magyar Földtani Társulat	reál	Bakos János, Sztérényi Hugó, Wissinger Károly
Magyar Genealógiai és Heraldikai Társaság	ciszterci	Kalocsay Alán
Magyar Irodalomtörténeti Társaság	ciszterci	Czapáry László, Pótz Edgár, Vargha Damján
Magyar Kárpát Egyesület	reál	Halász Ignác
Magyar Mérnök- és Építészegylet	ciszterci	Erekly Alfonz
Magyar Néprajzi Társaság	ciszterci	Richter Mátyás
	reál	Bakos János, Garda Samu, Halász Ignác, Sziklay Béla, Zolnai Gyula
	kereskedelmi	Balassa József, Schmidt Rajmund
	leányiskola	Györke Margit

Egyesület	Iskola	Tanár
Magyar Numizmatikai Társaság	ciszterci	Czapáry László, Philipp István
Magyar Nyelvtudományi Társaság	ciszterci	Námessy Medárd, Philipp István, Vargha Damján
	kereskedelmi	Schmidt Rajmund
Magyar Régészeti és Embertani Társulat	ciszterci	Marosi Arnold
Magyar Társadalomtudományi Társaság	leányiskola	Lityán Viktória
Magyar Természettudományi Társaság	ciszterci	Burghardt Leo, Chinorányi Ede, Dombay János, Gebaur Izidor, Gerlach Benjamin, Gruber György, Hamzus Gellért, Grész Leó, Ignics Boldizsár, Károly Irén, Kolossváry Kálmán, Laszczik Bernard, Mark János, Marosi Arnold, Mészáros Amand, Pallér Kelemen, Palotai Irén, Supka Jeromos, Szenczy Győző, Szentes Anzelm, Szobek Lóránt, Várallyai Márton, Weber Márton
	reál	Árokay Antal, Bod Lajos, Farkas Antal, Farkas Gyula, Gáspár Károly, Halász Ignác, Madaras Elek, Mendlik Alajos, Persz Adolf, Potásy János, Stofan Győző, Strausz Salamon, Székely Salamon, Szikla Gábor, Szerényi Hugó, Tóth Bálint, Zaka Gyula, Valkovszky Miklós, Wissinger Károly
	kereskedelmi	Bán Ábrahám, Budaházy Imre, Gáspár Károly, Kunos Gyula, Pék János, Szócs Géza, Vértess József
Magyar Történelmi Társulat	ciszterci	Bándy Boldizsár, Hamzus Gellért, Lakatos Dénes, Mészáros Amand, Sipos Orbán, Szilágyi Jenő, Vass Bertalan, Várallyai Márton
	reál	Borostyán Sándor, Halász Ignác, Homolya István, Laky Mátyás, Szilágyi Albert, Valkovszky Miklós
Mathematikai és Fizikai Társaság	ciszterci	Weber Márton
	reál	Bod Lajos, Kuthy József, Skopál István

Egyesület	Iskola	Tanár
	kereskedelmi	Pék János
Országos Iparegyesület	reál	Wissinger Károly
Országos Közegészségügyi Egyesület	ciszterci	Szentes Anzelm
Országos Tanítói Árvaházi Egyesület	leányiskola	Göbel János György
Szent István Társulat	ciszterci	Bándy Boldizsár, Bárdos József Bölcsey Ödön, Braun Jácint, Dombi Márk, Holczinger Titusz, Károly Ignác, Kolb Ciprián, Lakatos Dénes, Marosi Arnold, Námessy Medárd, Rássy Paulin, Tordai Ányos, Vargha Damján, Várkonyi Fidél, Zalai Mihály
Szent Tamás Társaság	ciszterci	Várkonyi Fidél
Országos Magyar Tornaegyesület	reál	Exner Győző, Klincsek József
„Otthon” Budapesti Írók Egylete	kereskedelmi	Vértes József

10. sz. táblázat: A tanárok tagsága a regionális egyesületekben iskolák szerinti bontásban⁵⁶

Egyesület	Iskola	Tanár
Alsó Fejér Megyei Régészeti Társulat	kereskedelmi	Szőcs Géza
Bácsbodrogmegyei Irodalmi Társaság	ciszterci	Dombi Márk
Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat	reál	Benedek Albert
Erdélyi Múzeum Egylet	ciszterci	Horváth Cyrill
	reál	Zolnai Gyula

⁵⁶ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

Egyesület	Iskola	Tanár
Hercegfalvi Katolikus Kör Rácalmási Katolikus Kör	ciszterci	Bárdos József
Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület	ciszterci	Marosi Arnold
Zombori Tóth Kálmán Irodalmi Kör	ciszterci	Horváth Cyrill

11. sz. táblázat: A tanárok tagsága külföldi egyesületekben iskolák szerinti bontásban⁵⁷

Egyesület	Iskola	Tanár
Association Phonetique, Párizs	kereskedelmi	Balassa József
Berlini Német Vegyész Társulat	reál	Mendlik Alajos, Wissinger Károly
Bukaresti Román Nyelvészeti Társaság	kereskedelmi	Szőcs Géza
Deutscher Verein Für Acetylen und Carbid	kereskedelmi	Vértess József
Gráci-magyar Egylet	kereskedelmi	Faludi Miksa
Hallei Keleti Tudós Társaság Lipcei Keleti Tudós Társaság	reál	Kohut Sándor
Müncheni Keresztény Művészeti Társulat	ciszterci	Kolb Ciprián
Nemzetközi Természettudományi Társulat	ciszterci	Chinorányi Ede

5.5. Irodalmi munkásságuk, sajtómegjelenésük

A pályára történő felkészülésben sokak számára követendő mintát jelentő tudós tanár személyiségének komplexitása nem csupán az országos szakmai egyesületekben kifejtett tevékenységre vagy a bölcsészdoktorátus megszerzésére ösztönzött, a szakmai elit meghatározó tagjává váló tanárok ambíciói tankönyvírói és publikációs tevékenységben, irodalmi munkásságban is kiteljesedtek. Számos tudományos és szépirodalmi mű, fordítások, könyvismertetések és cikkek sokasága látott napvilágot kezük nyomán.

Az iskolák évkönyvei általánosságban véve nagy gondot fordítottak az iskolai tevékenységet meghaladó publikációs aktivitás feltüntetésére. Megtudható belőlük, hogy a

⁵⁷ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

tanárok az adott tanévben mely folyóiratokban jelentettek meg cikkeket, esetleg napvilágot látott-e önálló kiadványuk. Miután az évkönyvekből kivonatoltam az összes megjelent publikációt, a hiányosságokat pótlandó, a feltüntetett lapok tartalomjegyzékének áttekintésével igyekeztem egy, a publikációkat tartalmazó teljesebb körű adatbázis összeállítására. Mindemellett a gyakori nevet viselő tanárok folyóiratbibliográfiákkal történő összekapcsolását meglehetősen bizonytalannak ítéltm. Ebből kifolyólag azokat az írásokat nem vettem fel az adatbázisba, melyek szerzőinek beazonosítására a meglévő évkönyvekben nem találtam egyértelmű utalást.

Az önálló irodalmi tevékenység feltérképezéséhez az évkönyveken túl több tudásforrásban is kerestem a tanárokat. A helytörténeti kiadványok mellett a kortárs és a később megjelenő lexikonokat tekintettem alapvető forrásnak. A századfordulóig Szinnyi József Magyar írók élete és munkái című sorozata, valamint a Fejér Megyei Életrajzi Lexikon volt segítségemre, a gimnázium tanárait kerestem továbbá a Magyar Katolikus Lexikonban és a Keresztény Magyar Közéleti Almanachban. Az elkészített adatbázis lehetőséget adott annak áttekintésére, hogy a pedagógiai szaksajtóban, a különböző egyesületek szaktudományos folyóirataiban, egyéb szaklapokban, az egyházi és a közművelődési sajtóban, a hírlapirodalomban mely pedagógusok, milyen témában, milyen gyakorisággal közöltek cikkeket, valamint kik folytattak önálló irodalmi tevékenységet.

5.5.1. A publikációs tevékenység fórumai

A pedagógiai szaklapok jelentették az egymás közötti kommunikáció, a szakmai élet hivatalos fórumát, a nevelésről szóló diskurzus legfelsőbb tudományos szintjét. Megjelenésük együtt járt a professzionalizációs folyamattal. (Nóvik, 2019) A székesfehérvári tanárok legtöbb cikke az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlönyben és a Magyar Paedagogiában látott napvilágot. Ezen felül az Egyetemes Közoktatási Szemlében, a Gyakorlati Paedagogiában, a Magyar Középiskolában és a Hevesmegyei Tanügyben, valamint a Kereskedelmi Szakoktatásban jelentek meg írások a székesfehérvári tanároktól.

Szaktudományos aktivitásuk, a szakmai egyesületek hivatalos orgánumaiban és az egy-egy tudományterülethez kötődő szaklapban megjelentetett publikációik arról tesznek tanúbizonyságot, hogy az egyes tudományágak szakemberei az adott terület külső szakértőit, kollégákat tiszteltek bennük. A publikációk tematizációját elsősorban

tudományos prioritások formálták, de megtalálhatóak közöttük könyvismertetések, tudományos ismeretterjesztő cikkek is. Publikációk jelentek meg a vizsgált iskolák tanáraitól az alábbi egyesületi orgánumban, szaklapokban: Archeologiai Értesítő, Állattani Közlemények, Botanikai Közlemények, Budapesti Sakk-szemle, Délvidéki Sport, Egyetemes Philologiai Közlöny, Erdélyi Múzeum, Ethnographia, Földrajzi Közlemények, Földtani Közlöny, Gazdasági Lapok, Irodalomtörténet, Magyar Filozófiai Társaság Közleményei, Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, Magyar nyelv, Matematikai és Fizikai Lapok, Növénytan Közlemények, Századok, Numizmatikai Közlöny, Rovartani Lapok, Tenger, Természettudományi Közlöny, Tornaügy, Turisták Lapja, Uránia. A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének munkálatai, Gyógyszerészeti Értesítő, Hadtörténeti Közlemények, Iparosok olvasótára, Irodalomtörténeti Közlemények, Izraelita Magyar Irodalmi Társaság Évkönyve, Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve, Magyar Nyelvőr, Magyar Könyvszemle, Magyar Botanikai Lapok, Magyar Kritika, Magyar Philozófiai Szemle, Matematikai és Természettudományi Értesítő, Múzeumi és Könyvtári Értesítő, Nyelvtudományi Közlemények, Nyugat, Történeti Szemle.

A keresztény sajtó gyökerei szintén a dualizmus időszakára nyúlnak vissza. A szószék – mint az egyházi kommunikáció elsődleges és szinte egyetlen orgánuma – mellett a 19. század közepétől egyre inkább kezdtek elterjedni a katolikus egyházi tulajdonban lévő, valamint katolikus elkötelezettségű lapok. (Csontai, 2017) A politikai katolicizmus kibontakozása a századfordulóhoz közeledve egyre inkább erősítette az egyházi sajtó térhódítását. Nagy szerepet vállalt ebben a Szent István Társulat irányítása alatt álló Stephaneum nyomdai Rt, mely biztosította, hogy a katolikus sajtó- és könyvkiadás ne függjön külső nyomdától és kiadótól. 1919 után még tovább bővült a nyomdák és kiadók száma. (Gergely, 1999. 258.) Az alább sorolt egyházak által gondozott, valamint keresztény beállítottságú lapokban magától értetődően elsősorban a ciszterci gimnázium tanárai publikáltak, de találunk néhány írást a reál és a kereskedelmi iskola képviselőitől is: Katholikus Szemle, Élet, Jézus Szíve Hírnöke, Magyar Kultúra, Magyar Sion, Mária Kert, Nyitrai megyei Szemle, Religió, Rózsafüzér Királynéja, Szent Család, Szent Gellért, Theologiai szaklap, Zászlónk.

A közművelődési és hírlapirodalom a nagyközönség irányába engedett teret. A technika fejlődésével, a társadalom polgárosulásával, az analfabétizmus csökkenésével közvélemény-formálásban, információáramlásban betöltött szerepe mindinkább nőtt. (Buzinkay, 2005. 152.) Egyre szélesebb néprétegekhez jutottak el a különböző lapok, így

az e folyóiratok hasábjain publikáló tanárok közvetett módon befolyással bírtak a társadalom mentalitására, életmódjára, fontos szerephez jutottak a kultúra, a műveltség, a tudomány közvetítésében. A tanárok publikációit elsősorban a közművelődési sajtó hasábjain találjuk meg, bár elenyésző mértékben publikáltak az 1867-ben helyreállított sajtószabadsággal fellendülő hírlapirodalomban is. A közművelődési sajtó orgánumainak legtöbbje enciklopédikus igényű napi, heti- és havilap volt. Találunk köztük szépirodalmi, társadalmi, művészeti, tudományos-műszaki ismeretterjesztő és egészen széles tematikát felvonultató folyóiratokat irodalmi, jogi, geográfiai, természettudományos, gazdasági, technikai tartalmú írásokkal. Cikkeik jelentek meg a Budapesti Hírlap, Budapesti Szemle, Egyetértés, Fővárosi Lapok, Ifjúság és egészség, Magyar Génusz, Magyar Hírlap, Magyar Könyvtár, Magyar Kritika, Moór és Vidéke, Népművelés, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Pécsi Napló, Tanulók Lapja, Universum hasábjain.

A '70-es években fellendülő hírlapirodalomnak Székesfehérvárott is megtaláljuk az orgánumait, melyek jelentős szerepet képviseltek a tanárok tudományos munkásságának közlésében. Csekély számú fórum kínálkozott a kutatási eredmények, várostörténeti tanulmányok megjelentetésére, így azok jelentős része is a napilapok hasábjain látott napvilágot.⁵⁸ A helyi hírlapirodalom első jelentős orgánumának a 1870-től 1879-ig megjelenő Székesfejérvár című lapot tekinthetjük. Ugyancsak ebben az időszakban adták ki az igen rövid életű, mindössze 1872-ben és 1873-ban megjelenő Fejérmegyei Közlönyt. Ezt követően a Vértesalja és a reáliskolai tanárok által szerkesztett Székesfehérvári Figyelő című lapokból megalakult 1874-ben induló Székesfehérvár és Vidéke jutott vezető szerephez, s lett a dualizmus korának egyik legjelentősebb heti, majd napilapja. 1895-ig függetlenségi, ettől kezdve szabadelvű lap volt. Emellett az 1881-ben induló szépirodalmi és társadalmi hetilap, a Fehérvári Híradó, a tiszavirág életű erősen liberális Szabadság, az 1894-ben induló egyházmegyei Fejérmegyei Napló, valamint a függetlenségi politika 1896-tól megjelenő Székesfehérvári Hírlapja alkották a helyi lapok palettáját. Az egyházhoz kötődő folyóiratok közül 1906-tól találkozunk az Új Lap Székesfehérvári Mellékletével. Publikációk láttak napvilágot ezen felül a Dunántúl nevet viselő napilapban, valamint a háromhavonta megjelenő Közlemények a Dunántúl Történetéhez nevű folyóiratban.

---

⁵⁸ Székesfehérvár történeti irodalmának áttekintése [URL: <http://www.albaarchivum.hu/hu/szekesfehevar-tortenete/torteneti-irodalmi-attekintes> Letöltés időpontja: 2018. 11. 04. 17:18]

5.5.2. A legintenzívebb publikációs tevékenységet kifejtő tanárok

A gimnázium legtermékenyebb íróinak Tordai Ányos, Horváth Cyrill, Dombi Márk, Madarász Flóris, Vass Bertalan, Várkonyi Fidél, Werner Adolf tekinthetők. A rend legnagyobb költője Kalocsay Alán volt, aki barátjával, Kálmán Károly főreáliskolai hittanárral havi folyóiratot is indított A Magyar Ifjúság Rózsafüzére néven, melyből 1888-1890 között két évfolyam jelent meg. Polgár Iván és Marosi Arnold munkássága a helytörténet és régészet felé fordult, temérdek ilyen irányultságú cikkük látott napvilágot helyi, regionális és fővárosi lapokban. Werner tevékenysége főleg a vallásos és kódexirodalom körébe vágott, de humán- és reáltudományos témák egyaránt foglalkoztatták. A tanárok publikációi pedagógiai, módszertani kérdéseknek is teret adtak. Horváth Cyrill a korabeli szaklapokban gyakran írt tanügyi leveleket, bírálta a korabeli tanintézetek nevelési elképzeléseit, felfogását. Czakó Ambrónak cikke jelent meg a keresztény nevelés pedagógiájáról, Mátrai Rudolfnak a párizsi elemi oktatásról, Marosi Arnoldnak a gimnáziumi ásványtan tanításáról, Cséplő Pálnak a középiskolába lépő tanulók kiválasztásának módjáról.

A reáliskola természetrajz tanárai közül Szterényi Hugó, Bakos János, Bezdek József, Gáspár Károly munkássága, nyelvész és irodalmár tanárai közül Kelemen Béla, Hahn Adolf, Zolnai Gyula, Halász (Fischer) Ignác, Fürst Aladár, Téri József munkássága kiemelkedő. Publicisztikai tevékenységének intenzitása alapján részletesebben ismertetem közülük Hahn, Kelemen, Halász és Téri tevékenységét.

Hahn 1890-ben sajtó alá rendezte Petőfi költeményeinek újabb kiadásait, úgymint Petőfi Sándor összes költeményeit, elbeszélő, leíró, szerelmi és hazafias költeményeit, népdalait és bordalait. A költő összes költeményeinek kiadását 1891-ben a költő életrajzával kísérvé átdolgozta, 1892-94-ben újabb variánsokkal és jegyzetekkel bővítette.

Kelemen Béla munkássága a német-magyar és magyar-német szótárakra koncentrált, melyek szerkesztésében Fürst Aladár is részt vállalt. Átdolgozta és sajtó alá rendezte a *Német-magyar és Magyar-német Zsebszótár* második (1899), harmadik (1901), negyedik javított, az új német helyesírás ismertetésével bővített (1902), ötödik az új magyar és német helyesírási szabályzat értelmében átdolgozott (1903), hatodik (1905), hetedik (1907) kiadását, úgyszintén a *Német-magyar kézisótár* (1901), a *Magyar és német kézisótár, tekintettel a két nyelv szólásaira* (1904), valamint előkészítette annak második átdolgozott és bővített kiadását (1912).

Az Athanaeum Kézi Lexikonának is fő munkatársa volt, melyben irodalmi, esztétikai, nyelvészeti cikkeket közölt.

Halász Ignác finnugor összehasonlító nyelvészettel, elsősorban a lapp nyelvjárásokkal és a szamojéd nyelvekkel foglalkozott. Nyelvészeti, szótárírói tevékenységén kívül irodalomtörténeti tanulmányai és finn fordításai is jelentősek voltak. Irodalomtörténészként 18-19. századi magyar irodalomtörténettel, Kármán József és Kazinczy Ferenc munkásságával, valamint magyar és finnugor közös irodalmi motívumok feltárásával foglalkozott. A Grimm-féle és az Andersen mesék fordításait Móka bácsi álnéven adta ki, mindemellett maga is írt meséket. Nyelvészeti írásai elsősorban a Magyar Nyelvőrben jelentek meg.

Téri Józsefet pedagógiai kérdések foglalkoztatták. Magyar, német és francia nyelvű tanulmányaiban mindenekelőtt a francia, belga és angol oktatás hagyományaival és közoktatásügyi reformtörekvéseivel, Svájc és Franciaország iskoláztatásának ügyével, a gyermeki gondolkodás fejlődésével, az érettségi vizsgálatok osztrák és francia reformjával, az idegen nyelvek oktatásának elméletével és gyakorlatával, módszertani kérdésekkel, a tanárjelöltek didaktikai vizsgáival és egyetemi szemináriumaiával foglalkozott.

A kereskedelmiből kiemelkedő Balassa József, Faludi Miksa és Vértess József munkássága. Közülük is Vértess József bizonyult a legtermékenyebbnek. Szerkesztette az Egyetértés Tudományos apróságok című tárcarovatát és a Pallas Nagy Lexikona technológiai cikkeit. Cikkei, novellái, tárcái jelentek meg az Otthonban, az Ország-Világban, a Magyar Géniuszban, a Vigaszban, a Magyar Hírlapban, a Természettudományi Közlönyben, a Fővárosi Lapokban, a Fényképészeti Lapokban, a Technológiai Lapokban, a Pesti Hírlapban, a Magyar Salonban, a Vasárnapi Lapokban, az Ország-Világban, a Pesti Naplóban, a Képes Családi Lapokban, a Budapesti Hírlapban, a Magyar Chemiában, A Hétben. Számos külföldi lap, úgymint a Naturwissenschaftliche Wochenschrift (Berlin), Stein der Weisen (Bécs), Zeitschrift für Acetylenbeleuchtung und Carbidfabrikation (Berlin), Chemiker Zeitung (Bécs), Der Gastechniker (Bécs), Wasser und Licht (Strassburg), Voran (Stuttgart), Zeitschrift für Beleuchtungswesen und Heizung (Berlin), Der Gesundheits-Ingenieur (München), Fachzeitung für das Gas- und Wasserfach (Bécs) munkatársa volt.

Balassa József a magyar nyelvtudomány nemzetközileg is kiemelkedő képviselője 1886 és 1892 között tanított a kereskedelmiben. Fonetikával, nyelvjáráskutatással, majd nyelvtörténettel, a helyesírás történetével foglalkozott. Számos nyelvkönyv és

nyelvtankönyv szerzője. Székesfehérvári tanárkodási évei alatt kisebb cikkei jelentek meg a Magyar Nyelvőrben, az Ungarische Revueben, a Philologiai Közleményekben, nyelvészeti dolgozatok az Akadémiai Értesítőben, a Philologiai Közlönyben, a Tanáregyesületi Közlönyben, az Etnographiában, a Budapesti Szemlében, az Irodalmi Közleményekben. Faludi Miksa 1871-ben lépett a kereskedelmi iskola kötelékébe. 1876 és 1889 között esztétikai, dramaturgiai cikkeket és tárcákat írt a Székesfehérvár és Vidékébe, regényeket és színdarabokat fordított.

5.5.3. Tankönyvírói tevékenység, lektorálás

A ciszterci gimnázium tanárainak tankönyvírói munkásságára mindenekelőtt a magyar nyelvért folytatott küzdelem hatott. A tankönyvek szövege a tannyelvvvel egyetemben a latin volt. A magyar nyelvért folytatott küzdelem első jelentős eredménye a 1790/91. évi országgyűlésig nyúlik vissza, ahol törvénybe foglalták, hogy a magyar nyelv az ország összes főgimnáziumában legyen kötelező tantárgy. (Mészáros, 1985. 201.) 1806-ban már azt is elrendelték, hogy a grammatikai osztályokba csak a magyar nyelvben tájékozott tanulókat vehetnek fel. 1841-ben a helytartótanács az igazgató és a tanári kar véleményét kérte a magyar nyelv alkalmazásáról. A javaslat a tanárok teljes körű támogatását élvezte. Decemberben a főigazgató felszólította az intézet tanárait, hogy írják meg magyar nyelven a latin nyelv elemeit, a magyar grammatikát, a számtant, a történelmet, a természetrajzot és a földrajzot. (Dombi, 1914. 94–95.) Az 1843/44. évi országgyűlés II. törvénycikke hivatalosan is a magyart tette a gimnáziumok nyelvévé. A gimnázium tanárainak tankönyvírói munkássága az Entwurf megjelenését követően vett lendületet, mindaddig a tanárok kézíratai forogtak közkézen. A tanárok küzdelme a magyar nyelv ügye mellett a szabadságharc megtorlását követő időszak németesítő törekvései közepette is lankadatlan maradt, melynek következtében a tanítás nyelve a magyar maradhatott.

Az 1857. évi tankönyvjegyzék kiválóan tükrözi a tanárok tankönyvirodalomban kifejtett munkásságát. A katolikus algimnáziumok számára jóváhagyott tankönyvlista nagyrészt a gimnázium tanárai által közrebocsátott műveket sorolja fel. A legelső tankönyvet Koller Károly írta Mértani nézetten címmel. Első kiadása 1851-ben, második, bővített kiadása 1852-ben jelent meg. Szintén 1852-ben adták ki Minikus Vince: *Állattan a gimnáziumok számára* című tankönyvét. Bula Teophil a természettan megírásán, Deák Sándor a latin könyvek elkészítésén fáradozott. 1853-ban látott napvilágot a *Latin*

nyelvtan elemei a gimnázium I. és II. osztálya, a Latin olvasókönyv az I. osztálya és a Latin szókötés I. rész (esetán) a III. osztálya számára. A Latin szókötés II. része (módtan) a IV. osztály használatára 1857-ben jelent meg. Mindegyik latinkönyv több kiadást ért meg. Iskolai használatra kerülhetett továbbá 1854-ben Dornis Gáspár: *A katholika isteni tisztelet szelleme*, Minikus Vince: *Vezérkönyv az állat-, növény- s ásványtan oktatásában*, 1857-ben Liebhart Lukács: *Görög elemi nyelvtan gyakorlatokkal az algimnáziumok számára* című munkája. Bilkey Lambert történelmi kézikönyve csak kéziratban maradt fenn.

A megélénkülő tankönyvirodalmi tevékenység magával hozta az egyöntetűség igényét is, mely elsőként 1864-ben került szóba a helytartótanácsban, de csak az 1880. évi nagykáptalani határozat igyekezett neki érvényt szerezni. Ennek szellemében a ciszterci rend főgimnáziumaiban lehetőség szerint a rendtagok által írt, miniszterileg jóváhagyott könyvekből kellett tanítani. (Dombi, 1914. 96.) Az 1860-as évektől a századfordulóig tankönyvirodalmi termékenységük alábbhagyott. Gebaur Izidor *Német nyelvtant és Olvasókönyvet* készített 1868-ban, Mészáros Amand megírta *A szónoklattan alaprajzát* 1870-ben, valamint egy kéziratot *Drámai költészet* címmel. Vincze Ambró vallástani könyveinek új kiadását rendezte sajtó alá.

A század végén új lendületet vett munkásságuk, tankönyvek sora jelent meg egymás után a tanárok tollából: Láng Incze (1898): *Katholikus vallás tan gymnasiumok felsőbb osztályai számára*. Dreher Tivadar műveinek fordítása; Molnár Samu (1902): *Latin stílusgyakorlatok. Magyar és latin nyelven. Iskolai és magánhasználatra*; ehhez segédkönyvül készítette a szaktanárok számára szintén 1902-ben: *Latin stílusgyakorlatok a gimnáziumok felsőbb osztályai számára*; Vargha Damján (1903): *A magyar iskolai helyesírás szabályai szó és névjegyzékkel*. 1907-ben átdolgozta és bővített kiadás formájában újra megjelent. Chinorányi Ede (1905): *Természetrajz a középiskolák I. o. számára*; Láng Incze (1905): *Katholikus hittan V. o., franciából fordítva*; Chinorányi Ede (1906): *Természetrajz. II. o.*; Kapossy Endre (1907): *Görög irodalomtörténet a gimnáziumok felsőbb osztályai számára*; Marosi Arnold – Horváth Cézár (1910): *Növénytan a természetrajz felsőfokú tanításához*; Marosi Arnold (1911): *Állattan. V. o.*; Marosi Arnold (1912): *Ásványtan. VI. o.*; Czákó Ambró (1912): *Számtan a középiskolák I-III. o. számára*. Madarász Flóris 1906-ban már egri gimnáziumi tanárkodása idején írta Acsay Istvánnal és Bartha Györggyel együtt *A magyar nyelvtan mondattani alapon. A középiskolák 1-2. osztály számára 1-2. kötet*, valamint *A magyar nyelvtan mondattani alapon. A polgári iskolák 1-2. osztálya számára 1-2. kötet* című tankönyveit.

A cisztercita tanárok tanügyi munkássága nem csupán a tankönyvírásra, mások által írt tankönyvek lektorálására is kiterjedt. Az '50-es és '60-as években éves szinten két-három tankönyvet is kaptak véleményezés céljából. 1853 és 1870 között négy magyar nyelvi, három német nyelvi, négy latin nyelvi, egy görög nyelvi, öt természetrajzi, természettani, egy földrajzi, öt történelmi, egy mennyiségtani, négy mértani, három statisztikai, egy bölcsészeti és egy didaktikai művet lektoráltak.

A reáliskola is bővelkedett tankönyvírókban. Halász Ignác Simonyi Zsigmonddal közösen *Német nyelvtant* készített középiskolai használatra 1882-ben. Hahn Adolf jegyzetekkel és szótárral ellátta Hofer Hahn *Francia olvasókönyv* és *Gyakorlókönyv a rendszeres francia nyelvtanhoz* című tankönyveit, melyek 1890-ben és 1891-ben jelentek meg. Kelemen Béla szótárírói munkássága mellett iskolai segédkönyvet készített *A magyar helyesírás kis szótára* címmel, valamint Schuster Alfréddal közösen szerkesztette Rudolf Dürer *Lehrjahre* című német nyelvkönyvét.

A legintenzívebb tankönyvírói munkásság Mendlik Alajost és Szerényi Hugót jellemezte. Mendlik növénytanán kívül francia nyelvkönyveken dolgozott, úgymint *A növénytan elemei. A gymnasium és a reáltanodák alsóbb osztályai és a polgári iskolák használatára. Dorner József után.* (1879); *Francia gyakorlatok, betűrendes magyar-francia és francia-magyar szótárral. Kezdők számára.* (1890); *Francia nyelvkönyv, olvasókönyv, gyakorlókönyv, nyelvtan kezdők számára.* (1890); *Francia olvasó- és fogalmazókönyv kereskedelmi iskolák számára.* (1893); *Francia nyelvtan gyakorlatokkal.* (1896); *Kis francia nyelvtan.* (1896); *Francia levelek és levelezések kereskedelmi iskolák számára.* (1898); A honvédelmi miniszter megbízásából 1899-ben elkészítette a *Francia nyelv. Tankönyv a magyar királyi honvéd nevelő- és képzőintézetek számára* első, 1900-ban második részét.

Szerényi ásvány-közzettani, didaktikai és pedagógiai cikkei mellett számos természettudományi tankönyvet jelentetett meg székesfehérvári, majd budapesti tanárkodása alatt: *A Chemia elemei. IV. oszt.* (1889); *Természettudományi olvasmányok.* (1890); *Ásványtan. A gymnasium felsőbb osztályának használatára.* (1891); *Kristályminták az Ásványtanhoz a gymnasium IV. osztálya használatára.* (1892); *Ásványtan. A polgári fiúiskolák használatára.* (1892); *Iffúsági olvasmányok a természet köréből.* (három kötet: 1890, 1892, 1894); *Növénytan. A középiskolák felsőbb osztályainak használatára, úgyszintén a tanítóintézetek számára.* (1896); *Természetrajz. A középiskolák alsó osztályai számára.* (Az I. és II. osztály számára. Két kötet: 1899, 1900); *Állattan. A középiskolák felsőbb osztályai számára, úgyszintén tanítóképző intézetek számára.* (1902);

Állattan. Polgári fiú- és polgári leányiskolák számára. (1902); *Növénytan. Polgári fiú- és polgári leányiskolák számára.* (1902).

A tankönyvírói tevékenységben a kereskedelmi iskola tanárai is részt vettek. Hermann Sándor, Faludi Miksa, Vértess József és Schlamadinger Jenő tollából jelentek meg az alábbi tankönyvek: Hermann Sándor (1888): *A magyar váltótörvény tankönyve. Tekintettel az általános német váltó-rendszabályra, kereskedelmi iskolák használatára és magántanulásra*; Hermann Sándor (1891): *A magyar kereskedelmi törvény rövidre vont tankönyve. Kereskedelmi iskolák használatára*; Faludi Miksa (1880): *Kereskedelmi földrajz kereskedelmi és ipartanodák használatára*; Faludi Miksa (1892): *Földrajz kereskedelmi akadémiák és középiskolák I. és II. osztálya számára*; Vértess József (1899): *Földrajz női kereskedelmi szaktanfolyamok számára*; Schlamadinger Jenő (1900): *Jogi ismeretek tankönyve, a felső kereskedelmi iskolák számára.*

A legtermékenyebb tankönyvírónak Balassa József bizonyult, akitől székesfehérvári, debreceni, végül fővárosi tanárkodása idején számos nyelvtankönyv született: Balassa József (1889): *Kereskedelmi zsebszótár. 1-2*; Balassa József (1889): *Magyar olvasókönyv poetikai és retorikai bevezetéssel*; Balassa József (1890): *Kereskedelmi levelező alsófokú kereskedelmi iskolák számára*; Balassa József és Simonyi Zsigmond (1899-1902): *Német és magyar iskolai szótár 1-2*; Balassa József (1900-1901): *Kis magyar nyelvtan a középiskolák 1-2. osztálya számára 1-2*; Balassa József (1904): *Kis magyar nyelvtan a felsőbb leányiskolák 1. osztálya számára*; Balassa József (1909): *Kis magyar nyelvtan polgári fiúiskolák számára*; Balassa József (1912): *Ungarisch. Eine verkürzte Methode Toussaint-Langenscheidt.*

5.6. A tudományos világ elismerésének, az utókor tiszteletének kifejezése

A század végére a tanárok mind a tudományos világ, mind a helyi társadalom megbecsült tagjaivá váltak. A XIX. század során a Habsburg Birodalomban kialakult kitüntetési rendszer adományozási feltételei közt helyett kapott a művészetek és tudományok terén elért eredmények elismerése is. A királyi jogkörbe tartozó címek és rendek adományozása lehetővé tette a különböző rangú és társadalmi állású személyek differenciált elismerését.

A tanügy és a közügyek terén kifejtett nyilvános működéséért Arany Érdemkeresztet kapott 1853-ban Bula Teofil, 1881-ben Göbel János György, 1856-ban Koronás Ezüst-, majd 1879-ben Arany Érdemkeresztet Janny József, 1878-ban Koronás

Arany Érdemkeresztet Gerlach Benjamin, 1888-ban a Ferenc József-rend Lovagkeresztjét nyerte el Alaghy Dezső. Ferenc József trónra lépésének első évfordulóján, 1849. december 2-án egy új, szándékai szerint polgári jellegű rendet alapított, melyet békében és háborúban egyaránt, származásra, rangra és vallásra való tekintet nélkül tényleges érdemekért széles körben adományoztak. Az Osztrák Császári Ferenc József-rend nem járt rangemeléssel és privilégiumokkal. Alapításakor nagykereszt, középkereszt és lovagkereszt fokozatot rendeltek hozzá, melyet rövid időn belül követett az Érdemkereszt sorozat (Koronás Arany Érdemkereszt, Arany Érdemkereszt, Koronás Ezüst Érdemkereszt, Ezüst Érdemkereszt) megalapítása. A kitüntetés egészen 1918-ig érvényben volt. (Héri-Makai, 2002. 29.) III. osztályú vaskorona renddel ismerték el 1886-ban Bula Teofilt. A Vaskorona Rendet eredetileg Bonaparte Napóleon alapította hivatali, katonai és kulturális érdemek jutalmazására. A francia császár bukása után I. Ferenc császár a rendi szabályokat valamelyest módosítva osztrák császári renddé tett. (Héri-Makai, 2002. 26.)

A helyi közösség különböző közterületek elnevezésével fejezte ki és kívánta az utókor számára is megőrizni megbecsülését, tiszteletét és háláját a tanárok munkássága előtt. Utcát neveztek el a felsővárosban Reseta Jánosról, Kelemen Béláról, Marosi Arnoldról, a külvárosokban Alaghy Dezsőről, teret Göbel János Györgyről. 1945 után épülő új lakótelepek közül a Víziváros térségében épülő Velinszky László nevét kapta.⁵⁹

---

⁵⁹ Müllerné Elbert Zsuzsa (1988): *Székesfehérvár utcaneveinek változása a dualizmus korától napjainkig*. Székesfehérvár. FML Kézirattár 615.

6. A regionális szerepvállalás formái és jelentősége

A közművelődés más nagyvárosokhoz hasonlóan Székesfehérvárott is az önszerveződés talaján bontakozott ki. A közélet alakításában tevékenykedő pedagógusok helyi szerepvállalása Dombi Márk ciszterci rendi tanár hitvallásának szellemében kelt életre: „[...] *nevelni, tanítani nemes, lélekemelő feladat. Aki ezen feladatát férfiasan teljesíti, aki ezen hivatását lelkiismeretesen betölti, kötelességének eleget tesz, magát a szülők, a haza előtt megbecsülésre érdemesíti. Kötelességének megfelel, de ha többre is hivatott, többet is kell tennie, talentumát kamatoztatnia kell. A magyar társadalomnak, a magyar hazának szüksége van dolgozó, munkás férfiakra. A társadalom, a haza kulturális érdeke megkívánja a szellemi erők felhasználását, értékesítését. A szellemi tőke mindenkor meghozza a megfelelő kulturális kamatokat [...] Az ember nem egyforma. A különböző hajlamú, különböző tehetségű emberek mindig találhatnak maguknak olyan munkakört, ahol képességüket mások javára érvényesíthetik. Az irodalomnak, közéletnek számos ágazata, az egyesületek, társulatok sokfélesége mind alkalmas terepek lehetnek a közművelődési és közéleti szereplésre.*” (Dombi, 1914. 173.)

6.1. Egyesületi élet

A 19. század második felében kiteljesedő egyesületi mozgalom regionális szinten is leképeződött. A korabeli egyesületi struktúra Székesfehérvár mindennapi életét is átszötte. A helybéli iskolákban tanító tanárok többsége magáénak érezte a gimnáziumi tanárok által megfogalmazott gondolatokat, miszerint a „*tanári kar tagjai papi és tanári kötelességeik pontos és lelkiismeretes teljesítése mellett, nemcsak mint az intézet kebelében élő egyesületek lelkes vezetői, a könyv- és szertárak gondos őrei, a rendkívüli tárgyak buzgó tanítói áldozzák szívesen szabad perceiket is a tanuló ifjúság érdekeinek, hanem mint a helybeli és országos tudományos, jótékony, közművelődési egyesületek pártoló v. rendes tagjai, emberbaráti, hazafias és polgári kötelességeiknek is dicséretesen megfeleltek.*” (Gimnáziumi értesítő, 1906. 84.) A szervezett formában létrejövő egyesületek mögött álló széles társadalmi bázisban így nem csupán a fenti sorokat papírra vető ciszterci rendi paptanárokat, a város összes iskolájának pedagógusait megtaláljuk. Szerepük a kultúra, az érdekképviselés, a segélyezés, a társas élet, az ipar, a gazdasági élet területén egyaránt kimutatható. A kulturális

szervezetekhez elsősorban a közművelődési egyletek, dalárdák, társaskörök, sport és turisztikai egyletek, olvasóköri és az oktatási társulatok tartoztak. A középszintű iskolák tanárai e közművelődési egyesületekben történő részvételükön keresztül Székesfehérvár kulturális életének formálásában kimagasló szerephez jutottak. A helybéli kulturális igényeket figyelembe vevő társadalmi szervezetek szerepköre meglehetősen összetett volt. Jellegüktől függően elsődleges funkciójuk a helyi kulturális élet szervezésében, a közművelődés, valamint a tárgyi-szakmai művelődés elősegítésében teljesedett ki, mindemellett vitathatatlan érdemekkel bírtak a helyi hagyományok átörökítésében. A középfokú iskolák tanárai így aktívan részt vehettek többek között a kulturális, irodalmi, zenei, színházi, művészeti élet szervezeti kereteinek létrehozásában, melynek következtében a társasági élet élénkebbé vált. Az első világháború kitörése az egyesületek munkájára is rányomta bélyegét, működésük csak az 1920-as években stabilizálódhatott újra.

A város dualizmuskori kulturális életének formálásában kiemelkedő szerepet vállalt a cisztercieket megelőző jezsuita, majd pálos kézben lévő gimnázium, melynek tanárai az osztrák-barokk szellemiség, a latin és német nyelvű nevelési rendszer közepette mindvégig hűen képviselték a magyar szellemet, a magyar nyelvet, s igyekeztek azt a város kulturális életében is megőrizni, erősíteni. Ennek egyik előfutárát a hét évig működő székesfehérvári Nemzeti Színház Társulat megalakulása jelentette, habár az anyagi erőt nélkülöző társaság nem sokáig maradhatott talpon. (*Dormuth, 1936. 15-16.*) Fontos momentum a színház pártolásában a működő közönség társulattá szerveződése 1843-ban. A színházi életet a Bach-korszakban egy-egy kivételtől eltekintve ismét a német társulatok szereplése töltötte meg. A magyar színügy újbóli felkarolásában, egy állandó színház létrehozásának szorgalmazásában nagy szerepet vállalt az 1860-ban megalakult a Színész Pártoló Társaság, majd 1876/77-ben létrejött Színpartoló Egyesület. (*Dormuth, 1936. 22-23.*)

12. sz. táblázat: Egyesületi tagság a Színpártoló Egyesületben iskolák szerinti bontásban⁶⁰

ciszterci	Czapáry László
kereskedelmi	Faludi Miksa, Pék János, Vértess József, Vértessy Géza

A nemzeti kulturális élet igazi színtere az olvasó- és társalkodó egyesületek, korabeli néven kaszinók létrejöttét követően alakult ki. A társaságokat a pesti Nemzeti Kaszinó alapítását követően két évvel, 1838-ban hívták életre. A Fejérvári Casino a nemesség, a Székes-Fejérvári Casino a polgárság képviselőit fogta össze. Székesfehérvár így a vidéki városok sorában az első között tudhatott magáénak „a jó ízlést, a művelt társalkodást, egyesek értelmi és erkölcsbeni gyarapultát és ezáltal egyszersmind a közértelmesség kifejlődését ápoló, lelket és testet ébresztő intézet”-et (Idézi Murányi, 1993. 4.). A kör tevékenysége azonban lassanként elcsendesült, 1867-ben beolvadt az újonnan megalakult Vörösmarty Társaságba, melynek célja „A közműveltség fejlesztése, közszellem ébresztése, ápolása, szaktudományi vívmányok és szép művészetek részleges ismertetése. Ész és szívnek párhuzamos művelése és ezáltal az egyetemes műveltség valódi színvonalának megközelítésére való törekvés.” (Dortmuth, 1936. 22.) A kör szépirodalmi, természettudományi, valamint jog- és államtudományi szakosztályra oszlott, a város kulturális életének egyik legfőbb irányítója lett, annak vezető egyéniségeit adta. A kör alapítói, titkárai, igazgatói, tagjai között mindvégig szép számban képviseltették magukat az iskolák tanárai. Szenczy Győző a ciszterci gimnázium igazgatója a Kört 1900-ban megajándékozta Vörösmarty Mihály festményével, melyet Vastagh György festőművész készített 1000 korona értékben. A kép az alapító levél szerint a Kör fennállásáig annak tulajdonát képezi, megszűnése esetén a gimnázium tulajdonába kerül. A társaság nem csupán irodalmi, hanem zenés összejöveteleket is szervezett, melyeknek a zenetanárok rendszeres fellépői voltak.

⁶⁰ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

*13. sz. táblázat: Egyesületi tagság a Vörösmarty Társaságban iskolák szerinti
bontásban⁶¹*

ciszterci	Alaghy Dezső (alapító tagja), Czakó Ambró, Czapáry László, Dombi Márk, Ereky Alfonz, Kapossy Endre, Kolonics Lipót, Pallér Kelemen (alapító tagja), Zalai Mihály
reál	Aujezdsky Adolf, Árokay Antal, Bakos János, Benedek Albert, Bezdek József, Borostyán Sándor, Exner Győző, Farkas Antal, Garda Samu, Gáspár Károly, Hahn Adolf, Halász Ignác, Homolya István, Kartner Ádám, Koronczy Imre, Kuthy József, Moravcsik Géza, Skopál István, Szilágyi Albert, Sztérenyi Hugó, Szukovszky Mihály, Téri József, Tóth Bálint, Wolff Béla, Zolnai Gyula
kereskedelmi	Balassa József, Faludi Miksa, Kunos Gyula, Pék János, Schmidt Rajmund, Szöcs Géza, Vértess József
leányiskola	Szepesi Géza

A Felső- és Tóvárosi Körök alapításánál, alapszabályainak elkészítésénél tevékenyen közreműködött Alaghy Dezső ciszterci rendi tanár. 1861-től működött a Tóvárosi, 1868-tól a Felsővárosi Olvasókör. Később előbbi a Vörösmarty Körrel, utóbbi a Vízivárosi Olvasókörrel egyesült. Az egyesülések célja a művelődés lehetőségének kiszélesítése volt. A tartalmas előadásokon, felolvasásokon, önképzőköri esteken túl a körökben igen élénk társas élet folyt, bálók, díszvacsorák, estélyek és ünnepek helyszínéül szolgált. Teljes jogú tagjai formailag csak férfiak lehettek, a hölgyek pedig olvasó tagok. (Komlósi, 2000. 70-72.)

A város dualizmuskori zenei életének gyökereit a századelő egyházi liturgiájáról is gondoskodó elemi iskolai tanítók tevékenységében kell keresnünk. A XVIII.

⁶¹ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

században a város és a székesegyház közös fenntartásában létrejött ének- és zenekar vezetője kezdetben a német iskolamester volt, s 1837-ben szerveződött szimfonikus zenekarrá Janny József székesegyházi karnagy, későbbi ciszterci gimnáziumi tanár vezénylete alatt. A város az 1860-as években kapcsolódott be a dalárdamozgalmába, több, hosszabb-rövidebb ideig működő kórus is alakult. (Bárdos, 1993. 181.) Az iskolákban működő énektanárok szinte kivétel nélkül Székesfehérvár zenei életének kulcsszereplői voltak, szoros kapcsolatot teremtve a város és az iskolák között. Az első dalárdát 1860-ban hívták életre városi zenekedvelők, életében segédkarnagyként központi szerepet vállalt Madaras Elek reáliskolai tanár. A dalárda működése azonban igen rövid életű volt, megszűnését követően könyvtára az 1863/64-es tanévben a reáliskola birtokába került. 1864 végén újjászerveződött, élére Janny Józsefet kérték fel. Vogel Alajos belvárosi kántor, egyúttal a reáliskolában foglalkoztatott tanár vezette az iparossegédképző és segélyező egyesület dalárdáját. 1885-ben jött létre a Székesfehérvári Dalegylet, melynek férfi- és vegyeskarát, később női karát is Aujedszky Adolf reáliskolai tanár vezette. Pallér Kelemen mint a zene és énekművészet kedvelője a székesegyház kórusán is megfordult, hegedült, énekelt. A '80-as és '90-es években divatba jött a kamarazene, a város két kvartettjének egyikét doktorkvartettként emlegették, mert tagjait dr. Kneifel Imre és dr. Fejér Ferenc ügyvédek, dr. Lauschmann Gyula orvos és dr. Vass Bertalan reáliskolai tanár alkották.

A dualizmus korában a város zenei életének pezsgésében a gimnázium kebelében megalakult zeneiskola, valamint a főreáliskolában és a kereskedelmi iskolában működő zene- és énekkar is markáns szereppel bírt. Élen jártak a hangversenyek, zenei estek szervezésében, közreműködtek az ünnepélyeken. Azokban a városokban, melyekben nem működött városi zeneiskola, az Entwurf lehetőséget adott egy, a gimnáziumban működő hangszeres zeneiskola létrehozására. Ezt megelőzően a városban a zene iránt érdeklődő ifjak csak nagy költségek árán sajátíthatták el egy-egy hangszer művelését a magán zeneoktatók óráin, melyek között megtaláljuk Aujedszky Adolf reáliskolai tanár zongoraiskoláját vagy Bernreiter Lipót hegedűóráit. Ezért „[...] a tanári kar czélszerűnek vélte ugy intézkedni, hogy a jövő 1874/75-iki tanévben, az intézetnek egy arra alkalmas helyiségében a tanári kar felügyelete alatt, a zenéből különösen a vonó s fuvó hangszerekből csekély díj-fizetés mellett alapos oktatást nyerhessenek azon ifjak, kik a zenének említett nemeiben magokat képeztetni óhajtják.” (Gimnáziumi értesítő, 1873. 40.) A régi épület e helyiségek csekély száma miatt alkalmatlan volt a zenei magánórákra, a zeneiskola alapítása iránt táplált reményeket az új épület megépítése

teljesíthette be. Aujedszky Adolf, Gebauer Izor, Kolossváry Kálmán, Pallér Kelemen fektették le az alapszabályait, valamint keresték és kérték fel a városi zenetanárokat, akik a zeneórákat az új iskolaépület elkészültéig a püspöki palotában tartották. A fúvós és vonós hangszerek tanítására megnyerték Bernreiter Lipót egyházi zenészt és Bardon József főelemi tanítót. Bardon egészen haláláig, több mint húsz évig irányította a zeneiskolát. Halálát követően munkáját Kneifel Ferenc ügyvéd és székesegyházi karnagy vette át. Ezáltal a város zenei életének aktív tagjai kerülnek az iskola falai közé. Az értesítőkből nyomon követhető a zenekar repertoárja is. Az éves tandíj 10 forintba rúgott. A szegény sorsú diákok ingyen részesülhettek a zeneoktatásban. A század végén a zeneiskola hanyatlásnak indult, 1897-től 1909-ig a csekély számú jelentkező miatt szünetelt, ez idő alatt a tanulók az intézeten kívül részesülhettek zeneoktatásban. 1909-ben az iskola négy tanára, Braun Jácint, Kolb Ciprián, Námesy Medárd és Rássy Paulin fogott az újjáélesztéséhez. Eredményes munkájukról a zeneiskola növendékeinek egyre emelkedő száma tanúskodik. A különféle hangszerjátékot tanuló növendékekből alakult zenekar jeles alkalmakkor, ünnepségeken, az igazgató névnapján kapott lehetőséget a szereplésre.

A reáliskola zeneiskolája 1873-ban nyílt meg, 1875-től a gimnáziummal közös hangversenyeket rendeztek. A kereskedelmi iskolai zene- és énekkar megalakulásának körülményeiről keveset tudunk. A polgári leányiskolában is működött énekkar, melynek külső hangversenyeiről is maradt feljegyzés. Az iskola élén az első öt évben Janny József székesegyházi karnagy állt, feltehetőleg az ének oktatása és az énekkar vezetése is az ő kezében volt. 1880/81-es tanévtől néhány évig Hauptmann Anna tanítónő, a székesegyházi énekkar tagja az énektanár, 1892/93-as tanévtől e pozícióban Macskássy Rózsa nevével találkozunk. A helyi lapok a nőnevelő intézet énekkarának szerepléseit is gyakran említik. Zenetanáraitól a Székesfehérvár és Vidéke című lapban maradt feljegyzés, eszerint az intézetben tanított Aujedszky Adolf reáliskolai tanár, Emmerth Henrik székesegyházi orgonista, özv. Farkas Antalné, özv. Windischné, Vida Dezső énekmester, Marossy Lajos táncmester, Göbel Katica. A zeneiskolák anyagi feltételeit, a hangszerek beszerzését, a zenetanárok fizetését, a kedvezményes oktatás lehetőségét pártoló tagok megnyerésével igyekeztek biztosítani.

A zeneiskolákban és énekkarokban olyan zeneértő és zenészközönséget neveltek, akik később a város zenei életének, zenekedvelő közönségének aktív tagjaivá váltak. A megélénkülő zenei élet hatására már a '80-as években felvetődött egy Zenekedvelő Egyesület alapításának gondolata. (*Dortmuth*, 1936. 25.) Az egyesület megalapítására

azonban csak 1901-ben került sor Fricsay Richárd reáliskolai zenetanár révén. Az egyesület szimfonikus zenekara mind taglétszámát, mind színvonalas előadásait tekintve vidéki viszonylatban kimagasló volt. Az egyesület hangversenyein helybéli és fővárosi vendégszereplők is gyakran megfordultak.

14. sz. táblázat: Egyesületi tagság a Zenekedvelő Egyesületben iskolák szerinti bontásban⁶²

ciszterci	Kolb Ciprián, Rássy Paulin
reál	Kuthy József
kereskedelmi	Pék János, Schmidt Rajmund
leányiskola	Pékné Krasznopolszky Ida, Renaudné Bienamié Berta, Szepesi Géza

A történelmi, kulturális és régészeti emlékekben gazdag koronázóváros múltjának feltárása, értékeinek összegyűjtése és gondozásba vétele szintén a század második felében került az érdeklődés homlokterébe. A kutatók munkáját az 1876. április 23-án megalakított Fejérvármegyei és Székesfejérvári Történelmi és Régészeti Egylet fogta össze,⁶³ mely színvonalas gyűjteményt hozott létre, felolvasásokat, kiállításokat szervezett, évkönyveket adott ki. Tagjai között találjuk Borostyán Sándor, Téri József és Kuthy József reáliskolai tanárokat. Az egyesület eredményes tevékenysége azonban csakhamar hanyatlani kezdett. Helyébe az 1910-ben életre hívott Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület lépett. Az egyesület létrehozásában kiemelkedő szerepet vállalt Marosi Arnold ciszterci rendi gimnáziumi tanár, akinek vezetésével az egykoron összegyűjtött műtárgyak rendszerezésre kerültek.⁶⁴ Marosi és munkatársainak

⁶² Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

⁶³Fejér Megyei Múzeumegyesület [URL: https://szikm.hu/besorolatlan/fejer_megyei_muzeumegyesulet-110 Letöltés időpontja: 2018. 07. 15. 13:10]

⁶⁴A múzeumról [URL: <https://szikm.hu/a-muzeumrol> Letöltés időpontja: 2018. 07. 17. 13: 50]

tevékenységét az egyesület megalakítását követő időszakban intenzív múzeumi aktivitás, számtalan nagy jelentőségű leletmentés jellemezte.

15. sz. táblázat: Egyesületi tagság a Fejérvármegyei és Székesfehérvári
Múzeumegyesületben iskolák szerinti bontásban⁶⁵

ciszterci	Dombi Márk, Lakatos Dénes, Mátrai Rudolf, Zalai Mihály
kereskedelmi	Pék János, Vértess József

A Székesfehérvári és Fejérmegyei Madár- és Állatvédő Egyesület létrehozását Czapáry László ciszterci rendi főgimnáziumi tanár kezdeményezte. Az egyesület 1911. május 30-án tartotta alakuló ülését, egyúttal csatlakozott a Magyarországi Állatvédő Egyesületek Szövetségéhez. *„Fejérmegyében, de még inkább Székesfehérvárott nagy szükség van a madár- és állatvédő egyesület nemzetgazdaságilag hasznos, lényegében nemes tevékenységére. [...] A jövőbe tekintve, látom már a mesterséges fészkek egész sorát, a téli etetőket a ligetekben, megyszerte az uradalmak parkjaiban és erdeiben, valamint az udvarkertekben is. Felírások figyelmeztetik majd mindenfelé az embereket a madár- és állatvédelemre.”*⁶⁶ Így foglalta össze Czapáry László a társaság célját, gyakorlati tevékenységének körét a társaság megalapításakor tartott beszédében.

⁶⁵ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

⁶⁶ A Székesfehérvári és Fejérmegyei Madár- és Állatvédő Egyesület (1912) *Állatvédelem* 9. 3. sz. 28. o.

16. sz. táblázat: Egyesületi tagság a Fejérmegyei Madár- és Állatvédő Egyesületben
iskolák szerinti bontásban⁶⁷

ciszterci	Czapári László, Dombi Márk, Marosi Arnold
reál	Árokay Antal
kereskedelmi	Pék János, Schlamadinger Jenő
leányiskola	Györke Margit, Hang Mária, Pékné Kasznapszky Ida, Renaudné Bienamié Berta, Szepesi Géza

A Fejérvármegyei és Székesfehérvári Tuberkulózis ellen védekező Egyesületet a tüdőbaj elterjedésének meggátolására hozták létre. (Pataki, 1911) A fehér halál néven is ismert betegség különösen a 19. és a 20. század fordulóján terjedt el, sokszor több évig tartó betegeskedés során sok embert fertőzött meg. Az állami rendelkezések mellett a tuberkulózis ellen védekező egyesületek megalapításának is nagy szerepe volt a betegség visszaszorításában. Székesfehérváron 1906. január 5-én alakult meg az egyesület, melynek a középfokú oktatási intézmények közül Czapáry László ciszterci rendi főgimnáziumi tanár volt a tagja.

A dualizmus időszakában a sport társadalmi helyzete is átértékelődött, fellendült a nemzeti sportmozgalom, kialakultak a sportélet szervezett keretei. Több, még napjainkban is működő egyesület ekkor vetette meg alapjait. Számos torna- és atlétikai pálya, csónakház, korcsolyapálya létesült. (Kun, Földes és Kutassi, 1989) Az együleti alapok lerakása Székesfehérvárott is megtörtént. A vizsgált iskolák egy-egy tanárának egyesületi tagsága a Korcsolyázó Egyesületben és egy tornaklubban követhető nyomon. Utóbbi tagjaként Vörösmarty Mihály reáliskolai tanárt említik, tornaklub azonban több is alakult a városban, így nem beazonosítható egyértelműen, hogy a tanár úr melyiknek volt a tagja. A Korcsolyázó Egyesület 1875 év végén alakult.⁶⁸ Első korcsolyázási

⁶⁷ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

⁶⁸ FML Székesfehérvári Korcsolyázó Egyesület. 1914-1943. F-X-79.

területeként egy rétet említenek a jégen elhelyezett padokkal, később vásári bódékkal. A későbbi években a jégpályát Gróf Zichy Jenő, az egyesület tiszteletbeli elnökének jóindulatából az ő tulajdonában álló zöldséges kertek képezték, melyek azonban a talaj lazasága miatt nem voltak alkalmasak jégpályának. 1894-ben a tisztikar és a választmány 24.000 korona hitelből telket vásárolt, melyen felépítette a korcsolyapavilont. Tagjai Márton Jakab reáliskolai, Szepesi Géza és Pékné Krasznopolszky Ida leányiskolai tanárok voltak.

S mivel a sakkegyesületeket is a sportköröknél tartották számon, itt kell említést tennünk a székesfehérvári Sakkozó Társaságról. A sakk a század második felében kedvelt szórakozásnak számított. A város sakkéletének szervezésében kiemelkedő érdemeket szerzett a reáliskola tanára, Exner Győző, aki az egyesület életre hívását követően annak elnöki pozícióját töltötte be. A társaságot 1899-ben hívták életre, célját a sakkozás gyakorlati és irodalmi művelésében fogalmazták meg.⁶⁹ Tagjai a nemzetközi tornákon általában elfogadott sakkszabályok szerint játszottak. A társaság helyiségében a sakkon kívül mást nem játszhattak és ugyanitt a társaság céljainak meg nem felelő összejövetelekben nem vehettek részt.

A város- és megyeszépítési törekvéseket felkaroló egyesületek kezdeményezéseivel a leányiskola és a kereskedelmi iskola több oktatója is tudott azonosulni. Az 1913-ban alakult Székesfehérvári Szépítő Egyesület életében Szepesi Géza leányiskolai tanító, a Fejérmegyei Szépítő Egyesület munkájában Pékné Krasznopolszky Ida és Renaudné Bienamié Berta leányiskolai, Pék János és Vértess József kereskedelmi tanárok aktivizálták magukat.

A szociális jellegű, jótékonyági, szegénygyámolító céllal megalakult egyesületek hivatástudatát mindenekelőtt a leányiskola tanítónői érezték magukénak. Ennek szellemében működött Pékné Krasznopolszky Ida és Renaudné Bienamié Berta az 1852-ben megalakult Jótékony Nőegyletben, Renaudné Bienamié Berta az 1871-től működő Székesfehérvári Izraelita Kijáráregyletben, Györke Margit, Hang Mária, Lityán Viktória, Manger Irén, Pékné Krasznopolszky Ida, Renaudné Bienamié Berta a helyi Vöröskereszt Egyesületben.

Képviseltették magukat a tanárok ezen felül több országos egyesület alosztályának tiszti karában. Székesfehérvári Mérnök Egyesületet, vagyis a Magyar Mérnök- és Építész Egylet Székesfehérvári Osztályát 1910-ben alapította Rauscher Béla

---

⁶⁹ FML Székesfehérvári Sakkozó Társaság. 1902. F-X-87.

gépészmérnök, aki 1890-től a városban megszervezte és felépítette a Délivasút műhelyét.⁷⁰ Aktív tagja volt a gimnáziumban tanító Polgár Iván, aki tevékenyen vett részt a vasút mérnöki problémáinak ismertetésében és megoldásában. Tevékenységéről számos helyen publikált.

A Magyar Turista Egyesület 1922-ben alakult székesfehérvári alosztályának munkáját segítették Bezdek József és Varga Gábor reáliskolai tanárok. Az osztály működése turistautak gondozása, felújítása, menedékházak, kilátók építése, turistajelzések kijelölése, források foglalása köré csoportosult. (*Jellinek*, 1939. 12-13.)

6.2. Részvétel a városi közigazgatás életében

A kiegyezést követően a polgári állam igényeit kielégítő közép- és alsófokú közigazgatás rendezésének kérdése, a történelmi hagyományok sajátosságait szem előtt tartó önkormányzati és közigazgatási rendszer kiépítése kulcsfontosságúvá vált. A rendezést az 1870-ben és 1886-ban hozott törvényhatósági törvény nyomán hajtották végre. (*Kajtár*, 1992. 68.) Az 1870: 42. tc. a szabad királyi városokat a törvényhatósági jogú városok közé sorolta, melyek első- és másodfokon is ellátták a közigazgatás vezetését. Testületi szerve a városi tanács volt, első tisztségviselője a polgármester. Vezető tisztségviselői a polgármester helyettesei, a főjegyző, az aljegyzők, a tanácsnokok, az árvaszéki elnök és ülnökök, s a tiszti főügyész.⁷¹

A közigazgatás a tanácsi ügyosztályrendszer elve alapján szerveződött, velük párhuzamosan működtek a szakbizottságok. A tisztségviselőket az egy-egy közigazgatási ágazatot vagy szakirányú funkciót vezető tisztségviselő köré csoportosították. Havonta rendes közgyűléseken, azon kívül rendkívüli közgyűléseken üléseztek. A tanács, a közigazgatási bizottság és a szakbizottságok ülésein készítették elő a közgyűlés döntését igénylő ügyeket. (*Kajtár*, 1992. 129.) A törvényhatósági bizottság jelentette az önkormányzat legfelsőbb fórumát, gyakorolta a hatósági jogokat. Tagjait a képviselők és a törvény által meghatározott tisztségviselők alkották. Hatásköre kiterjedt a városrendészetre, városigazgatásra, a városi hivatalok, iskolák és egyesületek felügyeletére, felállítására és megszüntetésére, pénztárak és pénzalapok kezelésére, póttadók, vámok és illetékek megállapítására, kivetésére és beszedésére, a város területén állomásozó

⁷⁰ Honty Katalin: *Rauscher Béla* [URL: <http://fmmk.hu/mernokokfejerben/imapbuilder/RauscherB.pdf>
Letöltés időpontja: 2018. 01. 28. 10:18]

⁷¹ 1870. évi 42. tc. A köztörvényhatóságok rendezéséről
[URL: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87000042.TV&targetdate=&printTitle=1870.+%C3%A9vi+XLII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> Letöltés időpontja: 2018. 01. 28. 17:10]

katonai egységek elszállásolására, a hivatalnokok munkájának felügyeletére. 1876-tól a helyi közigazgatás legfontosabb szervévé a közigazgatási bizottság vált, mely szorosan kötődött a törvényhatósági bizottsághoz, de önálló szervezeti egységként működött. (Meznerics és Torday, 1937. 59.) Számos ügykör ellátásával tehermentesítette annak munkáját. Ellenőrizte a közigazgatás különféle ágait, összhangot teremtett az önkormányzati és az állami igazgatási szervek között.

A középiskolai tanárság jeles tagjai szinte kivétel nélkül képviseltették magukat a városi közigazgatás különféle bizottságaiban és szakosztályaiban, melynek következtében nem csupán betekintést, beleszólást is nyertek a város ügyeibe, előkelő helyet foglaltak el a város társadalmi hierarchiájában.

17. sz. táblázat: A városi közigazgatás bizottságainak tagjai iskolák szerinti bontásban⁷²

Törvényhatósági Bizottság	ciszterci	Alaghy Dezső, Dr. Czapáry László, Erdőssy Bódog, Mátrai Rudolf, Pallér Kelemen;
	reál	Aujezdsky Adolf, Kuthy József
	kereskedelmi	Schlamadinger Jenő, Szabady József
Közigazgatási Bizottság	ciszterci	Alaghy Dezső, Gerlach Benjamin, Mátrai Rudolf
Közegészségügyi Bizottság	reál	Kuthy József
Légszszvillágítási Bizottság	reál	Mendlik Alajos, Farkas Gyula Potásy János
	ciszterci	Erdőssy Bódog
Ipariskolai Bizottság	ciszterci	Alaghy Dezső, Czapáry László
	reál	Kuthy József
	leányiskola	Göbel János György

⁷² Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

Eötvös Alap Kezelési Bizottság	leányiskola	Göbel János György
Központi Bizottmány	ciszterci	Alaghy Dezső, Erdőssy Bódog (Víziváros), Kalocsay Alán (Tóváros), Gerlach Benjamin

Politikai ambíciói Kalocsay Alán gimnáziumi tanárt egészen az országgyűlési választásokon való részvételre ösztökölték. A dualizmus korában az 1848-ban kialakított választókerületi rendszer volt érvényben, mely a megyék népességét alapul véve minden megyében legalább két választókerület kialakítását irányozta elő. A kerületi rendszer egészen 1905-ig működött. Kalocsay az 1896. évi választásokon függetlenségi programmal nyert mandátumot. (Csurgai, 2014. 68.) Az országgyűlési képviselőválasztást megyei közgyűlés által összeállított megyei központi választmány bonyolította le.

Szót kell még ejtenünk egy, a községi népiskolák helyi felügyeletét ellátó testületről, melyek megalapítását Eötvös József nyugat-európai mintát követve szorgalmazta. Az iskolaszékek eleinte a közoktatás, mindenekelőtt a népoktatás anyagi feltételeinek elősegítésén dolgoztak, néhány évtized alatt az iskolák működését felügyelő civil testületté nőttek ki magukat, létesítésüket 1876-ban már törvény is előírta.⁷³ Az 1868. évi népiskolai törvény a kilenctagú testület hatáskörét többek között az iskolai munka – tandíj, mulasztások, iskolaépület, taneszközök, vizsgák – felügyeletében, a tanító választásában, a törvény betartásának ellenőrzésében szabta meg.⁷⁴ Az 1879-es székesfehérvári országos kiállításon a Supka Jeromos vezetése alatt álló iskolaszéket díszokmánnyal tüntették ki.

⁷³ 1876. évi XXVII. tc. a népiskolai hatóságokról
[URL:<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600028.TV&targetdate=&printTitle=1876.+%C3%A9vi+XXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9ny+cikk&referer=1000ev> Letöltés időpontja: 2018. 12. 20. 17:58]

⁷⁴ 1868. évi 38. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában
[URL:<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9ny+cikk&referer=1000ev> Letöltés időpontja: 2018. 07. 11. 13:11]

18. sz. táblázat: Az iskolaszék tagjai iskolák szerinti bontásban⁷⁵

ciszterci	Alaghy Dezső, Dr Czapáry László, Mátrai Rudolf, Pallér Kelemen, Supka Jeromos, Zalai Mihály, Dombi Márk
reál	Mendlik Alajos, Valkovszky Miklós, Aujezdsky Adolf, Dr Kuthy József
leányiskola	Göbel János György, Szepessy Géza

A kereskedelmi iskolához külön iskolaszék tartozott, melynek tagjai között Tóth Bálint reáliskolai tanár is helyet foglalt. A városi iskolafelügyelők utasításának átvizsgálására, szükség esetén módosítására hivatott városi iskolai tanács elnöke pedig Gerlach Benjamin ciszterci rendi tanár volt.

A Fiataikorúak Székesfehérvári Felügyelő Hatósága tagjának nevezték ki Czapáry László, Marosi Arnold, Zalai Mihály ciszterci rendi áldozárokat, Pék János felső kereskedelmi iskolai igazgatót és Matskássy Róza felsőbb leányiskolai igazgatót. Felügyelő hatóság minden olyan királyi tábla székhelyén, valamint azon kívül fekvő királyi törvényszék székhelyén alakult, ahol javító-nevelő intézetet vagy fiataikorúak befogadására szolgáló fogházat létesítettek. (*Kun, Marschalkó és Rottenbiller*, 1911. 210.) Székesfehérvárott 1895-ben nyitotta meg kapuit a 150 fő befogadására alkalmas Javítóintézet a Lövölde utcában. Czapáry a Hatósággal szoros együttműködésben dolgozó Árvaházi Igazgatótanács tagjaként is tevékenykedett. Az árvaszék fontos szerephez jutott a javítóintézeti gyermekvédelem terén, hiszen azon 12. életévét be nem töltött gyermekek nevelését, akik ellen bünvádi eljárást nem kezdeményeztek, azonban viselkedésük és környezetük nem volt kielégítő, az 1874-ben alapított árvaház kötelékébe utalták.

⁷⁵ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

6.3. Előadások, beszédek

Az egyesületi tagság mellett a közeleti tevékenység más fajta, nem kevésbé jelentős színterét képezték, a társas élet és a rendezvények színvonalának emelését, a közművelődés előmozdítását szolgálták az ünnepélyeken, szobor és emléktábla leleplezéseken a tanárok által tartott előadások, beszédek, szavalatok.

A népművelő tevékenység a polgárosodási folyamatokkal egy időben alakult ki. A polgárosodás, a modern nemzeti kultúra életre hívása, a köznép kiművelése, ízlésének, szokásainak finomítása, a kulturális szakadékok csökkentése, a művelődési hátrányok ellensúlyozása központi kérdés lett, hiszen összekapcsolódott az egész társadalom fejlődésével. (Felkai, 2002) Megszervezésében sokáig a társadalmi mozgalmi jelleg dominált, a társadalom öntevékenysége nyomán a műveltségi elit vállalta fel. A művelt értelmiségiek felelősséget éreztek e tevékenység megszervezésében, nem csupán a kultúra feltárását, hanem a kultúra javainak közvetítését is feladatuknak, kötelességüknek tekintették. Vidéken e feladatot a néptanítók vállalták fel, a közvetített ismeretek elsősorban a lakosság életmódja, a termelés, mezőgazdasági ismeretek köré épültek. A város polgárosultabb közegében az előadások megszervezése az újonnan alakult társaságok, egyesületek berkeiben történt szabadoktatás formájában. (Novák, 1983. 106.) Az előadásokat iskolai végzettségtől, társadalmi státusztól függetlenül bárki szabadon látogathatta. Az előadások tematizációját tekintve a tudományos elméletek közvetítése, az ismeretterjesztés került előtérbe. Az iskolai oktatás színvonalának megfelelően gyakran használtak szemléltetést, diavetítést. A szemléltető eszközök használata a 19. század közepéig nem volt gyakorlatban, azok beszerzése és bevezetése a szaktanítást bevezető Entwurf megjelenését követően kapott hangsúlyt. Az 1891. évi XIII. törvénycikk rendelkezett a vasárnap munkaszüneti nappá nyilvánításáról, melynek nyomán nem csupán a pihenésre, hanem a szórakozásra fordítható idő nagysága is megnövekedett. (Juhász, 2010. 10.) Az előadásokat ezért gyakran a hét utolsó napján szervezték. Székesfehérvárott a Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület keretében tartott szabadtanítási tanfolyamok, a Kereskedelmi Népakadémia, valamint a honvéd gyalogezred katonáinak szervezett előadássorozatok jelentették a népművelés színtereit, melyeknek a tanárok állandó előadói voltak.

A cisztercita tanári kar pártfogásába vette báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezését, mely csak az első elemiben részesült lakosság ismeretének bővítését célzó tanfolyamok indítására irányult. A felnőttek

munkavégzésére való tekintettel az előadásokat a téli hónapokban tartották. Az első tanfolyamokat Gerlach Benjamin, Mészáros Amand és Pallér Kelemen tartották, a későbbiekben Erek Alfons és Fábian Gáspár is csatlakoztak.

Amikor a miniszter 1906-ban a közművelődés színvonalának emelése érdekében vidéki közművelődési központok megteremtését tűzte ki célul (Novák, 1983. 124.), Székesfehérvárott a cisztercita tanári kart kérte fel ciklusos előadások rendezésére. 1907-ben három, 1908-ban és 1909-ben négy szabadtanítási előadást tartottak, majd 1909-től kezdve a magyar királyi honvédparancsnokság kérésére az altiszti kaszinónak is tartottak előadásokat évente két-három alkalommal. 1910-ben és 1911-ben a szabadtanítási tanfolyamok szüneteltek. 1912-ben a Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeum Egyesület karolta fel a kezdeményezést, s évi tizenkét előadás megtartását vállalta fel, melyeken négy-öt alkalommal a cisztercita tanári kar is részt vett. Rendszeressé váltak a katonaság számára tartott előadások is, hiszen azzal együtt, hogy az itt állomásozó ezredek a város stratégiai szerepét erősítették, a város mindennapi életének részesei lettek.

A tanfolyamokon túl rendszeresen hangzottak el tudományos előadások a tanárok közreműködésével az olvasóköri körökben, a Vörösmarty-körben, a Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesületben, a Kereskedelmi Népakadémián, a Katholikus Legényegylet összejövetelén, melyeket Népakadémia néven tartottak.

A népművelési szándék az egyház berkeiben is jelentőséggel bírt, ezért ez a funkció a papok, paptanárok képzésében is megjelent. A vallásfelekezetek köreinek létrejöttét követően az ismeretek közvetítése a szószék mellett új színteret nyert, melyek tevékenységében a vallásérkölsös nevelés mellett egyre inkább előtérbe került a népművelő szándék. Az egyházi körökben tartott előadások nem szorítkoztak a város határain belülre, a gimnázium tanárai gyakran vidékre is ellátogattak. Beszédet tartott Vargha Damján a csákvári és a móri, Bárdos József a csákvári Katholikus Körben.

A rendezvények színvonalának emelését szolgálták az ünnepélyeken, szobor és emléktábla leleplezéseken tartott beszédek, szavalatok. Az ünnepi megemlékezések, a múltidézés fontos szerepet játszottak a közösségformálásban, a közösségi tudat kialakításában, erősítették a nemzeti identitást, a mindenkor nemzeti közösség összetartozás-tudatát. (Keszeg, 2007) Szent István ünnepét a szabadságharc leverését követően sokáig nem ülhették meg, mert államalapító királyunk a független magyar államot szimbolizálta. A kiegyezés után újra hivatalos ünnepnappá vált, 1891-ben Ferenc József munkaszüneti nappá nyilvánította. Március 15-e a kiegyezést megelőzően

szintén tiltott volt, 1867 után Ferenc József ugyan nem nézte jó szemmel, de megtűrte a megemlékezést. Hivatalos ünnepnappá április 11-ét, az 1848. évi törvények király általi szentesítésének napját nyilvánították. Így a szabadelvű politikusok megemlékezéseit és a hivatalos ünnepet ezen a napon, a függetlenségi megemlékezéseket március 15-én szervezték.

Március 15-e alkalmából a ciszterci gimnázium tanárai közül Bárdos József a Népakadémián, Czapáry László székesfehérvári és fejérmegyei tisztviselők és hivatalnokok otthonában, Erdőssy Bódog a város közönsége által rendezett ünnepélyen, Kapossy Endre a Vörösmarty körben mondott beszédet. A reáliskolai tanárok közül Borostyán Sándor a kereskedelmi ifjak önképzőkörében és a helybeli kereskedő ifjak társulatában emlékezett meg. Bárdos Lajos ciszterci rendi tanár és Borostyán Sándor reáliskolai tanár az 1848. április 11-én szentesített törvények emlékének megünneplése alkalmából szónokolt az iskola ünnepélyén. Ezen felül Kuthy József a városi színház Rákóczy-ünnepélyén Rákóczy Ferencz élete és kora címmel tartott felolvasást.

Az intézetek kebelében tartott ünnepségek színvonalát is rendszeresen emelték a tanárok szereplései. A gimnázium Rákóczi-ünnepén II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazahozatala alkalmával Bárdos József, az Erzsébet királyné emlékére rendelt ünnepen Rónai Lajos, Erzsébet Királyasszony gyászünnepén Török Konstant, Petőfi ünnepén Petőfi forradalmisága címen, Goldzieher emlékére tartott ünnepen és az intézet Mária Kongregációja tagfelvevő ünnepén Mátrai Rudolf tartott beszédet. A reáliskolában Borostyán Sándor a Széchenyi-ünnepélyen, Farkas Gyula a Rákóczi ünnepélyen szónokolt.

Az emléktábla avatások az ünnepekhez hasonlóan a mindenkori közösség kohézióját erősítették. A jeles történelmi személyekre való emlékezés kapcsolatot teremtett a múlt és a jelen között, gazdagította a közösségi időélményt. (Németh, 2014. 79.) Az emléktáblák felavatása közvetlenül hozzájárult ahhoz, hogy a társadalmukból kiemelkedő személyiségek intenzív jelenléte és közelsége erősítse a személyes és kollektív nemzeti identitást, a közösségi szolidaritást. (Uo. 80.) A ciszterci rendi tanárok közül Dombi Márk a Budenz emléktábla, Bárdos József a rácalmási katolikus körben Paczona István, a maglaji hős arcképe, Zalai Mihály az Ányos és Virág emléktábla leleplezésén, valamint Petőfi mint színész címen a költő székesfehérvári lakóhelyének emléktáblával való megjelölése ünnepén tartott emlékbeszédet.

7. Városi polgárok az iskolák életében – a mecenatúra intézménye

Az iskolák és a városi polgárok közötti legközvetlenebb kapcsolatot a mecenatúra intézménye jelentette. A diákokat támogatók köre széles volt. Az egykori tanárokat vagy tanulókat, azok szüleit, rokonait az iskolával szembeni lojalitás vezérelte. A ciszterci gimnázium esetében magas az egyházi személyek száma, rendszeresen adakoztak az apátok, a kanonokok, a vidéki plébánosok. A karitatív, humanitárius célok, valamint a lokális kötődés mellett korszakunkban a társadalmi mecenatúra jelenségének megerősödése ennél tovább vezethető. A vagyonosodó polgári középosztály számára a társadalmi mecenatúra, a kultúra és az iskolák önzetlen támogatása lehetőséget biztosított társadalmi presztízse, erkölcsi hitelessége megőrzésére. (*B. Horváth*, 1995. 236.) Másrészt ezekben a tettekben már megjelenik a dualizmus szellemiségét is befolyásoló tényező: az adományozók felismerték a pénz emberi tőkébe befektetett meghatározó szerepét. (*Balázs*, 1991. 90.) Bármilyen is állt a mecenatúra háttérében, a modern polgárság, a kereskedők, pénzintézetek mecénási szerepvállalásának elvülhetetlen érdeme volt a város és iskolái kapcsolatának még szorosabbra fűzésében. A diákok támogatásának elsődleges eszköze az ösztöndíjak, alapítványok letétele volt. A mecenatúra szervezeti keretei ezen felül magában foglalták az egyszeri pénz- és könyvjutalmakat, a segélyezést, a szertárak és könyvtárak bővítését, az önképzőkör pályatételleinek támogatását egyaránt. Az értesítők minden esetben külön fejezetet vagy bekezdést szenteltek az egyes kimutatásoknak.

Az intézet jötevői.

1) Székesfehérvár szab. kir. város nemes közönsége és hatósága hálára kötelező áldozatokkal támogatta reáltanodánkat. Hogy azonban ne csak ékes szavakba burkolva rójuk le köszönetünket, nyilvánosság elé hozzuk itt mindazon nevezetesebb intézkedéseket és jótéteményeket, melyeket a lefolyt tanévben élveztünk, a többire nézve szíves olvasóinkat a beszerzett tárgyak rovására utaljuk.

Vegytani czélokra egy három szobából és konyhából álló helyiség állíttatott rendelkezésünkre, mely miután czélszerűen átalakíttatott, teljesen be lett butorozva. (Lásd VI.) Ezenkívül vegytani szerekre és készítményekre több mint 500 fr. adományoztatott, nem értve ide a folyó kiadásokra szánt összegeket.

Az I-ső osztály gyors átalakítása elintéztetvén, a rajztanoda berendezése egészített ki.

A tanodai épület körül letelepedett tejárusoknak — kik az előadásokat nagymérvben zavarták — egy távolabb eső hely tüzetett ki, hogy pedig a kocsizajtól is megmentessünk, az iskola-utca lánczokkal elzáratott.

Az épület körüli teendők végzésére, 200 frt. évfizetéssel és szabadlakással egy házfelügyelő lett alkalmazva.

A könyvtár és természetrajzi gyűjtemény elhelyezésére két nagy szoba és egy előcsarnok birtokába jutottunk; ezek átalakítása már elrendeltetett.

Ugyancsak munkálatban van az ötödik osztály helyiségeinek átalakítása.

Végre kilátásba van helyezve, hogy legközelebb egy téli tornászó termet nyerünk, s hogy néhány helyiségünk légszesszel lesz világítva.

Tegyen hazánkban minden város ennyit a tanügyért, úgy bizonynyal csakhamar elérjük a köz-művelődés azon fokát, melyet minden magyar ember szívéből óhajt.

2) Városunk derék polgárainál mindenkor a legmelegebb részvétre és pártolásra találtunk, nevezetesen e tanévben a következő adományokban részesítettünk:

Szekerák és Hornyánszky, Bierbauer, Schlesinger L., Deutsch Antal és Roxer Károly urak díszes kétkaru és álló lámpákkal látták el az összes vegytani és igazgatósági helyiségeket; **Klökner Péter és Kubik Lőrincz** urak nagymennyiségű papírt, tollat, írót és 35 könyvet állítottak, kiosztás végett, rendelkezésünkre; **Karl György** ur Brockhaus „Conversations Lexicon”-ját 15 diszkötésben, **Pete Dani** ur 2 értékes kereskedelmi könyvet, **Dr. Say Móricz** ur, kit büszkén számítunk polgáraink közé, az általa fordított Fresenius vegyelemzését, **Heinrikfy Pál** ur Galletti egyetemes földíratát, **Gulyás Béla** ur Kazinczy levelezéseit adományozta könyvtárunknak. Gyűjteményeink részére küldött: **Glazer** gyógyszerész ur egy ásványgyűjteményt, **Fischer Dezső** ur egy becses porcellán virágtartót (utánzott chinai porcellán), **Krécsy Béla** III. osztályu tanuló egy kitömött sáresát, **Számmer Kálmán** ur egy villany-indítót, **Rosznagl Antal** ur egy decimalis mérleget, **Forster József** ur egy glóbuszt, **Kund Endre** ur nagymennyiségű phosphort és vegykészületeket, ifj. **Felner S.** ur 3 frtot.

3) **Braun József, Broszman Elek, Diebálla György** gyógyszerész urak közel 160 frt.

8. sz. kép: A reáliskola jötevői az 1871/72. tanévben.⁷⁶

⁷⁶ Forrás: Reáliskolai értesítő. 1871. 14. o.

értékű vegykészítményekkel vetették meg alapját vegytani gyűjteményünknek.

4) **Say Rudolf** ur, tanodánk érdemes gondnoka és legrégibb barátja, ki ügyeink mellett legkitartóbban harczol, a most említett vegykészítmény-gyűjteményt kiegészítvén, az egész évben földolgozott vegyeket és lepárolt vizet ingyen szolgáltatva ki, a jobb tanulóknak pedig kiosztás végett, 4 ezüst forintot ajándékozott.

5) A vegytani helyiség előtti udvar, a városi hatóság engedélyezése folytán, kertté alakíttatván át, annak összes költségeit **Say Ferencz, Fischer, Deutsch** és ifj. **Námesy Ferencz** urak fődözték.

6) A jótéteményeiről ismert **Venosz Imre** kanonok ur, tanszerekre 15 frtot, a legjobb tanulók jutalmazására pedig 4 db. aranyat adományozott. Ugyan e célra **Krencz Ignác** ur 1 db. aranyat állított rendelkezésünkre.

7) **Heyder Keresztély** ur, a vegytani tanterem padjait ingyen festette be, azonkívül egy közet és egy 30 fajtából álló festékgyűjteményt állított össze számunkra; **Hudeczek Fülöp** ur a tanácskozmányi szoba butorait díj nélkül festette.

8) **Schlamadinger József** ur, az egész vegyműhelyt felszerelte vaseszközökkel, a tanulók közötti kiosztás végett pedig 8 ezüst forintot adott.

9) A m. nemz. muzeumtól a magas kormány engedélyezése folytán, egy névjegyzékkel ellátott gyönyörű ásványgyűjteményt kapott intézetünk.

10) A nmt. m. kir. vall. és közokt. Minisztérium az egyetemi vegytani intézet leírását és száritott növényeket volt kegyes ajándékozni.

11) **Számmer Imre** ur azon tanulónak, ki a magyar nyelvben legjobb előmenetelt tanusított, **Kerékyártó Árpád** Magyarország történetét 3 diszkötésben volt szíves ajándékozni.

12) Éremgyűjteményünk részére: **Tóth János** plebános ur 15 db. ezüst, — **Krencz Ignác** hitoktató ur 45 db. vegyes régi pénzt adományoztak.

13) **Heckenast Gusztáv** kiadásában megjelent 10 művet küldött könyvtárunknak.

14) **Vogl Alajos** ur a lefolyt tanévben az éneket díj nélkül tanította.

15) Az intézet id. igazgatója azon tanulónak, ki a vegytant legjobban elsajátította, egy db. cs. aranyat, a legjobb tornásznak pedig egy ezüst tallért adott.

16) Az óráközök jelzésére egy harang szereltetvén be, annak költségeire **Felmayer István** ur 20 frtot küldött.

17) A „székesfehérvári takarékpénztár” melynek jótéteményeit minden évben élvezik a tanodák, 10 főreáltanodai tanulót egészen felszerelt tankönyvekkel, tanszerek beszerzésére pedig 200 frtot adományozott.

16) Tanszerek beszerzésére f. évi ápril hó 27-én és közkívánatra 29-én ismételve hangversenynyel egybekötött műkedvelői előadás rendeztetett, melynek tiszta jövedelme 517 frt. 75 krt. tett. A szíves közreműködők a következők voltak: **Greizinger Róza, Horváth Böske, Rosznagi Anna, Szöllősy Elvira, Tóltényi Janka, Vajtai Róza** urhölgyek, és **Bazsalik Mihály, Bernreiter Lipót, Farkas Gyula, Forster József, Hortoványi József, Horváth István, Nagy Ignác, Ujváry János** urak. A rendezést az ügybuzgó **Zsömböry Ede** tanácsos ur volt szíves vezetni; a pénztárt **Say Rudolf** ur kezelte.

Számos jóakaró nevét — helyszüke miatt — el kell hallgatnunk, kiknek részint ez alkalommal, részint év közben élvezték szíveségeiket.

Fogadják valamennyien e helyen, a tanári testület és ifjuság nevében ismételtlen legforróbb hálaköszönetemet.

Lebegjen előttük azon édes öntudat, hogy ha csak egyetlen tanuló elérte általuk czélját, úgy eleget tettek emberbaráti kötelességüknek.

Székesfehérvár városa büszke lehet polgáira, kik ily nemes példáit adják a tanúgy iránti érdekeltségüknek.

9. sz. kép: A reáliskola jötevői az 1871/72. tanévben.⁷⁷

⁷⁷ Forrás: Reáliskolai értesítő. 1871. 15. o.

7.1. Ösztöndíjak, alapítványok

Az 1850-es évektől megszorodott az iskolai ösztöndíj-alapítványok száma. A szegény sorsú gyermekek tanulmányi előmenetelének elismerése mecénási keretek között történt. Az ösztöndíj- és jutalomalapítványok rendszere, a tanulmányokhoz való hozzájárulás biztosította a szerény körülmények között élő, ámde szorgalmas és jó tanulmányi előmenetelű tanulók megsegítését, hiszen az iskola látogatása sok költséget foglalt magában. S ahogy az ösztöndíjak céljáról az egyik alapító, Reseta János fogalmaz: „... az ily pénzösszeg [...] méhrajnak tekintessék, és a méhkastól elszakíttatván, jótékony czélokra fordíttassék.” (*Reáliskolai értesítő*, 1881. 18.)

Az ösztöndíj alapítását legtöbb esetben végrendeletben fektették le. Az adományozó elhunytát követően azonban a végrendelet kihirdetésével, az alapítvány miniszteri jóváhagyásával, az alapító oklevél kiállításával együtt több év is eltelhetett, mire az ösztöndíjat első ízben ki lehetett utalni. Jellemző volt az is, hogy egy fiatalon elhunyt egykori növendék szülője, testvére, házastársa tett alapítványt, így kívánva emléket állítani szerettének.

Az iskolai alapítványok elkülönítve a város, az apát vagy az iskolaigazgató kezelésében álltak, s szinte kivétel nélkül a szegény sorsú, jó magaviseletű, szorgalmas tanulók megsegítését célozták felekezeti hovatartozásra való tekintettel vagy anélkül. Ezen kívül gyakorta az ösztöndíj feltételül szabtak egyéb kitételeket is. Ez irányulhatott egy-egy tantárgy ismeretére, székesfehérvári vagy Fejér megyei illetőségre, iskolai osztályra. A juttatás legtöbb esetben nem egyszeri alkalomra szólt, az egyszer elnyert ösztöndíjat mindaddig folyósították, míg a tanuló az intézményt látogatta. Megvonásra került mindazonáltal, ha a növendék magaviseletében, szorgalmában vagy előmenetelében kifogást találtak. Így a feltételül szabott erkölcsi viselkedés és szorgalom nem utolsó sorban a diákok magatartását, tanulmányi előmenetelét is pozitív irányban befolyásolta, amint arról az ipariskola 1890. évi értesítőjében említést is tesznek: „Az igaz, a szépet és jót önmagáért kell cselekedni; tanulni azon nagy haszon s előnyök miatt, amelyek képzésünkből folyólag reánk várnak. De még így az érettebb férfiú gondolkodik, a serdülő korban akárhányszor éppen az ösztöndíjak készítenek fokozottabb tevékenységre, s a jutalmak az erényekben való buzgó kitartásra. – Hogy milyen bűvös erő rejlik az iskolai ösztöndíjak- s jutalmakban, leginkább azok tudják, akik az iskolai neveléssel és tanítással foglalkoznak.” (*Ipariskolai értesítő*, 1890. 16.)

Az alapítványt tevők rendelkeztek az ösztöndíj további sorsáról abban az esetben is, ha az iskola a jövőben megszűnnék vagy jellege megváltoznék. Az iskolák nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a jutalmak kiosztása a nyilvánosság bevonásával történjen. Erre általában az évvégi ünnepélyen került sor. A jutalmat legtöbbször a tanítótanárság bevonásával, annak véleményét kérve ítélték oda. A körülmények kiválasztásra nagy hangsúlyt helyeztek, hiszen az egyes ösztöndíjak nagy tételű összegekről rendelkeztek.

Az iskola kebelében működő alapítványok jól tükrözik a város közönségének az iskolával szemben tanúsított fokozott érdeklődését. Az iskola múltjára, tanulóinak számára való tekintettel a legtöbb alapítvánnyal a gimnázium bírt. Az ipariskola fennállásának nyolcadik évében panaszkodik is e tekintetben: *„Ha áll az elv, hogy egyeseknek és a nagy közönségnek az iskolák iránti érdeklődési fokát az iskolai alapítványok és jutalmak után is megítélhetni, úgy valóban elszomorít annak tudata, hogy alsófokú ipariskoláinknak csak három alapítvány – s nem sok jótévedője van. [...] pedig van városunkban akárhány jómódú, hogy ne mondjam gazdag iparúzó, kiknek néhány száz forintból álló alapítvány letétele éppen ne esnék nehezükre.”* (Uo. 16.) A '90-es években az említett érdeklődési fok az ipariskolát is elérte, mely az idézet szerzőjének kíváncsi szerint az alapítványok számának emelkedésében is megmutatkozott, ezzel együtt dinamikusan nőtt a többi intézet támogatottsága is.

7.2. Egyszeri pénz- és könyvjutalmak, segélyezés

Az Entwurf bevezetését követően számos költség hárult a már meglévő és létrejövő iskolákra, amelyek sok esetben, így a szertárak és könyvtárak felszerelésénél, tantermek berendezésénél, tanszerek beszerzésénél is csak az adományozók nagylelkűségére támaszkodhattak. A segélyezésnek több formája volt. Megnyilvánulhatott anyagi támogatásban vagy az ellátás támogatásában. Az iskola végzett diákjának szülei gyakran felajánlották gyermekük régi tankönyveit. A gimnáziumban nagymértékű volt az egyházzal kötődő személyek, testületek támogatása. A helybeli káptalan, a Zirc-ciszterci társasház, az éppen regnáló apátok, a kanonokok, a Szent Imre konviktus, a püspöki udvar, a ferencrendi atyák rendszeresen segítettek több szegény sorsú tanulót élelmezéssel, könyradományokkal. A világi adományozók sora az összes iskola vonatkozásában végtelenségig folyt. A teljességre való törekvés nélkül megtaláljuk köztük a városi bizottság tagjait, földbirtokosokat, a városi

árvaházat, a Tanítók Házát, a takarékpénztári igazgatót. Az élelmezés megsegítése kapcsán rendszeresen találkozunk helybeli vendéglősök nevével, könyvadományok tekintetében a helybeli könyvkereskedőkkel. A helyi könyvkereskedők (Klökner Péter, Kubik Lőrinc, Ráder Antal) azonban nem csak jutalomkönyvekkel, hanem papírral, tollal, írónnal is ellátták az intézeteket. A gyógyszerészek (Say Rudolf, Braun József, Broszman Elek, Diabella György) vegykészítményekkel látták el az intézeteket. A reáliskola például a helybeli takarékpénztár 200 forintos adományából tudta 1858-ban felszerelni a vegyműhelyét, a gimnázium egy egykori diák adománya nyomán kicserélni elhasználódott zászlaját.

A diákoknak a tandíjmentességi ösztöndíjak is nagy segítséget jelentettek. A kiadások rohamos növekedése az összes iskolában a tandíjak és beíratási díjak folyamatos emelkedését vonta maga után. A reáliskola értesítői ezek mellett egyéb költségeket – hittani díj, gyorsírás, francia társalgás, vegytani gyakorlatok díja, zene- és énekdíj, ifjúsági könyvtár, értesítő elkészítésének díja – is felsorakoztatnak.

Az Entwurf bevezetésével közel egy időben nyolc osztályossá váló főgimnázium megszervezése nagyban lekötötte a rend anyagi erejét. A gimnázium az ún. tanpénzt elrendelő 1850. évi miniszteri rendeletet követően sem szedett pénzt tanulóitól, mivel az iskola szükségleteiről maga a rend gondoskodott. 1850-ig csak ún. fapénzt fizettek a diákok, melyből a tantermek fűtését és a kisebb költségek fedezését látták el. Az Entwurf bevezetését követően azonban több olyan költség is hárult az iskolára (szertárak, könyvtárak felszerelése), melyek térítéséhez ún. összeírási, más néven beírási (felvételi) díj megfizetését rótták a tanulókra. 1887-ben a VII. rendi kormánytanács külön választotta a beírási díjat a tandíjtól.

Az alábbi táblázatban – azokból az intézetekből és értesítőkből, melyek feltüntetik – minden évtizedből kiemeltem egy-egy tanévet, melynek segítségével nyomon követhető a tan- és beíratási díj változásának mértéke. A reáliskola a '70-es években nem közöl számszerű adatokat, csupán mérsékelt tandíj fizetéséről ad számot.

19. sz. táblázat: Tandíjak és beíratási díjak tanévek és iskolák szerinti bontásban⁷⁸

	Beíratási díj	Tandíj
Gimnázium		
1860	3 forint	-
1871	6 forint	-
1880	10 forint	-
1887	2 forint	12 forint
1900	8 korona	40 korona
1913	12 korona	50 korona
Reáliskola		
1858	Helybéli szülők: 3 forint Vidéki szülők: 5 forint	-
1863	Helybéli szülők: 3 forint 15 kr Vidéki szülők: 5 forint 25 kr	-
1897	3 forint	24 forint
1901	6 korona	48 korona
Kereskedelmi		
1877	5 forint	60 forint
1885	-	60 forint
1909	-	145 korona

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara a székesfehérvári Kereskedelmi Akadémia részére három, majd öt egész, tíz fél tandíjmentességi ösztöndíjat alapított. A szegény sorsú és jó előmenetelt tanúsító tanulóknak a szegénységi és iskolai bizonyítvánnyal ellátott kérelmeiket az igazgatóbizottsághoz kellett címezniük. Előnyben részesítették azokat, akiknek lakhelye a kamara területén, Budapesten, Székesfehérváron, Fejér vagy Pest-Kis-Kun vármegyékben volt.

Egész tandíjmentességi ösztöndíjat létesített az iskola számára az Osztrák Magyar Bank, a Karl család Karl József nevére, Wertheim Ármin az iskola

⁷⁸ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948. MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948. VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

igazgatóbizottságának elnöke. A fenntartó Kereskedelmi Társulat három egész ösztöndíjat létesített Erzsébet királyné, Faludi Miksa és Felmayer István, a Társulat és az Akadémia igazgatóbizottságának elnöke emlékére, emellett további fél tandíjmentességeket is hirdetett. Grünfeld Jakab földbirtokos 1911-től 4000 koronás tandíjmentességi ösztöndíj alapítványt tett, szintén 4000 koronát tett le e célra a Székesfehérvári Kölcsönös Segélyző Egyesület alapításának 50. évfordulója alkalmából 1916-ban a Fejér megyei Takarékpénztárnál.

Az ipariskolának az iparosgazdák is rendszeres adakozói voltak. Az értesítők köztük név szerint említik Kovács Ferenc bőrgyárost, aki minden év végén két inasa jutalmazására rendszerint 10-10 koronát adott. A vallástamból jól vizsgázók teljesítményét Prohászka Ottokár megyés püspök méltányolta. Az ipariskolát fenntartó testület jutalomkönyvek vásárlására juttatott pénzt, melyből éves szinten akár 30-50 tanulót is jutalmaztak.

A szegény sorsú tanoncok és szüleik megsegítésére létesült a bentlakásos inasotthon, melyet az iskola egyik földszinti tantermében alakítottak ki. Húsz tanulónak biztosított ingyen szállást és ételmet. Egy gyermek napi egyszeri étkezése a szülőnek vagy a mesternek 14 koronába került, melyen megegyezés szerint osztozhattak is. 1915-től az igazgató a várostól kért hozzájárulást, hogy lakóinak reggelit és vacsorát is felszolgálhasson. Az otthont javarészt fémipari tanoncok töltötték meg, hiszen a munkaidő egyedül ebben az iparágban került rendezésre. A többi iparágban a nem városi tanoncokat, ha megtehetette, a gazda kosztón és kvártélyon egyfajta házicselédként tartotta, gyakorta a törvényes munkaidőn túl is alkalmazta.

A szaktanítás bevezetéséhez szorosan kapcsolódó szertárak, valamint a könyvtárak gyarapodásának üteme is nagyban függött a jótévedők adományaitól. A szertárak gyűjteménye segítette a gyakorlati munkát, összegyűjtötte a megfigyelésekhez, kísérletekhez szükséges eszközöket, modelleket, szemléltető anyagokat. Az iskolákban több könyvtár működött. Az '50-es éveket megelőzően a középszintű iskolák könyvtára közös volt a fenntartóval, vagyis a katolikusoknál a szerzetesi közösség, a rendház könyvtárával. Az iskolák önálló könyvtárainak létesítésére vonatkozóan első ízben az Entwurf adott részletes utasítást. (Mészáros, 1995. 5.) Külön könyvtárat rendeztek be a tanárok és az ifjúság számára, s jellemzően az ifjúsági körök is kialakították a maguk kis könyvtárát. A könyvtárak őrői a tanárok voltak, feladatkörük a könyvtár rendezése, katalogizálása, a selejtezés körül csoportosult. Állományuk az erre előirányzott pénz és a jótévedők mellett legnagyobbbrészt

a helyi könyvkereskedők és nyomdászok által szaporodott, de számos kötet került a birtokukba országos egyesületek és kultúrintézmények révén is. Az adakozás évről évre nagyot lendített állományukon. Az iskolák fontos intézménye volt az Ifjúsági Segélyegylet könyvtára, ahová a tankönyveket gyűjtötték. Ezekből kaphattak kölcsön könyveket a rászoruló tanulók.

A mecenatúra egyik formáját jelentették az iskolák javára rendezett hangversenyek is. A reáliskola segélyegylete javára rendeztek hangversenyt 1883-ban a színházban, 1885-ben a Magyar Koronában. Szintén a színházban tartottak hangversenyt a ciszterci gimnázium segélyező egylete javára 1875-ben, 1879-ben, 1881-ben, 1883-ban, a kereskedelmi iskola, valamint annak könyvtára javára 1886-ban, 1887-ben, 1888-ban, 1890-ben. Ezeken a hangversenyeken több alkalommal a város neves zenészei is szerepeltek. A megyeháza nagytermében adtak hangversenyt a főreáliskolai zenede és segélyegylet javára 1873-ban, a zenede és könyvtár javára 1874-ben. A főreáliskola és a tűzoltóegylet javára adott hangversenyt 1875-ben a pesti Nemzeti Dalkör a lövöldében.

7. 3. Az iskolai egyletek támogatása

A dualizmus korában fellendülő egyesületi élet az ifjúságot nevelő és patronáló tanárok számára is új mintát jelentett. A közoktatásügy az ifjúsági egyesületekben a nevelés, a tananyagon túli ismeretszerzés új színterét, annak kiegészítő összetevőjét látta. (P. Miklós, 2005. 23.) A diákok számára a város társadalmi-kulturális életébe való közvetett bekapcsolódást is szolgálták. A tudományt pártoló városi polgárok és előljárók pedig előszeretettel támogatták e körök, mindenekelőtt az önképzőkörök működését. Felismerték azt, hogy ezekben a körökben nevelődnek azok a nagy egyéniségek, akik a '80-as, '90-es évek és a századelő társadalmi életének mozgatóivá válhatnak, így az ezen intézetek kebelében működő iskolai egyletek közvetett módon is hatással bírnak a város kulturális életének formálására, hozzájárulhattak az irodalmi, zenei életének felélesztéséhez. Társadalmi jelentőségük elvitathatatlan, hiszen az ifjúsági körökben kifejtett tevékenység egy életre szóló attitűdöt alakított ki az ifjakban, mely később, az iskola falai közül kilépve a város életében vállalt szerepüket, hozzáállásukat is alapvetően formálta, meghatározta.

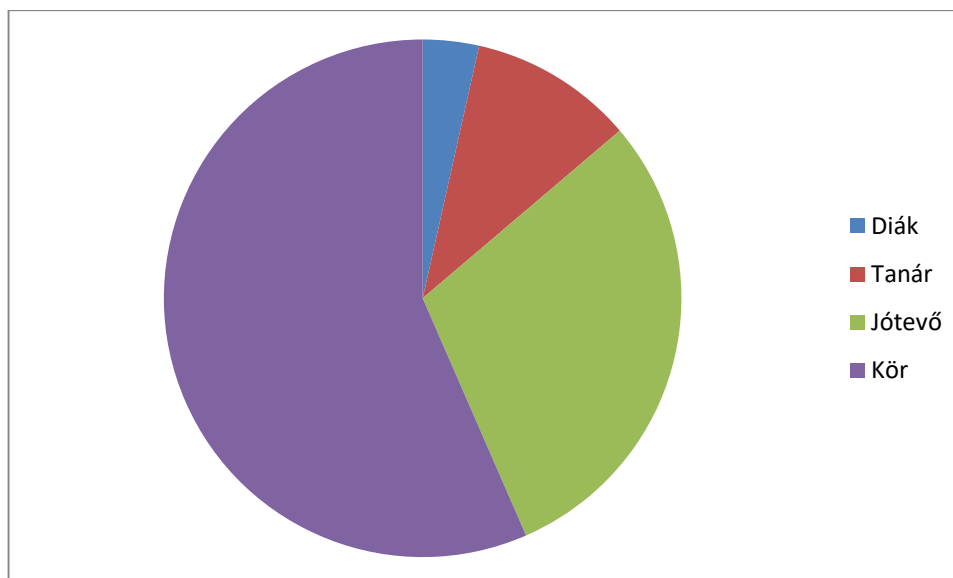
Ezen egyesületek alapszabályainak jóváhagyása, valamint működésük felügyelete 1868 előtt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe tartozott. A

népoktatási törvény életbelépését követően látott napvilágot az első olyan rendelet, mely kimondta, hogy „a két felsőbb osztály tanulói magánszorgalmuk és munkásságuk gyarapítására önképzőkört alakíthatnak” (idézi Berecky, 1906. 408.), egyúttal gondoskodott működésük szabályozásáról. Ezt módosította az 1876. évi Középiskolai Rendtartás, mely kisebb változtatásokkal 1948-ig érvényben volt. A főfelügyeleti jogot továbbra is a kultuszminisztérium gyakorolta, de az egyletek közvetlen felügyelete az iskolaigazgató hatáskörébe tartozott. A többi tanár szerepe ezen egyesületek életében a patronálás, a vezetés, az egylet munkájának irányítása, a dolgozatok honorálása körül mozgott. A tanulók iskolán kívüli egyesületekbe nem léphettek be, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium ez irányú törekvéseit 1890-től rendelet útján is tiltotta. (P. Miklós, 1997. 36.) Székesfehérvárott egyedül az iparostanoncok, azok közül is az építőiparos tanulók kíséreltek meg a rendelet tiltása ellenére városi szervezethez kapcsolódni. 1903-ban a városban megalakult a Szociáldemokrata Párt Fejér megyei szervezete, melynek helyiségeiben a párt vezetése mellett kívántak az iparostanulók egyesületté alakulni. Az iskolaigazgató a rendőrkapitány segítségével ment a kezdeményezés elébe, s vetett véget a szervezkedésnek. A gimnáziumokban és reáliskolákban a Minisztérium e tekintetben az őszirózsás forradalmat követően tett engedelményeket, a tanulók ettől kezdve különféle közművelődési egyesületek tagjaivá válhattak. A többi iskolatípusban, a polgáriskolákban, az ipari- és kereskedelmi tanonciskolákban az ifjúság beszerzésének engedélyezése az illetékes kormányhatóság hatáskörébe tartozott.

Az egyletek közül mind – Mária kongregációk, sportkörök, gyorsíró körök, matematikai és fizikai kör – a polgárok bizonyos mértékű támogatását élvezték, de a legnagyobb patronálás kétségkívül az önképzőkört és a segélyegyletet illette.

7.3.1. Önképzőköri pályatételek

Sajátos területe volt a mecenatúrának az önképzőkörök kebelében meghirdetett pályatételek sora, melyeket az önképzőkörön és a tanárokon kívül előszeretettel tűztek ki a város polgárai. A felajánlott jutalom legtöbbször arany, kisebb részt könyvjutalom volt. A pályadíjak témáját az ösztöndíjat tevő általában pontosan meghatározta.

1. sz. ábra: A ciszterci gimnázium pályatételeit kitűzők.⁷⁹

Az önképzőkörök működése, felépítése, rendeltetése közel azonos volt. Céljuk a tagok tanulmányainak és nyilvános szereplésének elősegítése, ízlésük fejlesztése, tudásuk növelése volt. Ennek megvalósítására rendszeres gyűlésekkel, szépirodalmi, művészeti és tudományos folyóiratok járatásával, pályázatokkal, versenyszavakat hirdetésével és jutalmazásával törekedtek. Gyakorlati vezetését az igazgató által megbízott tanár látta el, ő irányította munkásságát, hitelesítette a gyűlések jegyzőkönyveit, ellenjegyezte hirdetéseit, gondoskodott a pályaművek tárgyról és bírálásáról, döntőleg járt el a vitás kérdésekben, felelt a szabályszerű működésért a tantestület felé. Nélküle vagy helyettese nélkül nem lehetett gyűlést tartani.

A körök tagjait a tiszteletbeli, rendes, valamint pártoló tagok alkották. Utóbbiak ingyen részt vehettek gyűlésein és ünnepein, használhatták könyvtárát. A rendes és a pártoló tagok is tagsági díjat voltak kötelesek fizetni. A rendes tagok különböző tisztségeket osztottak ki maguk között, ifjúsági elnököt, alelnököt, főjegyzőt és titkárt, pénztárost, könyvtárost, háznagyot, aljegyzőt, ellenőrt és segédjegyzőt választottak. Az ifjúsági elnök a vezető tanár jelenlétében vezette a kör gyűléseit, megállapította és a tagok tudomására hozta az ülés tárgyát, ellenőrizte a tisztviselők működését, bejelentette az esetleges szabálytalanságokat. Az alelnök feladata volt az elnök helyettesítése annak távolmaradása okán. A bíráló bizottság elnökeként bírálta a versenyszavakat, kijelölte a jelentkezők közül azokat, akik a gyűlés pontjait előzetes

⁷⁹ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjteményben fellelhető adatok alapján.

VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

tanulmány alapján megbírálták. A főjegyző vezette a díszkönyvet és a jegyzőkönyvet. A titkár átvette és az alelnöknek átadta a beérkezett munkákat. A pénztáros vezette a pénztárkönyvet, a bevételeket és a kiadásokat, felvette és nyugtázta a tagsági díjakat, a pénzbeli kiadásokat intézte, a kör vagyoni állapotáról jelentést tett. A könyvtáros gondot viselt az irattárra, megrendelte és kiosztotta a lapokat. A háznagy felügyelt a rendre a gyűlések alatt. Az ellenőr ellenjegyezte a bevételek és kiadások nyugtáit, a pénztári naplókat. Az aljegyző a jegyzőkönyv elkészítésében segédkezett, a segédjegyző pedig az írnivalókat végezte.

A körök díszgyűléseket, rendes és rendkívüli gyűléseket szerveztek. A díszgyűléseket szónoklatok, szavalatok, zene- és énekszámok, színdarabok előadásával nevezetes történelmi személyek emlékére, történelmi események ünneplésére szervezték. Az ünnepély jövedelmével a kör rendelkezett. A rendes gyűlések középpontjában a szavalatok, zene- és énekszámok előadása, rajzok és festmények benyújtása mellett a tudományos előadások és felolvasások álltak, melyek minden esetben bírálatnak estek alá.

A ciszterci gimnázium önképzőkörének történetét annak ötven éves jubileuma alkalmából Námessy Medárd tanár írta meg Emléklapok címmel, mely az 1910/11. évi értesítőben olvasható. A kört 1861-ben alapították. Az akkori igazgató Gerlach Benjamin örömmel fogadta a kezdeményezést. Mindenkori elnöküknek a felsőbb osztályok magyar nyelv és irodalom tanárát választották. Munkásságukat költészeti, szépprózai és tudományos munkák csoportjára osztották, s megalakították a bíráló bizottságot is. A kör eleinte hetente, később kéthetente tartotta gyűléseit. A gyűléseket az elnökkön kívül a tanári kar más tagjai is előszeretettel látogatták. Kiadványt is szerkesztettek *Szemelvények a székesfehérvári főtanodai önképzőkör irodalmi kísérleteiből* címmel, melynek első példánya 1867-ben jelent meg. Az első években alapított belső törvénykönyv az évek során folyamatosan változott, ezért egyre inkább szükségét érezték egy állandó szabályzat létrehozásának, melyre 1884-ben sor került. Ezt követően csak kisebb változások történtek. Ugyanebben az évben hozták létre önálló könyvtárukat, melynek alapját Ruttner Kálmán nyolcadik osztályos tanuló vetette meg 100 kötet felajánlásával, mely a tanulóifjúság további felajánlása nyomán még ebben a tanévben 211-re gyarapodott, s az ifjúsági könyvtár együveges vitrinjében nyert elhelyezést. Hazánk nagyjainak emlékére rendszeresen ünnepélyeket szerveztek, melyek közül néhányat a tanári kar közbenjárásával az iskola falain kívül, a város közönsége előtt tarthattak. Így került megrendezésre az önképzőkör nagyközönség előtti

első megnyilatkozásaként 1866. május 7-én a megyeháza nagytermében a Vörösmarty Mihály emlékünnepély, később 1872-ben a Kisfaludy Sándor emlékünnepély. (*Gimnáziumi értesítő*, 1910. 32-36.)

A tanárok nem csupán patronáló tevékenységükkel, hanem jutalmak kitűzésével is támogatták az önképzőkörben tevékenykedő diákjaikat. Gerlach Benjamin igazgató és Vajda Ödön a történelem tanára már az első évben a legkiemelkedőbb szépirodalmi művet 5-5 forinttal, a legjelesebb történeti jellemzést és szavalatot 1-1 arannyal jutalmazta. Példájuk hamar követőkre talált a tanári karban és a város polgárainak körében is. Az önképzőkör egykori tagjának, a korán elhunyt Lauschmann Gyula ügyvédnek családja 1899-ben alapítványt hozott létre a kör javára. Ennek kamataiból vásárolták a magyar történelem vagy magyar irodalom témakörébe tartozó jutalomkönyveket, melyeket évente a március 15-i ünnepélyen egy vagy két hetedik, illetve nyolcadik osztályos tanulónak osztottak ki. Vajda Ödön alapította meg az önképzőköri pénztárat, mely anyagi tekintetben is biztosította a kör jövőjét. Amikor módjukban állt, a pénztár tőkéjének egy részét adakozásra és hazafias célokra fordították. A Kisfaludy ünnepélyen befolyt jövedelemből például 100 forintot szegény ifjak megsegítésére ajánlották fel, Eötvös szobrára 5, Petőfi és Deák szobrára 10, Petőfi szülőházának megvételére szintén 10 forintot fordítottak.

A főreáltanoda önképzőkörét az iskola hat évfolyamossá alakulását követően, 1874 februárjában hívták életre. Az 1900. évi értesítőben már Vörösmarty önképzőkörként említik. Könyvtárát az ifjúsági könyvtár átvételével alapította meg, mely a tagok, a tanári kar és más pártolók adományai révén egyre gyarapodott. A körbe a három felsőbb osztály tanulói jelentkezhetek, azonban könyvtárához az alsóbb osztályok tanulói mint pártoló tagok bármikor hozzáférhettek. 1898-ban a magyar történelmi tárgyú pályaművek jutalmazására alapítványt létesítettek, melyet Erzsébet királyné tiszteletére neveztek el. (*Reáliskolai értesítő*, 1898. 38-40.) 1920-ban Vörösmarty születésének 120. évfordulóját a város közönsége előtt a Szent István teremben ülték meg. A laptárban és az olvasóteremben nem csupán a kör által rendelt szépirodalmi folyóiratokhoz fértek hozzá, a tanárok megengedték számukra a tanári könyvtár tudományos folyóiratainak olvasását is. A reáliskola önképzőkörében az 1888/89-es tanévtől került sor pályaművek kitűzésére magánszemélyek és a kör saját erejéből. Ezek mellett külön az önképzőkör számára alapított jutalomdíj-alapítványok is működtek. A milleneumi mennyiségtani pályadíj-alapítvány kamatait egy matematikai, milleneumi fizikai pályadíj-alapítványát egy fizikai, milleneumi történelmi pályadíj-

alapítványát egy magyar történelemmel foglalkozó pályamunka jutalmazására fordították. (*Regőcziné*, 1982. 70-71.) A pályatételeket mindenkor az önképzőkör tűzte ki a szaktanárok javaslatára. Bírálatukat ugyancsak a szaktanárok végezték, s az ő véleményük alapján adatott ki a pályadíj. Arra az esetre, ha nem érkezett be pályamunka, vagy a beérkezettek jutalmazásra nem voltak érdemesek, az önképzőkör saját hatáskörében rendelkezhetett a kamatokkal, azokat más irányú művek jutalmazására fordíthatta.

A reáliskolában az alsóbb évfolyamos tanulók részéről is igény mutatkozott a tanórán kívüli önképzésre. Mivel a Középiskolai Rendtartás az önképzőkörök alakítását csak felsőbb évfolyamok részére engedélyezte, a reáliskola ezt a kívánalmat egy ún. Gyakorló Iskola létrehozásával elégítette ki. Megszervezésével és vezetésével Jónás János tanárt bízták meg. A házszabályok értelmében rendes taggá ugyanúgy csak a három felső osztály tanulói lehettek, de gyűlésein az alsó évfolyamok diákjai is részt vehettek. Ezeket hetente egyszer, vasárnap tartották. Működése meglehetősen hasonló volt az önképzőköréhez. Szavaltak, kisebb értekezéseket és költeményeket írtak, ezeket felolvasták és bírálták, fordításokat készítettek francia és német nyelvből. Sajátos létesítménye volt a körnek az ún. Kérdő-szekrény. Ebbe bármely tag egy papíron megfogalmazva bedobhatta kérdését, mely valamely tárgyból érdeklődését felkeltette. Ezeket a vasárnapi gyűlések végén felolvasták, megválaszolásukra a tagok határidő megszabásával önként vállalkozhattak. Az elnök tájékoztatását követően az iskolai könyvtár vagy a tanárok részéről rendelkezésükre bocsátott könyvek használata segítségével oldották meg. (*Reáliskolai értesítő*, 1877. 31-32.)

A kereskedelmi szakiskola kebelében is megalakult az önképzőkör, melyről az 1885. évi értesítőben találunk először említést. Ebben kiemelik a kör jelentőségét, hiszen a kereskedelmi iskolában a szaktudományok állnak a tanítás középpontjában, így a humántudományok ápolásában kiemelkedő szerephez jut az önképzőkör. A kör szabályairól, működéséről azonban kevesebb szó esik, mint a többi iskola esetében. 1908/09 tanévben vette fel Kisfaludy Károly nevét. Az iskola falai között életre hívott egyesülettel párhuzamosan működött egy városi önképzőkör is. Erről tanúskodik a megyei levéltárban fellelhető Székesfehérvári Kereskedő Ifjak Önképzőkörének alapszabályzata⁸⁰, mely az egyesület alapítását 1888-ra datálja. Mivel a tanulók részvétele a városi egyesületekben rendelet útján tiltva volt, ennek az egyesületnek nem lehettek

---

⁸⁰ FML Székesfehérvári Kereskedő Ifjak Egyesületének iratai. 1905. F-X-139

tagjai. Feltételezhetjük azonban, hogy tanulmányaik végeztével többen is beléptek az egyesületbe, ami elsődleges célját az általános műveltség, a magyar nyelv és kereskedelmi szaktudományok ápolása mellett a kereskedelmi pályán alkalmazást kereső ifjak megsegítésében, a kereskedőknek segédszemélyzet ajánlásában jelölte meg. A tagok összjövedeleit a kizárólag erre a célra kijelölt helyiségben tartották, ahol szigorúan tiltották a kártya és egyéb nyerészkedő játékokat, megengedték azonban a sakk, a billiárd és a dominó játékot. Az egyesület saját könyvtárral és olvasóteremmel rendelkezett, melyben a szórakoztató olvasmányokon kívül főképpen a kereskedelmi és nemzetgazdasági szakirányba vágó munkák, folyóiratok és hírlapok álltak a tagok rendelkezésére. A kereskedelmi szakmába vágó tanfolyamokat rendezett, melyek akár díjtalanul, akár a kör jövedelmeit meg nem haladó díjazások mellett voltak elérhetők. Rendelkezett évkönyv kiadásáról is, melyben közzétették a kör ügyeit, felolvasásait, értekezéseit. Rendes tagjai közé a kereskedő osztályhoz tartozó személyeket vette fel, de nem zárta ki a más szakmákhoz tartozó művelt egyéneket sem. 1894-ben az egyesület nevét Székesfehérvári Kereskedő Ifjak Társas Körére módosították, majd szűk tíz évvel feloszlását kérte, melyre 1898 januárjában kapta meg a hivatalos engedélyt.

A leányiskola önképzőköre a VIII. osztály megnyitásának évében, 1920-ban alakult. Tagjait az V-VIII. osztályos tanulók alkották. (*Leányiskolai értesítő*, 1920. 11-12.) A fenti intézetek munkálkodásához hasonló tevékenységek mellett nagyobb hangsúlyt fektettek kézimunka- és rajzpályázatokra is. Az értesítőben nem mulasztják el megemlíteni a díszterem és a zongora nélkülözését, mely működésüket a leginkább akadályozta.

Az ipariskolában a művelődés, a szabadidő kulturált eltöltése céljából 1907-ben ún. Inasotthont hoztak létre, mely vasárnapokon és ünnepnapokon működött két tanító vezetésével. A diákok 14 és 15 óra között előadásokat hallgathattak, 15-től 16 óráig a könyvtárat használhatták, 16 és 17 óra között az énekelhettek vagy szórakoztató játékokat játszhattak. (*Ipariskolai értesítő*, 1907. 17-19.) Az Inasotthonnak az önképzőkörokhöz hasonlóan voltak tisztségviselői, akik a programok kiválasztásában és lebonyolításában segítettek a két tanítót. A tanulók szavazataikkal és kisebb színielőadásaikkal maguk is aktívan közreműködtek az otthon életében. Énekkar alakítására is kísérletet tettek, de e kezdeményezés nem járt sikerrel.

Az önképzőköri pályatételek jutalmazásához hasonlítható az ipariskola éves munka- és rajzkiállításán felvonultatott munkák honorálása. A kiállítást az iparos tanonciskolák 1893. évi szervezetének 40. pontja értelmében kötelesek voltak

megrendezni, s arra a város elöljáróit és iparosgazdáit mind meghívták. A kiállítást több ízben is a város dísztermében rendezték. Az iskola tanulóinak munkadarabjait egy bíráló bizottság minősítette, mely az ipariskolai bizottság, az ipartestület és a tantestület tagjaiból állt. Az alapítványokból és kiállítás alatt gyűlt adományokból összeállított jutalmakat ők ítelték oda a diákoknak. A munkakiállítás folytonossága azonban egy idő után megszakadt, mivel az iparosgazdák sem anyagot, sem időt nem adtak a diákoknak a tárgyak elkészítéséhez. (Tóthné, 1980. 51.) A város fontosnak tartotta, hogy a Millennium évében ipariskolájának diákjai az Ezeréves Országos Kiállításon is képviseljék Székesfehérvárt, ezért saját költségén húsz tanoncot küldött a fővárosba a kiállítás megtekintésére, melyen maga az iskola és az iparossegédek továbbképző rajztanfolyama is részt vett munkáival. (Ipariskolai értesítő, 1895. 16-17.) Az 1910-es évektől maguk a rajztanárok is saját kiállítást rendeztek műveikből.

7.3.2. Ifjúsági segítő egyesületek

Az ifjúsági egyesületek a szegényebb sorsú diákok felkarolásán fáradoztak, s az önképzőkörök mellett a városi polgárok részéről a legnagyobb támogatottságot élvezték. Az egyesület kulcsfontosságú szerepet töltött be a diákok érzékenyítésében. Számos példát találunk arra vonatkozóan, hogy azok a tehetősebb családból származó diákok, akik tanulmányaik alatt az egyesület kötelékébe léptek, felnőtt korukban is fontosnak tartották az adományozást, a jó ügyek felkarolását. Az egyesület az igazgató közvetlen felügyelete alatt állt, melyet a tanári kar egy általa kijelölt tagján keresztül gyakorolt, aki bizonyos időközönként jelentést tett az egyesület működéséről. A felügyelő tanár minden rendes és rendkívüli köz- és választmányi gyűlésen jelen volt, jelenléte nélkül nem születhetett határozat. A lényegesebb iratokat, könyveléseket, takarékpénztári könyveket magánál tartotta, a nyári szünidő alatt az egyesület minden anyagát magához vette. Összehívta és vezette az év eleji közgyűlést és az első választmányi ülést. Képviselte az egyesületet a hatóságok, testületek és a város polgárai felé. A jegyzőkönyveket és a gyűjtőíveket aláírásával hitelesítette. Tanév elején kiosztotta, tanév végén beszédte az egyesület tan- és segédkönyveit. Átvette a pénztárnoktól a segélyezésre szánt összeget, azt a szülők, gyámok vagy elszállásolók jelenlétében kiosztotta. Az elnök személyesen hívta meg a gyűlésekre, előzetesen értesítette azok tárgyról. A felügyelő tanárhoz fordulhattak folyamodványukkal segélyért a rászoruló tanulók. Távol maradása esetén az igazgató jelölte ki helyettesét.

A ciszterci gimnázium tanári kara az ifjúsági segélyegylet megalakítását az 1873/74. tanév végén határozta el azzal a céllal, hogy a tanulókat ingyen tankönyvekkel, téli és tavaszi ruhával, pénzsegéllyel ellássa. A segélyezés később az orvosi ellátásra, gyógykezelések finanszírozására is kiterjedt. Az egyesület megalapításának a gondolata a tanulóktól származott egy elballagott diáktársuk gesztusán felbuzdulva. 1865-ben Nedeczky András tanulmányai befejeztével könyveit a szegény sorsú tanulóknak ajánlotta fel. Ugyanezen évben a tavaszi mulatságról fennmaradt összegből a tanulók hasonló céllal szintén tankönyvek vásárlását határozták el. 1868-ban kérték a tanári kartól a kezdeményezés felkarolását, de az egyesület megalapítására 1874-ig várni kellett. Ebben az évben a majális feleslege már elég alapot teremtett az egyesület életre hívásához. (*Gimnáziumi értesítő*, 1874. 100.)

Az alapszabályok kidolgozásával és az egyesület felügyeletével Alaghy Dezsőt bízták meg. A tanulóknak hangsúlyozták, hogy *„mivel ezen egyesület létesítése mindenekelőtt pénzt feltételez, csak oly ifjak vállalkozzanak abban részt venni, kik az évi tagdíjakat szülei terhelteze nélkül, ugymondott zsebpénzeikből könnyen fizethetik, mire nézve egyesületbe tagúl beiratásuk előtt szüleikkel értekezzenek”* (Uo. 100.) A vallás- és közoktatásügyi minisztérium jóváhagyását követően az egyesület 1876-ban megkezdte működését. A tanulókat a rendes, pártoló és alapító tagok tagdíjaiból, az egyesület tőkéjének kamataiból, a választmányi tagok adománygyűjtéseiből, jótévkéntes adományaiból, az egyesület javára tartott nyilvános előadások és hangversenyek bevételeiből, az egyesület költségén szerzett vagy jótévként által ajándékozott tankönyvekkel, segédkönyvekkel segítették. Alapító tagok lehettek, kik az egyesület részére tíz vagy annál több forintot tudtak befizetni, a pártoló tagoknak évenkénti két vagy annál több forinttal kellett támogatni, rendes tagok a főgimnázium nyilvános és magántanulói lehettek, akik egy forinttal járultak hozzá az egyesület céljához. Az évi tagdíjat mindenkor a tanév első hónapjában fizették be. Tanév elején és végén közgyűlést, tanév közben négy rendes, valamint rendkívüli választmányi gyűlést tartottak. Utóbbiakon az elnök, az első és másodjegyző, a pénztárnok, az ellenőr és a tizenkét választmányi tag vett részt. Az elnök hívta össze, nyitotta meg, zárta be és felügyelte a választmányi gyűléseket, elrendelte a szavazást, egyenlőség esetén döntött. A jegyzők iktatták a gyűlések jegyzőkönyveit, az egyesület életére vonatkozó levelezéseket, iktatókönyvbe vezették a beérkező iratokat, készítették a meghívásokat, hirdetéseket, gyűjtőíveket, tartották rendben az egyesület levéltárát, tartották nyilván a tagok névsorát és adatait az ún. főkönyvben. A pénztárnok főkönyvben és naplóban is

vezette a bevételeket és a kiadásokat, szedte be a tagdíjat, fizette ki a kiutalt összegeket. Az ellenőr munkája a pénztárnok feladatainak felülvizsgálatára terjed ki. A választmányi tagok titkos szavazás útján a felső négy osztályból kerültek ki. Az elnököt és a pénztárnokot a nyolcadik, az első jegyzőt és az ellenőrt a hetedik, a másodjegyzőt a hatodik osztályból jelölték. A segélyt a tankönyveken kívül, ruhaneműkre, tandíjra, tornaversenyeken és tanulmányi kirándulásokon történő részvétel megsegítésére fordították. (Uo. 101-102.)

A főreáliskola segélyegyesületének alapszabályait 1873-ban terjesztették fel jóváhagyásra a minisztériumhoz, de már ezt megelőzően is működött. Alapszabályainak jóváhagyása pozitívan hatott a pártfogók számának növekedésére. A befolyt összegeket mindenekelőtt a szegény sorsú tanulók könyvbeli és pénzbeli megsegítésére fordították. (*Reáliskolai értesítő*, 1873. 40.) Az iskola értesítői részletesen szólnak az egyesület könyvtáráról, a kifizetett segélyek módjáról és összegéről, a befolyt adományokról. Mindezen túl megalapításáról és működéséről nem maradt fenn több adat.

A kereskedelmiben 1888 áprilisában alakították meg a segélyegyletet. A pénzbeli segítségen és tankönyvosztáson túl a szegény sorsú diákokat az írásbeli dolgozatokhoz szükséges tanszerekkel, betegségük esetén az intézeti orvos által felírt gyógyszerek kifizetésének és a nagyobb tanulmányi kirándulások költségeinek átvállalásával segítette. A főgimnáziumhoz hasonlóan az alapító tagoknak 10 forintot kellett befizetni az egyesület pénztárába, rendes tagok esetén ez az összeg egy forintra, pártoló tagok esetében ötven koronára rúgott. Az egyesület elnöki tisztét a kereskedelmi akadémia igazgatóbizottságának elnöke töltötte be. Alelnöke a székesfehérvári kereskedelmi akadémia igazgatója volt, ő hívta össze a rendes és a rendkívüli üléseket. Az egyesület ügyeit az igazgatóválasztmány vitte, mely az elnökből, akadályoztatása esetén az alelnökből, az intézet rendes tanáraiból, valamint a kereskedelmi társulat által választott iskolai gondnokból állt. A választmány határozta meg a segélyezés módját és fokát, rendelkezett az egyesület pénze és egyéb vagyona felett, behajtotta a hátralékos díjakat. A választmány az intézet tanárai közül választotta az egyesület titkárát. Az alelnök képviselte az egyesületet a hatóságok felé, hívta össze a választmányi gyűléseket, hajtotta végre a határozatokat, felügyelte a pénz kezelését és utalta ki a pénzadományokat. A titkár vezette a jegyzőkönyveket és a levelezéseket, tartotta rendben az egyesület leltárát, vezette a pénznaplót a bevételekről és a kiadásokról, helyezte el a befolyt összegeket a helyi pénzüzetekben, kezelte a kölcsönadandó könyveket. (*Kereskedelmi értesítő*, 1888. 64-68.)

A leányiskola ifjúsági segítőegyesülete 1883-ban alakult Alaghy Dezső ciszterci rendi főgimnáziumi tanár, városi iskolaszéki elnök kezdeményezésére. Alaptőkéjét a színházban rendezett hangverseny bevétele képezte. (*Leányiskolai értesítő*, 1883. 22.) Az egyesület alapító tagjai voltak 1884-től 1895-ig fejenkénti tíz forint alapító díjjal az intézeti tanárokon kívül Alaghy Dezső iskolaszéki elnök, Dettrich Zsigmond, Klein József, Wertheim S. L. földbirtokosok, Say Rudolf gyógyszerész, dr. Say József orvos, Számmer Imréné, Hauptmann Anna tanító, Felmayer István gyáros, Pálffy Károly, Vértessy József ügyvédek, Deutsch Ignác kereskedő, Kovács Lujza, Felmayer Júlia, Kreizler (Keresztes) Zsigmond.

A leányiskolában a segélyegylet-höz hasonló célokkal létesült Dornis István hittantanár kezdeményezésére 1922 januárjában az Ifjúsági Vöröskereszt Egyesület. Céljuk a szegény sorsú tanulók segítése, az elsősegély nyújtás elsajátítása, kézimunkák, mindenekelőtt háziipari tárgyak készítése, évenként segítettek a szegény családok ruhaneművel és élelemmel történő ellátásában, karácsony tájkán az Anya- és Csecsemővédő Egyesületnek a karácsonyi ajándékok szánt kisruhák és karácsonyfadíszek elkészítésében. Első nagyobb megmozdulásuk az Amerikai Ifjúsági Vöröskereszt Egyesülettől kapott munkaanyag feldolgozásából a polgári leányiskola vöröskeresztes csoportjával 1922. május 21-én közösen rendezett vásár volt, melynek jövedelmét részben új anyag beszerzésére, részben a szegény tanulók segítésére fordították. A tagok száma évenként 100-160 között mozgott, munkagyakorlatokra hetenként egyszer gyűltek össze. (*Leányiskolai értesítő*, 1922. 14.)

8. A város mint iskolai tér

Az iskolai tér fogalmi keretei a neveléstudományi szakirodalomban is eltérő tartalmakat fednek le. Az iskolai terek történetét tekintette át az ókortól a 20. századig Németh András (*Németh*, 2004). A definíció meghatározásával, értelmezési körével foglalkozik több tanulmányában Sanda István Dániel (*Sanda*, 2006, 2008). Dolgozatomban a pedagógiai teret fizikai térként és környezetként értelmező meghatározásokat veszem alapul. E tekintetben a pedagógiai tér fogalmát kezdetben az osztályterem fedte le. Később az iskolai tér szinonimája lett, vagyis az a természeti és infrastrukturális környezet, ahol az iskola található. (*Hercz és Sántha*, 2009. 80.)

Az iskolai társadalom térhasználata azonban ennél tovább vezet, túlmutat az iskola falain. A fogalom tágabb értelmezése lehetőséget teremt azon terek lokalizálására, melyeket az iskolai társadalom tagjai a városban birtokba vettek. A diákok mind egyénként, mind testületként bekapcsolódtak Székesfehérvár kulturális életébe. Több iskolai ünnepélyt tartottak a városi térben, és számos városi rendezvény résztvevői voltak a közreműködő diákok. Az ünnepélyeken túl érintkezési pontot teremtett a diákok elszállásolása, számtalan szabadtéri program és kirándulás, valamint az egyház létesítményeinek látogatása, „[...] *hogy az ifjúság katolikus érziületét a nyilvánosság előtt is dokumentálhassa*” (*Dombi*, 1914. 64.). Az iskolai év kezdetével a város élete is felpezsdült, melyről még a helyi lapok is beszámoltak: „*A tanuló ifjak megérkezése városunkat egészen megélénkíté, s a könyvárus boltok egész ostromnak vannak kitéve, óhajtjuk, hogy a mily örömmel veszik kezeikbe az uj könyveket; ép oly szorgalommal és kedvvel tanulmányozzák is, miként hasznos polgárai lehessenek édes magyar hazánknak.*”⁸¹ „*Jöjjetek tehát mindnyájan városunk leendő polgárai, seregeljetek minél nagyobb számmal, s minél előbb körünkbe.*”⁸² S mivel a diákok a tanidőn kívül kijárhattak a városba, jelenlétüknek ezzel együtt természetes velejárói voltak a csínytevések, kihágások. A vizsgálatba ennél fogva az iskola rendszabályzatának az intézeten kívül megtartandó rendre és fegyelemre vonatkozó egyre szigorodó pontjait, a rendőrfőkapitány jelentéseit, az erkölcs javítására tett intézkedéseit is bevontam.

---

⁸¹ Székesfehérvár, 1872. IV. 40. sz. 231. o.

⁸² Székesfehérvár, 1874. IV. 39. sz. 241. o.

8.1. Az egyház létesítményeinek látogatása

A ciszterci gimnázium diákjai számára az egyház létesítményeinek látogatása, ezáltal a többi hívővel történő érintkezése a mindennapok részét képezte. Szentmisét vasárnapokon és ünnepnapokon hallgattak. A misék 10 órakor kezdődtek. A hívő közönség nagy száma miatt a tanulóknak sokszor nem jutott hely a padokban, ezért 1869-ben Szenczy Győző hittanár javaslatára a diákoknak fél 8-kor kezdték a misét. A hétköznapi miséket szintén fél 8-kor, az előadások előtt tartották. Kivételt képeztek a téli hónapok, amikor a reggeli órák homályossága miatt ezeket az előadások után 10 órakor kezdték. Gebaur Izidor az időjárási viszonyosságokra és az ebből következő gyakori késésekre hivatkozva már 1871-ben indítványozta a téli hétköznapi misehallgatás eltörlését, de ezt csak az építkezések miatt megbolygatott 1874/75. tanévben szüntették be. Az I. és II. osztály tanulói, valamint a gyengélkedők a téli hétköznapi ünnepnapokon egyébiránt is felmentést kaptak a misére járás alól, helyette tanári felügyelet mellett az I. osztály termében gyűltek össze magánahítatra. Mindezek ellenére több diák továbbra is folytatta a reggeli misehallgatást. Nagyobb ünnepeken és kiemelkedő alkalmakkor is részt vett az ifjúság nagymisén, melyeket részint a főtemplomban részint az intézeti templomban tartottak. Az intézeti templomban tartott miséket az igazgató, néhány esetben a jelen lévő kegyúr pontifikálta. A tanév ünnepélyes *Veni Sancté*val vette kezdetét, ünnepélyes *Te Deum*mal záródott. Nagymiséket hallgattak karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor, szentségimádáskor, halottak napján, az intézet kegyurának névnapján, közelebbi halálesetek kapcsán (megyés püspök, apát, főigazgató, igazgató, tanár, tanuló, jótevő). Szentmisével áldoztak november 19-én Erzsébet királyné, november 20-a körül 1898-tól a Vörösmarty-kör kérésére Vörösmarty Mihály emlékének. Kötelesek voltak megjelenni a székesegyházban tartott hivatalos miséken is, a király név- és születésnapján, püspöki beiktatáskor, a királyi család gyásza alkalmával, püspök vagy kanonok halálakor, 1898-ban III. Béla rekviemén, 1906-ban II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalakor, 1908-tól október 6-án az aradi vértanúk emléknapiján és március 15-én. Kapcsolódtak az egyház által elrendelt ájtatosságokhoz jubileumok alkalmával, úgymint 1855-ben a boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásának, 1891-ben Szent Alajos 300 éves, 1896-ban Szent István-napi ezredéves, 1898-ban a ciszterci rend 800 éves fennállásának, 1899-ben Jézus Szentséges Szívének, 1900-ban a kereszténység jubileumi ünnepe alkalmával, 1913-ban az egyetemes egyház Konstantin ünnepén.

Az intézet mindenkor részt vett az egyház szentelményeiben (balázsolás, hamvazkodás) és a körmeneteken (Szent Fábíán Sebestyén és Szent Flórián városi fogadalmi ünnepeken), búzaszentelőkor, keresztjáró napokon, Úrnapján és annak nyolcadán. Az Oltáriszentségben jelenlévő Jézus imádását az intézeti templomban tartották nagyböjt harmadik vasárnapján, mely alkalommal a tanulók hármásával adoráltak. 1906-ig újévkor és farsang három utolsó napján több alkalommal a székesegyházban is megjelentek adorálásra. 1902-től a ciszterci templomban felállított szentsírt már nem katonák, hanem nagypénteken és nagyszombaton a tanulók őrizték. A székesegyházban az Oltáriszentség körülhordozása alkalmával nemzeti viseletben a felsőbb osztályokból hatan díszőrséget álltak. Eleinte a 8., később a 7. és a 6. osztályosoknak jutott e megtisztelő feladat. A XVIII. századból származó vállra vetett bíborszínű mentéket ez alkalomra a székesegyház őrizte. A zenei érzék fejlesztése céljából felhívták a tanulók figyelmét a székesegyház november hónapban tartott Szent Cecília miséire is.

A leányiskola tantestülete is figyelmet fordított arra, hogy növendékeik vallásuk szabta kötelességeiknek eleget tegyenek. A római katolikus vallású tanulók a téli hideg napok kivételével az iskolából mentek vásár- és ünnepnapokon a templomba, reggel háromnegyed nyolckor misét, utána szentbeszédet hallgattak. A más vallású növendékeknek szintén alkalmat adtak kötelezettségeik teljesítésére, a megszabott időben mindenkor részt vehettek istentiszteleteiken és ünnepeiken.

A reáliskolában a római katolikus vallású tanulók vásár- és ünnepnapokon az intézetben szentbeszédet hallgattak, ezt követően tanári felügyelet mellett vonultak templomba. Az értesítőkben sosem mulasztanak el köszönetet mondani a ferences rendi szerzeteseknek, amiért e célra templomukat átengedték és a tanulók éneke mellé orgonakíséretet is szolgáltatottak. A tanári kar vezetése mellett a körmeneteken is részt vettek. A református és evangélikus tanulók hittanítása és istentiszteleteken való részvétele saját lelkészeik vezetése mellett történt. Az izraelita felekezetű tanulók a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium által kijelölt napokon az iskolában való megjelenéstől felmentettek, s hittanáraik felügyelete alatt szintén részt vehettek vallási szertartásaikon.

A kereskedelmiben a vallástan tanítását 1890-ben kezdték meg, miután a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1889. november 19-én 21.742. sz. alatt kelt rendeletében a kereskedelmi akadémiákon is engedélyezte a vallástan tanítását, amennyiben a szülők azt igénylik, és a felekezetek a hitoktatást saját költségükön vállalják. (*Kereskedelmi*

értesítő, 1889. 15.) Miután az intézetben mindkét feltétel teljesült, a szülők többsége is kívánta a hittan tanítását, és a hitfelekezetek is díjtalanul vállalták azt, a római katolikusok és az izraeliták részére megkezdődött a hitoktatás. A következő tanévtől már minden felekezetű tanulóra nézve kötelező volt a vallástan. A római katolikusok és izraeliták az intézetben, a reformátusok és evangélikusok csekély számuk miatt a lelkészek lakásán részesültek oktatásban. A katolikus diákok a ferences rendiek templomában látogatták a misét.

A hitoktatás az ipariskolában is biztosított volt, a szentmise látogatása azonban körükben nem volt gyakorlatban. Hiába tette az 1884. évi XVII. tc. 62.§-a az iparosgazdák kötelességévé, hogy ügyeljenek tanoncaik szentmise látogatására vasár- és ünnepnapokon, a gazdák ellenszenvvel viseltettek az intézkedés ellen, sajnálták a fiataloktól ezt az időt, helyette a vasárnapi piaci bevásárlásra küldték őket, házi vagy műhelyi munkát végeztek velük. Előrelépés 1903-ban történt, amikor a megyéspüspök az iparostanoncokra nézve is kiterjesztette a vasárnapi szentmise látogatásának kötelességét, ezért az 1906/07 tanévtől vasárnaponként a római katolikus vallású tanulók részére külön szentmisét tartottak. (*Ipariskolai értesítő*, 1903. 17.)

8.2. Városi ünnepélyek

Az iskolák a városi és országos események iránti érdeklődésüket is kifejezték személyes részvételükkel. Emlékezős alkalomként tartották számon a gimnázium egykori tanulójának, Vörösmarty Mihály költő szobrának leleplezését 1866-ban. Gróf Zichy Jenő indítványára a megye és a város közösen állíttatott szobrot a költő emléke előtt tisztelegve. Az ünneplő közönségben nagy számban foglaltak helyet az ország politikusai és tudós férfiai. A szentmisét követően a szobortérre vonuló díszmenetet a gimnázium ifjúsága és énekkara nyitotta meg. A szoborbizottság a rend felügyeletére is a gimnázium diákjait kérte fel. Az alkalomra Mészáros Amand tanár úr költeményt írt Emlékezés Vörösmarty Mihály koszorús költőnkre címmel, melyet a közönség között is szétosztottak. A város példája a gimnázium önképzőkörére is nagy hatással volt. Elhatározták, hogy a nyilvánosság előtt tartott ünnepéllyel fejezik ki tiszteletüket a költő előtt. A tanári kar közbenjárására megkapták a megyeháza nagytermét, ahol szép számban megjelent közönség hálálta meg munkásságukat. 1872-ben a színházban rendeztek ünnepélyt Kisfaludy Sándor emlékére. 1900-ban Vörösmarty születésének 100 éves emlékűnnepén szintén képviseltette magát az ifjúság. Az 1884-ben Horvát

István emlékére rendezett ünnepélyen szintén az ifjúság alkotta a sorfalat, amely közt a küldöttségek és a rendezők a székesegyházból a megyeháza nagytermébe vonultak. 1859-ben a gimnázium egykori tanárának, Koller Károlynak a temetésén egykori tanítványai fekete ruhában kivont karddal kísérték koporsóját, s gyászdalokat énekeltek.

8.3. A diákok elszállásolása

További kapcsolatot jelentett a város polgáraival a diákok elszállásolása. Az iskolaváros vonzáskörzete messze túlmutatott a város határain. A ma ismert bejárás, napi ingázás a közlekedés miatt nem is lehetett gyakorlatban. Még a vasút kiépülését követően is csak elenyésző mértékben jött gyakorlatba.

A diákok kisebb része az internátusokban, nagyobb része magánházaknál nyert elhelyezést. 1903-ban nyílt meg a gimnazisták számára a Széchenyi utca 13. szám alatt a Szent Imre konviktus, melybe az 1909/10. tanévtől a római katolikus vallású kereskedelmi iskolai tanulók is felvételt nyertek. 1913 augusztusában középiskolai tanulók számára új fiú internátus létesült a felső kereskedelmi iskolával szemben, a Várkörút 43. szám alatt. Az 1914-ben a Palotai út 27. szám alatt nyitott Katholikus Tanítók Házát a tanítók gyermekei számára létesítették. (*Demeter és Gelencsér*, 1990. 177.)

Akik nem az internátusokban nyertek elhelyezést, magánházaknál laktak. A legtöbb diákot a Belváros és a Palotaváros házaiban fogadták. A magánszállásokon lakó diákok cselekedeteiért a szállásadók vállaltak felelősséget. A ciszterci gimnázium vidéki tanulóinak és a szállást kínálóknak egyaránt a tanári kar és a városi hatóság kiküldötteiből megalakult vegyes bizottság elnökénél kellett jelentkezniük egy hónappal a tanév kezdete előtt. A bizottság 1862-től a szülőket külön kérte, hogy a tudta nélkül ne intézkedjenek gyermekeik elszállásolása ügyében, de a többi iskola tantestülete is felhívta erre a szülők figyelmét. A szülők a kérést gyakorta nem vették figyelembe. Az 1909-ben kiadott miniszteri intenció még nagyobb nyomatókat adott a nem szülői háznál lakó gyermekek felügyeletének, amennyiben a tanári kartól velük szemben kettős kötelezettség felvállalását kívánta meg. A tanulók iskolán kívüli viszonyainak figyelemmel kísérését, valamint testi és erkölcsi épségének megőrzésére irányuló intézkedések foganatosítását várta. A tantestületeket az önkormányzat és a rendőrség is segíthette ebben. Az együttműködés eredményes volt. A városi főkapitány több esetben értesítette az igazgatókat a diákok közrendet sértő viselkedéséről, a gumipuska

használatáról, a növényzet letaposásáról, fák ágainak tördeléséről, melyet az igazgató intézkedése követett. Ugyanakkor az iskolák kérései is meghallgatásra találtak, példának okéért a kapitányság eltávolította egy kirakat obszcén képeit. (*Gimnáziumi értesítő*, 1895. 65., *Kereskedelmi értesítő* 1912. 78., *Reáliskolai értesítő*, 1913. 35-37.)

8.4. A testi nevelés színterei

A testnevelés és az ehhez szorosan kapcsolódó szabadtéri programok, kirándulások alkalmával a diákok szintén elhagyták az iskola falait. Az Entwurfot megelőzően rendszeres testgyakorlást nem végeztek a tanulók, de a testmozgás különféle formáit kedvelték a gyermekek, nem szalasztották el kihasználni a város nyújtotta lehetőségeket a játékhoz, korcsolyázáshoz, úszáshoz, fürdéshez. A tanárok nem tiltották e tevékenységeket, de az éjszakai korcsolyázástól, a városban való játszástól próbálták távol tartani a diákokat. Mindközül a fürdést tartották a legveszélyesebbnek, ezért a gimnázium diákjai 1835-től csak tanári felügyelet mellett fürödhettek. A rendszeres testmozgás bevezetésének lehetősége az Entwurfban jelent meg elsőként. A vegyes bizottság városi képviselői a Fürdő-soron kijelölték a tornatanítás helyét és uszoda felállítására is ígéretet tettek. A tornatanításra Enders Antal magántanítóval szerződtek, így 1852 decemberében sor kerülhetett az első gimnáziumi tornaórára. A megnyitót a város részéről is élénk érdeklődés övezte, tiszteletét tette a megyefőnök helyettese, a polgármester és több előkelő polgár. A gimnazisták egy ideig együtt tornáztak a reáliskolásokkal, ami konfliktusok sorát eredményezte. A reáliskola igazgatója ezért tanulóit egy időre eltiltotta a testgyakorlástól. Az uszoda megnyitására 1854-ben került sor. A melegebb hónapokban pedig a Kenessey- (később Rózsás) kertben történt a fürdés. A kijelölt helyen és időn kívül csak az igazgató és a szülők engedélyével lehetett fürdeni. A tornaoktatás úszással és fürdéssel való kiegészítése igen rövid életűnek bizonyult, mindössze 1860-ig volt gyakorlatban. A tornaoktatás 1868-ban emelkedett a kötelező tárgyak sorába.

A tornatanítást a gimnáziumban és a reáliskolában is versenyekkel összekapcsolt tornavizsga zárta, melyet a városi közönség és a szülők nagyfokú érdeklődése kísért. A vizsgát a minisztérium 1892-ben hivatalosan is intézeti versenynek minősítette. Négy alkalommal a reáliskola diákjaival közösen is tartottak versenyt a főreáliskola udvarán.

A gimnázium esetében az új épület megnyitásáig a téli testedzésre sok esetben magánházaknál vagy a megyeháza nagytermében került sor, s alkalmanként helyiség

hiányában el is maradt. A gimnázium 1875-ben történt bővítéséig nem rendelkezett sem tornateremmel, sem rajzteremmel. Télen a testgyakorlás szünetelt, a többi hónapban a tanulók a városi sporttereket és rajziskolát vették igénybe. 1905-től a korcsolyázás is szerves részét képezte a tornaóráknak. Az intézet e célra közel az épülethez a Korcsolya Egyesület jégpályája melletti réten jeget bérelt. A tornatanításhoz szükséges terem a többi intézetben is megoldatlan problémát jelentett. A reáliskolások létszámának növekedésével a belvárosi fiútanoda szűk és nedves tornaterme egyre alkalmatlanabbá vált a testgyakorlásra, ezért e célra a közeli Aujezdsky házban béreltek termet. 1894-től a lányok számára is kötelezővé váló testnevelés órák helyszínéül télen egy földszinti 6x5 méteres helyiség, nyáron a tűzoltó laktanya udvara, majd emelete szolgált. Későbbiekben a gimnázium, majd a megépülő ipariskola tornatermét használhatták, alkalmazkodva azok órarendjéhez. A testneveléshez szükséges megfelelő tornatermek felállítására így rendre csupán az önálló iskolaépületek felállítása nyomán került sor.

A kereskedelmi társulat 1891-től gondoskodott az iskolában tornatanításról, de téli tornaterem hiányában ez csak a nyári időszakban volt kivitelezhető. 1892/93-as tanévben került sor a téli tornaterem megépítésére, melynek céljára egy, ezidáig bérbe adott három szobás lakóhelyiséget alakítottak át, s a tornát rendes tantárggyá tették.

Egy 1891. évi miniszteri rendelet foglalkozott a játék mint testedzés testnevelésbe való beépítésével. A gimnázium tanári kara már ezt megelőzően is foglalkozott a mozgás e formájával. 1816-ban játszótér kijelölését kérték a városi tanácstól, hogy a gyermekek tanári felügyelet mellett játszhassanak, s a városi kószálásról leszokjanak. Kérelmük ekkor nem talált nyitott fülekre. A kérdés évtizedekkel később került újra napirendre. 1873-ban az igazgató vetette fel újra a kérdést, de előrelépés csak két évvel később történt, amikor a rendőrfőkapitány kijelölte a ló- és marhavásárteret a játékok helyszínéül, bízva abban, hogy ezután a gyermekek a gyepek területeket nem tapossák le. 1893-ban Alaghy Dezső, az iskolaszék elnöke a várossal újból tárgyalásokat kezdeményezett a játszótérek ügyében, de ezek ekkor sem hoztak eredményt. A folytonos próbálkozás végül 1898-ban hozta meg első ízben gyümölcsét, amikor az igazgató újbóli kérésére a polgármester a szedreskerti temető nyugati oldalán elterülő fásított, 5-6 négyszögöl széles sétányt átengedte a diákoknak. További játszóhelyek átadására azonban még akkor sem került sor, amikor közvetlenül a miniszter intézett felhívást a városhoz játszótérek kijelölésére, s az igazgatót bízta meg a tárgyalásokkal. 1899-ben a miniszter leiratában felszólította a vezetést, hogy a városban lévő két középiskola részére játszóteret rendezzen be. A középiskolák igazgatói még

szeptemberben szemügyre vették azokat a helyeket, melyeket a városi hatóság lehetséges játszótérnek megnevezett. Jelentésükben a zámolyi sorompó mellett elterülő teret jelölték alkalmasnak. A kérdés igazán sürgetővé 1900-tól vált, melytől kezdve a vallás- és közoktatási minisztérium elrendelte, hogy a négy alsó osztály részére országsszerte tartsanak játékdélutánokat szervezett formában. A tornajátékokra a város 1901 májusában engedte át az első területet a zámolyi sorompón kívül, mely azonban az intézettől igen távol, 1,5 kilométerre feküdt, s állaga is folyamatosan romlott. Kétévi használat után ezért többé nem vették birtokba. 1903-tól a gimnázium által alkalmasnak tartott területek helyett a vásártér északi oldalát engedte át a város. 1907-ben a városi tanács a helybeli tornaklubnak 300 négyszögöl területet bocsátott rendelkezésére sóstói pályájának kibővítése céljából azzal a feltétellel, hogy a klub ezt a területet átengedi játszótérnek a középiskolák részére. Ámbár a Sóstó területe oly messze esett, hogy ezt a területet állandó játszótérként aligha használhatták. 1912-től pedig a Torna-club sportpályáján tartották a játékdélutánokat. (Dombi, 1914. 113-114.)

A tanulók ügyességüket, mozgékonyaságukat, rátermettségüket a kerületi és a fővárosban megrendezett országos tornaversenyeken nagy létszámban megjelent közönség előtt bizonyíthatták. A kerületi versenyeket az egymáshoz közel fekvő városok, a megye vagy a tankerület rendezte. A gimnázium és a reáliskola növendékei rendszeresen szerepeltek ezeken. Az 1907. évi kerületi verseny a városban került megrendezésre, melyen a székesfehérvári, győri és pozsonyi tankerületek 24 közép fokú iskolájának tanulóiból összesen 1075-en vettek részt. A szervezés már hónapokkal a verseny előtt megindult. Az ünnep fővédnökének Dr. Prohászka Ottokár megyés püspököt, a rendező bizottság elnökének gróf Széchényi Viktor főispánt, a versenybíróság elnökének Rónai Horváth Jenő kerületi parancsnokot kérték fel. A rendezés és az előkészítés munkájában a város egész társadalma, a város összes tisztviselője kivette a részét. Az iskolák vezetői és tanárai a vendégek fogadása, elszállásolása és ételmezése ügyében fáradoztak, a helybeli tornaklub és a katonaság előljárói szolgáltatták a versenybírák nagy részét. Dr. Saára Gyula országgyűlési képviselő a verseny ügyvivő alelnökeként, Károly János nagyprépost, Daróczy István törvényszéki elnök, Szüts Jenő alispán és Tóth Aladár helyettes főlovászmester a versenybíróság tagjaiként, Dr. Kuthy József főigazgató a versenytéri bizottság elnökeként szerepeltek. A versenybíróság tagjai voltak még Kún Gyula fővárosi tanácsos és Maurer János tornafelügyelők. A verseny szakszerű részéért Vörösmarty

Mihály főreáliskolai tornatanár felelt Lanzeritsch Antal főgimnáziumi tornatanár segédletével. (*Reáliskolai értesítő*, 1906. 66-68.)

A tornaversenyek mellett lövőversenyeket is tartottak. 1908-tól a vallás-és közoktatásügyi miniszter engedélye nyomán a középiskolákban katonai gyakorlatokat oktathattak. A honvédelmi miniszter Számmer Pál magyar királyi honvéd főhadnagyot bízta meg az oktatással. A gyakorlatokat egyrészt az intézet udvarán, másrészt a katonai lőtéren tartották. A lőtéren rendezték a versenyeket, melyeket nagy érdeklődés övezett, s eredményes szereplőit a honvéd tisztikar és a városi társadalom értékes nyereményekkel jutalmazta.

A testi nevelés szerves részét képezték a városba és annak határába vezetett tornászati kirándulások. A menetgyakorlatok, tornajátékok, katonai rendgyakorlatok színhelyei voltak a Sárret, a Szedres kert, a Hosszútemető, a Hármashíd, Sárpentele, a Kalló malom, a Gaja patak, a Vizesrét, a Rózsáskert, a Lövölde, a Palotai út, az Aszal völgy, a Sóstó, a Móri út, a Csóri út, a Sörházi malom, a Vásártér, a Hosszúsétatér, az Öreg utca, a Zámoly utca, a Kórház utca.

8.5. Tanulmányi kirándulások

Tanulmányi kirándulások szervezése szintén gyakorlatban volt. Az 1895-ben miniszteri rendelet hívta fel az iskolák figyelmét ezek történelmi, irodalmi, néprajzi oldalára is, majd a közoktatásügyi kormány 1905-ben újra behatóan foglalkozott az iskolai tanulmányi kirándulásokkal. (*Reáliskolai értesítő*, 1906. 69.) Rendeletében hangsúlyozta fontosságukat, utasításokat adott helyes és célszerű keresztülvitelükre. Megkövetelte a kellő tanári felügyeletet, illetve megkívánta, hogy a személyes felelősséget vállaló felügyelő tanárok a tantárgyi okulás mellett az esztétikai, etikai, nemzeti értékekre is felhívják a figyelmet. A kirándulások ezáltal segítik a helyes fogalomalkotást, a megfigyelő és ítélőképesség fejlesztését. Megkívánta, hogy a tanulók ismerjék meg úgy szülőföldjük kincseit, mint nemzetük történelmi nevezetességű helyeit és emlékeit. A természetben alkalom nyílik az állat- és növényvilág közvetlen megfigyelésére, földrajzi, geológiai, természettani jelenségek tanulmányozására. A kémiai oktatás kiegészítő részét képezte a gyárak és ipartelepek látogatása. A történelmi helyek, műemlékek meglátogatása fejlesztette a tanulók hazafias érzületét. A művészeti nevelés elengedhetetlen része volt a kiállítások megtekintése. 1917-ben a minisztérium a szünidei kirándulásokat is kezdeményezte.

A gimnáziumban, a reáliskolában és a leányiskolában is tartotta magát az a szokás, hogy az osztályokkal egész Székesfehérvárt bejárták. Megtekintették a történelmi és irodalmi emlékeket, a Szent István bazilika kövét, a város legrégebbiről fennmaradt műemlékét, a gót stílusú Szent Anna kápolnát, a káptalani kincstárat, a Vörösmarty-szobrot, Horváth István emléktábláját, a szabadságharc emlékoszlopát, a püspöki kertben látható Szent István bazilika maradványait és a régi várbástya egy részét, az egykori várkapuk és várfal helyeit, a pepneveldei templomot, az András-gyepet, a püspökség kertjében lévő néhány régi síremlék, oszlop és dombormű töredékét, a fennmaradt régi bástyafalat, a püspökség kertjében a Szent István bazilika fennmaradt töredékeit, a történelmi és régészeti társulat régiségtárát.

A leánygimnázium sétái, kirándulásai a természettudományos tárgyak, valamint a konyhakertészet gyakorlatban történő kiegészítését is szolgálták. Időközönként házi kerteket is látogattak, mindenekelőtt Say József orvos, iskolaszéki tag kertjeit, akinek felesége az egyes kerti növények ápolására tanította a növendékeket.

A reál- és leányiskola diákjai művelődés- és művészettörténeti, szertartástani célból megtekintették a ciszterciták templomának falfestményeit és függőképeit, a sekrestyében lévő fafaragványokat, a püspökséget, annak levél- és irattárát, a püspökség kertjében és lépcsőházában lévő Szent István korabeli maradványokat, a papnevelő intézet kápolnájának Maulpertsch freskóját, az ebédlő stukkódíszzeit. Továbbá a székesegyház műkincseit, iparművészeti remekeit, az egyházi ruhákat és a kriptát a ferencrendiek templomában, a papneveldei templomban, székesegyházban az ereklyéket és műkincseket, az Anna-kápolnát.

A vegytani, technológiai kirándulások állandó célpontjai voltak a gyárak és üzemek: gázgyár, Löwinger-féle ecetgyár, Karl-féle ecet- és likörgyár, Felmayer-féle kékfestőgyár, déli vasúti gépgyár, villanytelep, Reichard Mór-féle cukorkagyár, Kitreiber-féle cukorgyár, jéggyár, légszeszgyár, Say Rudolf szódavíz gyára, keményítőgyár, a postahivatalban a távirda és telefon állomás, egyházmegyei könyvnyomda, Galambos-féle edény- és kályhagyár, Weisz-féle, Tull-féle és Kováts-féle bőrgyár, Havranek-féle kőfaragó műhely, Reitmann-féle és Matusek-féle szikvíz gyár, Schützer-féle szappangyár, gőzmalom, villanyvilágítási telep, Krausz-féle pálinkafőző, Mann Józsefné-féle téglagyár, Vidor testvérek modern üzemű cukorkagyára, Nyári Gábor villamos erejű famegmunkáló műhelye.

Az ipartelepekkel, pénzüzetekkel, cégekkel 1893-tól a kereskedelmi igazgatósága még szorosabbra fűzte a kapcsolatot. A végzős ifjak alkalmazása

érdekében körlevelet bocsátottak ki, melyben felhívják figyelmüket arra, hogy „[...] amennyiben szükségük van szakképzett és szerény feltételek mellett vállalkozó munkásokra, szíveskedjék ezen intézet igazgatóságával igényeit és alkalmazási feltételeit közölni. Az igazgatóság lelkiismeretesen fogja megválasztani az alkalmas ifjakat, és utasítani fogja őket, hogy ajánlataikat a t. Czímnél a kellő időben beadják.” (Kereskedelmi értesítő, 1893. 54. o.) A körülbelül 80 kiküldött levél azon felül, hogy közvetlen összeköttetést ápolt a nevezett intézetekkel nagy segítséget jelentett azoknak a diákoknak, akiknek befolyás vagy ismeretség hiányában nem állt módjában állást szerezni.

Földrajzi és természetrajzi kirándulásokon bejárták a város határában lévő hegyeket, a Szőlő- (Öreg), Csúcsos-, Árpád-, Demkó-, Maros-, Sárkány- és Homokhegyet, a Demkóhegyet, a Fecske partot, az Öreg-Sóstó partot, Sóstót, Sárretet, Szárazretet, Erzsébet- (Halesz) és Zichy-ligetet, Kanális partot, Kiskecskemétet, Aszal- és Gajavölgyet, hármashidat, a városi homok-, gránit- és mészkőbányát, a pöntölei kis erdőt, a Szentháromság temetőt és környékét, a Malom-csatorna mentét, a városi faiskolát, a Lövöldét, a Rózsás kertet, a Lerf kertet, Lichtnekker tavat, a helybeli gránit bányákat, városi kőbányát, a szennyvíztelepet.

A reáliskola ún. geometriai kirándulásai keretében földmérési gyakorlatokat és helyszínrajzolást, terepfelvételt, magasságmeghatározást is végzett. Szabadkézi rajzi kirándulásokat szerveztek a rajzórák keretében a tanulók távlati érzékének fejlesztése és vázlatrajzolás gyakorlása céljából. Az őszi és nyári hónapokban a szomszédos utcák udvaraiban épületrészeket, gazdasági szereket, udvar- és utcarészleteket rajzoltak.

A távolabbi kirándulásokat általában a környékre szervezték, gyakran ezek gerincét is a gyárlátogatások képezték. Visszatérő helyszíneknek számítottak az ajkai üveghuta üzem, a herendi a porcelángyár, a várpalotai kőszénbányák és mészégetők, az ácsi cukorgyár, a szombathelyi szövőgyár és gyufagyár, Alcsút, Lovasberény, Moha, a Gaja-völgy, Bodajk, Sukoró, Lovasberény, Nadap, Velence, Iszkaszentgyörgy, Csurgó, Mór, Pét, Siófok, Balatonfüred. A főváros kedvelt célpontjai voltak a Haggenmacher-féle serfőző, a Törley-féle pezsgőgyár, a Keglevich-féle konyakgyár és parafakészítő gyár, az Unió gyufagyár, a Hungaria kénsav és műtrágyagyár, a Ganz gyár. A gimnáziumban az 1912/13 tanévben tanulmányi kirándulási alap is létesült a márciusi ünnepség tiszta jövedelméből, melynek célja az iskola tanulmányi kirándulásain a kevésbé vagyonos, jó magaviseletű és szorgalmas növendékek számára is lehetővé tenni a kirándulásokon való részvételt. A reáliskolában létesült kirándulási alapot az 1912-es

értésítőben említik először. Kirándulásokat nem csak az osztályok, az önképzőkörök is szerveztek, melyek ezáltal hazánk nagyjainak emlékét nem csak ünnepélyek szervezésével, azok emlékhelyeinek rendszeres látogatásával is őrizték.

1860 és 1874 között a gimnáziumban hat alkalommal ún. tavaszi ünnepélyt is tartottak a tanulóifjúságnak. A majálisokon a szórakozás mellett a tanárok a tanulmányi kirándulásokat igyekeztek előkészíteni a tanulók látókörének bővítésével. 1870-ben a tanulók egy ízben táncmulatságot is szervezhettek, de a tanári kar ezt károsnak és a fegyelmi szabályokba ütközőnek minősítette, ezért később nem engedélyezte megtartását.

Az ifjúság ismeretkörének bővítésére minden kínálkozó alkalmat kihasználtak, a diákok a városi és a városba érkező kiállítások, tárlatok állandó látogatóinak számítottak. Rendszeresen látogatták az Uránia és az Apolló mozgószínház előadásaira. Tanáraikkal a városi tárlatokat is gyakran látogatták. A '80-as éveket megelőzően az egyes szaktárgyak még nem bővelkedtek a szemléltető eszközökben, ezért a kiállítások látogatása különösen izgalmasnak számított. A '60-as, és '70-es években a gimnázium növendékei gyakran ellátogattak az Ulmann és Schenk szállodába (Zichy Ödön kastély, későbbi Magyar Király szálló), ahol természetrajz és régiség gyűjteményt, panorámát, üvegfüvást szemlélhettek, természettani és bűvészmutatványokat tekinthettek meg.

8.6. A tanulók városi viselkedése

A korszak középiskolai rendtartásai kiemelt figyelmet fordítottak a diákság erkölcsi nevelésére. Hangsúlyozták a tanárok példamutató szerepét, a tanulók erkölcsi jellemének fejlesztését. (Mészáros, Németh és Pukászký, 2005. 314.) A tanárok szaktárgyi ismeretek átadásán túl kiemelten fontosnak tartották diákjaik városi viselkedésének nyomon követését, hiszen tudták, hogy *„Ott [az utcán] elemében van, szabad, nem korlátozza az ismeretlen publikum, csapra üti csintalanságát, pajkosságát, rakoncátlanságának sem szélessége sem hosszasága nincsen, ilyenkor az erkölcsi és illedelmi szabályok ránézve nem léteznek.”* (Ipariskolai értesítő, 1896. 4.) Minden igyekezetük ellenére a tanulók erkölcsének és jó hírének megóvása nem bizonyult könnyű feladatnak. A Helytartótanáctól érkezett rendeletek nagy része is a tanulók iskolán kívüli viselkedésének szabályozására vonatkozott. Az iskolák rendszabályzata szigorúan lefektette az intézeten kívül megtartandó rend és fegyelem pontjait. Ezekre

vonatkozóan a gimnáziumból rendelkezünk a legtöbb adattal, de más fórumokon is nyomon követhető, hogy mi mindenre kellett odafigyelne a tanári kar tagjainak.

A rendszabályzatokat a gimnázium osztályainak ajtajain kifüggesztették és kihirdették, 1874-től az osztályfőnökök külön felolvasták és magyarázatokkal látták el. A rendeletek szigorúan tiltották a fegyverek, hüvelyes botok, csákányok, török, gumipuskák és más súlyos testi sértést okozó eszközök birtoklását, a városban bármilyen jellegű ifjúsági egyesület alakítását, a megyei választásokon vagy gyűléseken való részvételt, télen a hat, nyáron a kilenc órán túli kimaradást. Tiltották az iskola előtti rakoncátlankodást, a csatornaparton való csoportosulást és ácsorgást (különösen esténként), a betlehemezést, az összeszólalkozást a piactéren a mesterlegényekkel és inasokkal, a labdázást a Réh-féle kertben, ezáltal az ott lakók délutáni háborgatását, a tornászok zavarását a Fazekas utcai Zichy-kertben, az engedély nélküli fürdést, a város mellett elterülő gyepes helyek letaposását, a tüzelést a réteken, a ligetek rongálását. Óvták őket a kocsmáktól, táncvigalmaktól, az ártatlan háziállatok elpusztításától, az énekléstől nagybőjti estéken a kálvárián, az éjjeli korcsolyázástól. A törvényeket időről időre felülvizsgálták, módosították, legtöbb esetben szigorították. 1863-ban Fesztl Károly főigazgató az általános fegyelmi szabályok lefektetése miatt bekérte az akkor érvényben lévő törvényeket. Javaslatai közül a tanári kar mindössze egyet kifogásolt, mégpedig sem a szülők, sem azok képviselőinek engedélyével ne történhessen időn túli kimaradás. 1864-ben e pont kihagyásával kihirdették az új fegyelmi szabályzatot. Az erkölcsi kihágások ennek ellenére sem hagytak alább. Az 1869/70-es tanévben a tanári kar további megszorítások mellett foglalt állást. A kijelölt háromtagú bizottság a főigazgatósághoz intézett kérelmében a szabályok megfogalmazásának általánosságát, betartatásuk körülményességét nehezményezi. Javaslatában mindenekelőtt a kocsmák, kávéházak, színházak, táncmultságok látogatása körüli szabályok szigorítását irányozta elő. A '70-es években újra kezdett terjedni a gumipuskával, flauberttel, nyilakkal történő lövöldözés. A rendőrfőkapitány a pedellusnak ezért mindenkor engedélyezte a kocsmák, kávéházak, multságok, színház szabad látogatását a tanulók leleplezése céljából. 1896-ban tovább szigorították, majd 1909-ben a bajai és az egri ciszterci rendi főgimnáziumok szabályai alapján átszerkesztették a rendszabályzatot. (Dombi, 1914. 66-67.)

Az erkölcsi állapotok javítására az igazgatóság és a tanári kar a tanév folyamán több intő körözüvényt és indítványt is útjára indított. A kihágásokat annak mértékétől, gyakoriságától függően büntették. A testi fenytés a 19. század első felében volt

általában. A kisebbeket pálcával, a nagyobbakat korbáccsal büntették a tanácskozmány vagy társai jelenlétében. Az ütések száma a bűn mértékétől függött, de a tizenkettőt nem haladhatta meg. Büntetni csak az igazgató engedélyével vagy a tanári kar ítéletével lehetett. Testi fenyítéssel a nagyobb kihágásokat, mint az éjjeli csavargást, a kocsmák és kávéházak látogatását, lopást, káromkodást, verekedést, dohányzást, pénzre játszást büntették. Szélsőséges kihágás esetén más büntetés is társult hozzá. A 19. század második felére inkább a tanulók önérzetére került a hangsúly. 1870-től a vallás- és közoktatásügyi miniszter csak az igen nehezen nevelhető tanulóknál engedélyezte a testi fenyítést. A ciszterci tanárok még ennél is előbb elálltak az alkalmazásától, 1846 után csak egy fiút részesítettek benne. Súlyosabb természetű büntetésnek számított az egész osztály előtti feddés vagy dorgálás, kizárással való fenyegetés, bezárás, szélsőséges esetben eltávolítás, a város vagy akár az ország összes intézetéből való kizárás. Kizárást a legszélsőségesebb esetek vontak maguk után, úgymint bűnre csábítás, veszélyes elvek terjesztése, bizonyítvány széttépése vagy meghamisítása, engedély nélküli óramulasztás, botrányos verekedés, erkölcsi kihágás, lopás. Bezárás csak szabad időben történt, naponta 1-6 órára, akár két vagy három napra is. A bezártakra felügyelő tanár vagy az iskola gondnoka ügyelt. A pénzbeli büntetés alapvetően ellenkezett a tanári kar elveivel. Ez esetben azzal indokolták a kivételt, hogy a bezárásra ítélt fiatalnak pénz birtokában kell lennie, hiszen ilyen jellegű büntetést kávéházak és kocsmák látogatásáért adtak. A megfizetendő két hatosnyi bírsággal ösztönözték a gondnokot nagyobb éberségre. (Uo. 68-70.)

A tanulók kedvelt szabadidős tevékenysége volt a mozilátogatás, melyet az iskolák központi problémaként kezeltek. A reáliskola 1912/13-as értesítőjében olvasható Nessler Alajos, a dombóvári királyi katolikus főgimnáziumi igazgató előadásának kivonata a mozi és a színház látogatásának szabályozásáról, a mozi erkölcs- és ízlésromboló hatásáról. Javasolta a mozilátogatás korlátozását és szigorúbb ellenőrzését, melyet minden tanári testület saját hatáskörébe javasolt utalni. A felolvasást követő eszmecsere az értekezlet összes résztvevője egyetértését fejezte ki, így az előadó javaslatait elfogadva közös megállapodást fogalmaztak meg, egyúttal indítványozták a vallás- és közoktatási miniszternek, hogy a 16 éven aluliakat tiltsa el a mozilátogatástól. Egyezségük értelmében moziba a tanulók csak hetente egyszer mehettek, miután az igazgató engedélyt adott valamely darab megtekintésére. Az engedélyt a szülőnek vagy helyettesének kellett kérnie, s az alkalmas darabra nézve az igazgató a mozi tulajdonosával minden esetben megállapodott. Ha az előadásra 3

tanulónál több jelentkezett, az iskolának tanári felügyeletet is biztosítania kellett. Az iskolaszolgák állandó jegyet kaptak, melynek fejében ellenőrizniük kellett, hogy a tiltott napokon nem látogatja-e tanuló a mozit, vagy a megengedett előadásokon nincs-e jelen olyan diák, aki nem rendelkezett engedéllyel. (*Reáliskolai értesítő*, 1912. 20.) Mindezzel szinte egyidőben dr. Prohászka Ottokár megyéspüspök is agitálni kezdett a gyermekek mozilátogatása ellen, s felszólította a vármegyét és a várost, hogy a 15. életévüket be nem töltött gyermekek mozilátogatását szabályrendelet útján tiltsa meg.

A leányiskola tanárai is harcoltak a színházba járás, az „*érzéseket ingerlő, hatást vadászó, fejlődő lelket megmételvező s a mérgező anyagot legtöbbször a felismerhetetlenségig tetszetős alakban tartalmazó*” (*Leányiskolai értesítő*, 1908. 30-31.) színdarabok ellen. Egy-egy számukra alkalmasnak tartott darab megtekintését itt is engedélyezték, de az engedély nélküli színházlátogatást szigorúan büntették. Ehelyett a hangversenyek és felolvasások látogatására buzdítottak. A kereskedelmiben megengedték a színház látogatását az ifjúságnak, de szintén csak a tanári kar által engedélyezett darabokat tekinthették meg.

Az ipariskolai tanítóknak diákjaik viselkedésével hatványozottan meggyűlt a bajuk. Az ifjúság nevelésében azt a nézetet vallották magukénak, miszerint erkölcsi tekintetben a társadalom osztályai között nem szabad különbséget tenni, a különböző osztályok műveltségi foka azonban tükröződik illedelmességükben. S mivel a tanoncok nagyrészt az alsóbb társadalmi – földművelő, szegényebb sorsú iparos, kisebb rangú hivatalnoki – osztályokból kerültek ki, otthonról vajmi kevés jómodort hoztak magukkal. A földművelők általában előmenetel utáni vágyból írárták ide gyermekeiket, az iparosok és hivatalnokok szükségszerűségből, mégpedig ha gyermekük kevésbé jó tanulmányi előmenetelt tanúsított. (*Ipariskolai értesítő*, 1896. 5.) Munkájukban több ízben a gazdák magatartása is hátráltatta őket, akik az iskola munkájáról lekicsinylően, gúnyosan beszéltek. A modorosság kiművelésében, a társadalmi szokások megismertetésében ezért az összes többi intézetnél nagyobb felelősség és feladat hárult az ipariskola tanítóira. A tanítóknak nem kis kihívást jelentett megküzdenni azzal a prekoncepcióval, miszerint az elhanyagolt, mosdatlan külső, nyers beszéd és modortalanság az inasi mivolttal összhangban állna.

A szivarozás elleni fellépés, a városi tereken tanúsított nem megfelelő magatartás az ipariskola értesítőjében, valamint a gimnázium 1886 és 1897 között fennmaradt naplójában is visszaköszön: „*Megütközéssel és sajnálattal von az Igazgatóság biztos tudomást arról, hogy – fájdalom – vannak az intézetnek oly könnyelmű és saját*

jövőjüket kockára tevő tanulói, kik az iskolai fegyelmi szabályok könnyelmű mellőzésével a nyilvános helyeken csoportosulva, ott nemcsak céltalanul időznek, hanem még az ültetvényekben is szándékosan kárt tesznek, – az isk. előadásokra való menetel és az azokról való távozás alkalmával szivaroznak, - sőt, mint egy legutóbbi nagyon sajnós ezek is igazolva, a kávéházakban és kocsmákban is megjelennek; ”⁸³ Az ipariskola is úgy gondolta, hogy mivel „ennek [a szivarozás] meggátlására az iskolai fegyelmezés nem elegendő, a tanítóttestület felkérte a tek. ipartanodai bizottságot, kegyeskednék minden eszközzel, uton és módon oda hatni, hogy a tanuló ifjuságnak a dohányzás szülei, gazdáik és a rendőrség illetve a város törvényhatósága által, büntetés terhe alatt tiltassék el.” (Ipariskolai értesítő, 1891. 23.)

A fegyelmezés a magánlevelekben is visszaköszön. Námessy Medárd Gyszid aláírással 1907-ben a következő válaszlevelet kapja: *„Ha a fiú rossz, csavarog, nem tud felelni, fogd meg s fenekeld el te, ha az apja vagy anyja nem tudja megfenekelni. De ezt add tudtára a szülőknek, hogy ők is a megfelelő eljárást alkalmazhassák. Mert hiába a jó iskola, a jó tanár, ha szülő nem hagyja helyben a tanár cselekedeteit, ha a fiú otthon mást hall, lát, mint az iskolában. Én a fiúval magával izentetném meg a büntetést, s ha otthon elmondja, magam is büntetném, le kell vágni, ami rossz benne, istápolni, ami jó. A vágás is, az istápolás is fáj olykor, de fájdalom nélkül semmi jó sincs a világon.”*⁸⁴ A Gyszidnak küldött levél hiányában feltételezhetjük, hogy Námessy egyik barátjának, ismerősének írt levelében térhetett ki egy bizonyos iskolai esetre.

A tanuló ifjak városi viselkedésének, sok esetben neveltlenségének a városi polgárok a hírlapokba szánt cikkeikkel adtak hangot: *„Reggel hét órakor pénzt gurított nyereszkedési vágyból három kis diák. Feltétlenül középiskolai tanulók. Hát nem szomorú tény ez? Kilétiüket nem kutattam. Hogy maguk is tudták: rosszul cselekednek, hogy maguk is érezték: csunyan szórakoznak, mutatja, hogy hirtelen ráléptek a pénze, mikor arra mentem, hogy ne lássák a szerencsejáték.”*⁸⁵

---

⁸³ FML A Pálos-rend Székesfehérvári, majd a Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának iratai 1776-1948. VIII. 51. 46. doboz Az igazgatóság naplója 1886-1897.

⁸⁴ FML A Pálos-rend Székesfehérvári, majd a Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának iratai 1776-1948. VIII. 51. 36. doboz Tanárok magánlevelei

⁸⁵ Székesfehérvár II. 1913. VI. 42. sz. 2. o.

8.7. Az iskola mint „városi tér”

A ciszterci gimnázium díszterme a város kulturális életének meghatározó színtere volt. *„A város társadalmának minden rétege ismerte és ismeri ezen termet, ahol annyi léleknemesítő, tanulságos, szórakoztató előadásban volt része.”* (Dombi, 1914. 42.) Az iskola díszterme nem csupán a vallásos ünnepélyeknek, a hazafias megemlékezéseknek, hanem tudományos és ismeretterjesztő felolvasásoknak is helyet adott. A változatos programokban, szavalatokban, beszédekben, felolvasásokban, zenedarabokban, színi előadásokban gazdag ifjúsági előadások különösen vonzották az előkelő közönséget. A legelsőt 1876. május 10-én rendezték Deák Ferenc emlékére. A díszteremben a város közönsége nem csak a vidám, lélekemelő, ünnepi programok alkalmával jelent meg. Tisztelettel és részvétellel adóztak a gyászeseményekkor is, amikor a tanári kar és a tanulóifjúság az intézet nagy halottainak, Mészáros Nándor főigazgatónak, Pallér Kelemen igazgatónak, Liszi Lajos és Alaghy Dezső tanároknak ravatalát állta körbe.

Emlékezetes összejövetel volt a díszteremben Gerlach Benjamin koronás arany érdemkereszttel való kitüntetése, melyet oktató-nevelő munkája elismeréseként Szögyény-Marich László Fejér megyei főispán nyújtott át az igazgatónak a város előkelő közönsége és a tanulóifjúság jelenlétében. 1878 decemberében a díszteremben mutatták be 80 koronáért az Edison-féle fonográfot. A díszterem adott otthont 1911-ben az önképzőkör 50 éves jubileumának, ahol az öregdiákok nagy számban képviseltették magukat.

10. sz. kép: A gimnázium díszterme⁸⁶

⁸⁶ Forrás: *A Ciszterci Rend Székesfehérvári Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1895-96. iskolai évről.*

A nyilvánosság bevonásával zajlottak a gimnáziumi vizsgák is. Az egyházi, megyei és városi vendégeket a tanulóifjúság hívta meg. 1868-ig évente kétszer vizsgáztak a tanulók, s főképpen a második félév végén tartott vizsga öltött ünnepélyes színezetet. 1868-ban a félévek eltörlésével a félévi vizsgák is megszűntek. Nagy számban megjelent a nyilvánosság a tanévzáró ünnepélyen, s képviseltette magát a megyéspüspök, a nagyprépost, városi és vidéki előkelőségek, a helybéli és vidéki szülők. Az új épület elkészülte előtt a záróünnepélyeket a rendház ebédlőjében, 1875-től a díszteremben tartották. A műsort szavالاتok, ének- és zenedarabok, felolvasott dolgozatok, párbeszédok, szónoklatok alkották.

A nyilvánosságnak szánt többi ünnepély arra szolgált, hogy a ráirányítsa a figyelmet az iskola életére. Az iskola mozgáskultúra fejlesztő hatásáról a nyilvános tornaünnepélyek és tornaversenyek tettek tanúbizonyságot. Iskolai ünnepséget tartottak a király koronázásakor (1867), Deák Ferenc emlékére (1876), a Millenniumkor (1896), Erzsébet királyné halálakor és III. Béla emlékére (1898), a Szeplőtelen Fogantatás kihirdetésének 50 éves jubileumán (1904), Ányos és Virág emléktábláinak leleplezésekor (1905), Rákóczi és bujdosó társai emlékére (1906), Szent Imre születésének 900. évfordulóján és Szent Erzsébet 700 éves jubileumán (1907).

A városi közönséget az ünnepélyek mellett más módon is meg kívánták szólítani az iskola diákjai. A színielőadások már a jezsuiták idején is divatban voltak, s a nyilvánosság előtt történő szereplés ezen módját a ciszterciták is jó lehetőségnek, egyszersmind nevelő eszköznek tartották. Már a század első feléből is vannak adatok bizonyos fellépésekről, de a színjátszás igazi virágzásnak csak a század végén indult. Az első fellépés 1900-ra datálódik, de az első iskolai színjáték színrevitele 1906-ban történt. 1909-től díszletekről is gondoskodtak. Spanraft Ágoston a magyar királyi operaház festőművésze ingyen készítette el az első díszleteket. A felszerelés további növekedése nagyban köszönhető a gimnázium rajztanárának, Philipp Istvánnak. A jelmezek kölcsönadásáért pedig Dr. Saára Gyula polgármestert illette köszönet. (*Dombi*, 1914. 145-146.)

A felsőbb leányiskolába járó növendékek szülei is éveken át javasolták az intézet tanárainak, hogy a ciszterci gimnázium példájára rendezzenek színi előadást, mely amellet, hogy szórakozást nyújtana a leányoknak, a belépődíjak anyagi forrást is jelentenének. A felsőbb leányiskola megszervezése körüli teendők azonban sokáig elterelték a figyelmet erről a kérdésről, s csak 1908 telén született meg az elhatározás

egy előadás kivitelezésére. (*Leányiskolai értesítő*, 1908. 34.) A döntést az is ösztökélte, hogy az iskola e tanévben határozta el egy, a szorgalmas és jól tanuló növendékek számára létesítendő alapítvány felállítását, melyhez szükséges összeg megteremtését az előadás befolyt összegéből kívánták megteremteni. Egy a szülőkből alakult nagyszámú küldöttség az előadás és annak ismétlését követően az igazgató és a tanári testület elé járult megköszönni fáradozásukat, s egyben megkérni őket, hogy a jövőben is rendezzenek hasonló előadásokat.

Szép számú közönség látogatta reáliskola tanárainak szabadkézi és mértani rajzból rendezett kiállítását és az ipariskola rajzkiállításait egyaránt. A reáltanoda nyújtott otthont a város meteorológiai és photometrikus állomásának, melyet 1872-ben rendeztek be. (*Reáliskolai értesítő*, 1873. 45.) Napjában háromszor légűnieti észleléseket végeztek barométer, termométer, esőmérő, szélzászló és ozométer segítségével. Az észleléseket Say Rudolf és Mendik Alajos, az iskola gondnoka és igazgatója, később Wissinger Károly tanár vezették. Az észlelések kivonatait rendszeresen közölték a helyi sajtó hasábjain. A városi képviselő testület határozatából a gázvilágítás ellenőrzésére egy Bunsen-féle fénymérőt, ún. phonométert szintén a főreáltanoda földszinti helyiségében állítottak fel, melynek kezelésével az iskola igazgatóját és tanárát, Mendlik Alajost és Farkas Gyulát bízták meg. A rendszeres észlelések 1874 januárjában vették kezdetüket naponta este 8 és 10 óra között. Vizsgálták a gáz tisztaságát, nyomását, óránkénti fogyasztását és fénnyerejét. Az eredményeket egy erre a célra készített naplóba vezették, s a hírlapban szintén közzétették.

9. A tanügy és a városi sajtó

Székesfehérvárott a 19. század második felében indult meg az újságyomtatás. A lapok pedagógiai vonatkozású tartalmának vizsgálata mindeközéig érintetlen terület a helyi sajtó történetének vizsgálatában. E forráscsoport levéltári iratanyaggal történő összehasonlítása hozzájárul a korszak eseményeinek, a döntéshozók határozatainak közelebbi megértéséhez, hiszen a személyes hangvételű írások, véleménynyilvánítások, reflexiók túlmutatnak a levéltárban őrzött hivatalos dokumentumok tartalmán. A korabeli sajtóban fellelhető híradások dokumentációjának vonatkozásában törekedtem a teljességre. Egyrészt vizsgáltam az intézetek és tanáraik, a tanügyi élethez szorosan kapcsolódó személyek, a tanítói egyletek, tanfelügyelők napi sajtó hasábjain közre adott megnyilvánulásait. Másrészt figyelmet fordítottam arra, hogy a várost és annak közönségét mely tanüggyel, iskoláival kapcsolatos témák foglalkoztatták.

A hírlapok kisebb-nagyobb intenzitással foglalkoztak tanügyi kérdésekkel. Önálló tanügyi rovatat három újság, a Székesfehérvár, a Székesfehérvár és Vidéke, valamint a Székesfehérvári Hírlap rendelkezett. A cikkek jó részét a helybéli pedagógusok írták, de számos tanügyi cikk jelent meg a szerkesztők, vagy a tanügy iránt élénk érdeklődést tanúsító városi polgárok részéről. A cikkek egy része anonim.

A sajtóban napvilágot látott szövegek egy része az iskolák saját fogalmazványa. Megtalálhatóak közöttük hivatalos iskolai jelentések, úgymint a vizsgák kihirdetése, köszönetnyilvánítások, meghívók az iskolai eseményekre, ünnepségekre, koncertekre, beszámolók, egyleti tevékenység, személyi változások. Az újságok hasábjain jelentek meg továbbá az iskolák tanszemélyzetét és diákságát célzó hirdetések, úgymint a tanítói és tanári állások pályázatai és azok eredményei, a vidéki diákok elszállásolására, diákmunkára és gyakornoki állaspályázatokra irányuló hirdetések. Klökner Péter rendszeresen tett közzé könyvkereskedésébe gyakornoki állásra pályázatot, melyre algimnáziumot vagy alreált végzett tanulók jelentkezését várta. Hírt adtak magukról a nevelők, a magánórákat adó tanítók, valamint a nyelvoktatásra, hangszer- és táncoktatásra szakosodott magániskolák és tanfolyamok. Rendszeresen napvilágot láttak a tanfelügyelő írásai, felhívásai, az iskolák éves jelentései, a tanítóegyletek és az iskolaszék ülésein készített jegyzőkönyvek kivonatai. A Székesfehérvár, valamint a Székesfehérvár és Vidéke rendszeresen közölte a Vértessaljai Tanítóegylet, a Katolikus Tanítók Székesfehérvári Egylete, a Fejérmegyei Néptanító Egylet összejöveteleit, a Székesfehérvári Hírlap az iskolaszék üléseit.

A publicisztikák között találhatóak az iskolák működését, célját, oktatási tevékenységét bemutató írások. Az iskolákhoz köthető nevesebb események, mint a főgimnázium új épületének felavatása vagy a reáliskola létbizonytalansága, lapszámokat átfogó cikksorozatok kiemelt témájaként szolgáltak. A Székesfejérvár Levelezés rovatába az iskolák nyilvános ünnepségein és záróvizsgáin jelenlévők több ízben beküldtek az ifjak szép szereplése miatti lelkesedésüknek hangot adó leveleket. Rendszeresen reflektáltak a közoktatási miniszter rendeleteire is. Kommentár kísérte többek között a tanítói nyugdíjtörvényhez, a felnőttoktatáshoz kapcsolódó rendeletet, a középtanodai törvényjavaslatokat. Nem hiányoznak a könyvismertetések és bírálatok sem. Ezek egy részét a városi pedagógusok munkája nyomán napvilágot látott könyvek, más részét a tanárok és tanítók figyelmébe ajánlott újonnan megjelent tankönyvek jelentették. Az ismeretterjesztő írások is központi helyet kaptak. Ezek egy része egy-egy olvasóköriben elhangzott beszéd kivonata, más része célzottan a lap számára beküldött írás volt. A lapot kézhez vevő tanítók és olvasók olyan témákról tájékozódhattak, mint az iparosok teendői, az iskolaügy az Árpád-házi királyok korában, a nők egyenjogúsítása, a korcsolyázás története, természetrajz. Szoros értelemben vett nevelésméleti kérdések, metodikai útmutatások elenyésző alkalommal kerültek a lapok homlokterébe.

A publicisztikai írások tekintetében a lapokat két kérdéskör, a tanítók fizetésének rendezetlensége, valamint a gyermekek iskolából való elmaradása foglalkoztatta kiemelten. A Székesfejérvár című lap a városi és megyei hatóság, a gazdasági egylet és a községi jegyzők egyletének orgánuma mellett az iskolatanács és a tanítók egyletének közlönyeként működött. Ennél fogva az egyleti tagok törekvései nem kizárólagosan, de elsősorban e lap hasábjain fogalmazódtak meg. Gyakran foglalkozott a tanítók rendezetlen munkabérével, életkörülményeivel, ezek javításának lehetőségeivel, pályaelhagyásával. Állandó téma a népiskolai tanfelügyelet hiányosságainak fejtegetése, azok orvoslásának lehetőségei.

Az iskolai mulasztások okát cikkek sokasága tárgyalja, az iskolatörvények, az iskolafelügyelők, iskolaszékek, tanítók és lelkészek törekvései ellenére a szülők miért is nem küldik gyermekeiket az iskolába. A téma az általam vizsgált egész korszakot végigkíséri, úgy az 1870-es években, mind a századfordulót követően találunk ezzel foglalkozó írásokat, melyek példákkal, anekdotákkal illusztrálva hosszasan taglalják a következményeket, a büntetés eredménytelenségét. Elmarasztalják a szülőket a nevelés terén is, hiszen, ha el is küldik gyermekeiket az iskolába, „a tanító elé már testileg-

*lelkileg romlott anyag jut, melyen gyakran még a legügyesebb művelés sem segíthet. [...] Javítani kell nevelési rendszerünket. Több gondot kell fordítanunk a gyermekekre az iskolán kívül. Ez a szülők feladata.”*⁸⁷ „Minden gyermeknek legjobb erkölcs tanítói a szülők. Példa a legjobb tanács, leghatásosabb beszéd. [...] Nem parancs, hanem példa a gyermek legelső erkölcsoktatója. Tinéktek mondtam el mindezeket meggondolatlan szülők, a kik gyermekeitek neveltetése s képeztetésével mit sem gondoltok”⁸⁸ Göbel öt lapszámot átfogó cikksorozatban, húsz oldalon keresztül végez összehasonlító elemzést a külföldi népneveléssel, s keresi a magyarországi gyakorlat sikertelenségének okát, az eredményesség növelésének lehetőségeit. „*Rajta tehát, s keltsük az isk. törvényt holt betűit életre!*”⁸⁹ – zárja gondolatait.

Mindezekon felül élénken foglalkoztatta a város közönségét a tanuló ifjak városi viselkedése, sok esetben nevelatlensége. A szerencsejátékon felül találkozunk az alkohol problémájával. Megszólítják a felsőbb iskolák diáktársadalmát is. Az ifjúsághoz intézett cikkek általában az egyesülést, az önművelést, ezáltal a kulturális és társas életbe való bekapcsolódást szorgalmazzák.

A lapok sok esetben tanügyi viták körül kibontakozó nézeteltérések közlésének fórumaként szolgáltak. Ez megjelenhetett egy lapon belül is, mint erre a Székesfejérvár esetében több példát is találunk, de különösen érdekes e tekintetben a '70-es évek második felére eső időszak, amikor a Székesfehérvár és Vidéke, valamint a Székesfejérvár párhuzamos megjelenésének köszönhetően sokszor a különböző állásfoglalások ütköztetésének lehetünk tanúi. Ezek nagy része a nyílt tér vagy nyílt levél, valamint a levelezés rovatban jelent meg.

1875-ben éles vita bontakozott ki a sajtó hasábjain, melynek célkeresztjében az iskolaszék elnöke, Say Rudolf állt. A vita a Székesfejérvár 1875-ös számaiból rekonstruálható, mert a Székesfehérvár és Vidéke párhuzamos évfolyama nem maradt fenn. Utóbbi lap 27. számában Különböző hírnévszerzési módok címmel támadta az iskolaszék elnökét, mely vádakra a Székesfejérvár című lapban reagált maga Say Rudolf, valamint egy-egy Népnevelő és Igazságszerető aláírással beküldött cikk, s hivatalos nyilatkozatot adott ki a városi tanítótestület. Ugyancsak a Székesfejérvár vette védelmébe a felsőbb leánytanodában órákat adó városi főtanítókat is. A városban ugyanis azt kezdték híresztelni, hogy ezek rendes tanóráik rovására adnak a

---

⁸⁷ Székesfehérvár III. 1914. VII. 20. sz. 1-2. o.

⁸⁸ Székesfehérvári Hírlap 1896. I. 38. sz. 3. o.

⁸⁹ Göbel János György (1872): *Tapasztalatok a külföldi népnevelésről*. Székesfejérvár. IV. 47. sz. 277. o.

leánytanodában órákat. Az ehhez kapcsolódó cikkben hangsúlyozzák, hogy ezek a tanférfiak csakis a szabadidejükben, vagy pedig akkor adnak órákat, amikor osztályaikban hit- vagy rajzoktatás folyik. De nem csupán a városi tanítókat, a királyi tanfelügyelőt is megszólították e rovat hasábjain. Nyílt levélben kérték számon tőle Fejérmegyei Általános Tanítóegylet megalakulásának késedelmét.

Érdekes vita bontakozott ki 1876-ban is. K. B. a Székesfehérvár és Vidékében bírálatot fejtett ki egy főreáliskolai tanár az iskola értesítőjében megjelent a vegytörvények témájában írt értekezéséről. E bírálat tudományosságot nélkülöző okfejtéseiről Ehrlich Vilmos aláírással a Székesfehérvár hasábjain jelent meg nyilatkozat, melyre K. B. tollából a reflexió sem váratott sokáig magára. Ugyancsak a Székesfehérvár hasábjait használja fel Kuthy József, hogy tisztázza magát a vádak alól, melyek szerint azért vette vissza a főreáltanoda igazgatóságáért beadott folyamodványát, mert nem bírt kellő minősítéssel. Hosszasan fejtegeti tanári képzettségét, s magyarázza visszalépésének okait.

Ütköztek a vélemények a Székesfehérvár hasábjain a középiskolai szaktanári rendszer és a nőnevelés kérdésében is. A szaktanári és osztálytanári rendszer felett Vasadi-Balogh Lajos és Turi Antal értekezett. Eszmefuttatásukat olyan fogalmak kísérték végig, mint a gyermek érdekeinek, képességeinek, bizalmának figyelembevétele, pályaválasztásának befolyásolása, tehetségének felismerése és kibontakoztatása. A nőnevelés felett folytatott vita Öreg János és „Egy nő” között sem volt kevésbé terjedelmes, mely a Budapesten felállítandó felsőbb leánytanoda okán a nőneveldek feladatától egészen a férfi és női élethivatás bonyolult kérdéskörig ívelt.

10. Kitekintés – egy tanárportré

11 sz. kép: Alaghy Dezső⁹⁰

A székesfehérvári iskolák tanszemélyzetében számos tanár működése külön fejezetet érdemelne a dolgozatban. Terjedelmi keretek miatt a város tanügyi és társadalmi életére gyakorolt kiemelt befolyása okán közülük az iskolaszék elnökének, Alaghy Dezsőnek életpályájára és munkásságára szeretnék közelebbről rávilágítani.

Alaghy Dezső Egerben született 1837. november 20-án Alaghy János és Ledek Katalin gyermekeként, egy mélyen vallásos családban. Elemi, közép és felső hittani tanulmányait Egerben végezte. Már a gimnázium 3. osztályától gyermekeket tanított, keresetét már ekkor könyvek vásárlására költötte. VI. osztályos korában jelentkezett a cisztercita növendékek sorába, de jobb szemének gyengesége miatt ekkor még nem vették fel. Az érettségi vizsga sikeres letétele után a pesti tudományegyetem latin-görög szakos tanárjelöltjeként tanult tovább. Költségei fedezésére azonban nem sikerült szereznie tanítói-nevelői állást, s ösztöndíjban sem részesült. Újra jelentkezett a rendnél papnövendéknek, s immár a sikeres felvételt követően szülővárosában megkezdhetette teológiai tanulmányait, majd 1859-től 40 évig tartó tanári munkásságát. Fő szakja a latin

⁹⁰ Forrás: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. SzfvPL IX.5. Fotótár. Ph.127/Alaghy

és görög nyelv és irodalom mellett időközönként magyar nyelvet, földrajzot, magyar történelmet és szépírást tanított. Székesfehérvárra pappá szentelésének évében, 1862-ben érkezett. Az 1869/70-es tanévet Zircen töltötte mint az újoncnövendékek tanára.

A segélyegylet megalapításával a gimnázium életében maradandó nevet szerzett magának. 1874-től alapszabályainak kidolgozását követően 1893-ig szervezte és vezette a kör munkásságát, több gyűjtést és hangversenyt szervezett javára. A rend minden belső mozgalmában tevékenyen részt vett, a rendtársak megbízottjaként a székesfehérvári társasház két ízben, a zirci konventet egyszer képviselte a rend központi tanácskozmányain.

A közélet és a közügyek terén kifejtett munkássága nagy hatással volt a város életére. Részt vett a Vörösmarty-, Tóvárosi- és Felsővárosi körök, a Székesfehérvári Katholikus Néptanítók Egyesülete, a Kölcsönös Segélyegylet megalapításában, alapszabályainak kidolgozásában. A Vörösmarty-körben hat esztendőn át könyvtárosként tevékenykedett. A város területén alkalmazott tanítók az ő indítványára látogathatták díjmentesen a kört, s használhatták annak könyvtárát. Indítványát a tanítók szellemi és erkölcsi megbecsülésének emelése, a művelt társadalmi körökbe történő bevonása vezérelte. Központi szerepet képviselt a felsővárosi és tóvárosi római katolikus kisdédóvók alapításában és vezetésében. A székesfehérvári országos kiállítás gazdasági és ünnepélyrendező bizottságának tagja, a Horváth István ünnepély, az országos tűzoltó kongresszus rendezője volt.

A közélet iránt tanúsított fokozott érdeklődése révén számos értekezlet, összejövetel, tanácskozmány meghívott tagjai közt szerepelt. 1869-ben a központi bizottmány tagjává választották, annak ellenére, hogy nem volt törvényhatósági bizottsági tag. 1881-ben lett a Víziváros törvényhatósági bizottságának tagja. Beválasztották többek között az aggintézeti, kórházi, kertészeti, reáliskolai, költségelőirányzó bizottságokba. Kezdeményezései között szerepelt az elszórt faiskolák helyett egy központi városi faiskola létesítése, a gyümölcsfatenyésztés és szőlőművelés előmozdítása. Szerette volna, ha az iskolás gyermekek a városi kertész vezetésével gyakorlati képzésben részesülnek a gyümölcsfa nemesítésben és a konyhakertészetben. Az iparostanonc iskolában az ács és kőműves tanulóknak gyermekjáték készítő műhelyt rendezett be, hogy azok télen is kenyérkereseti lehetőséghez jussanak. A reáliskolai bizottságban az iskola felvirágoztatása érdekében támogatta annak állami kézbe adását.

Ugyancsak 1881-ben választották az iskolaszék tagjává, majd elnökévé. Félelemmel, de kiváló szakértelemmel és nagy buzgalommal látott feladatához abban az

időszakban, mikor még a polgári leányiskola is csak két külön házban, két ideiglenes tanítóval és óraadó reáliskolai tanárokkal működött könyvtár, szertár és taneszközök hiányában. Az iparos iskolát is fejetlenség közepette találta a belvárosi fiúiskola tanítóival és termeiben, s az inasok iskolalátogatása is hagyott kívánni valót maga után. A megválasztását követő napon, szeptember 9-én kocsin bejárta a város összes iskoláját, hogy személyesen győződjön meg azok állapotáról. Feljegyzésében a következőképp emlékezik: „Csak a belvárosban találtam oktatást, a külvárosban sehol, de még csak a tanítók sem voltak helyükön, nagy részek még vakációzott, a tankötelesek sem voltak összeírva, a tantermekben tollat fosztottak, vagy babot csépeltek, néhutt éléskamrának rendezték be azokat, szóval semmi előkészület az oktatáshoz; az iskola udvara, kertje teljes piszokban, rendetlenségben, senki sem törődött velök; irattár, anyakönyv sehol, még a belvárosban sem; igazgató nem volt, mert az igazgató (Janny József) nyugdíjazását a közgyűlés már kimondta, s ő azt hitte, hogy neki az új igazgató megválasztásáig nem kell a helyén maradnia, teljes fejetlenség; a római katolikus hitoktatás teljes rendezetlenségben volt kellő számú hitoktatók hiánya miatt; a tantermek felszerelése hiányos, majdnem semmi; a tanítói székek, a gyermekek padjai primitívek, szóval kétségbeejtő eredmény.” (Gimnáziumi értesítő, 1904. 10.)

Alaghy nagy feladat elé nézett. Új hitoktatói állásokat szervezett. Két új iskolát létesített (Selyem utcai, Millenniumi), a többiben az osztályok számát emelte. 1883-ban megalapította a polgári leányiskola segélyegyletét. A leányiskolát az elemi iskolák keretéből kiemelte, külön igazgatás alá helyezte, megszervezte önálló tantestületét. 1885-ben a Fejér megyei községi tanítótestület tiszteletbeli tagjává választotta. Neki köszönhető az is, hogy a városban minden templom nyelve magyar lett, miután felkérte a város tekintélyes németajkú polgárát, Gebhard Ignácot, hogy a felsővárosi plébánia és a ciszterciták kezén lévő ún. német templom nyelvének magyarosítását indítványozza. Miután az indítványt Alaghy szövegezésében a novemberi közgyűlés elfogadta, Pauer János megyéspüspök elrendelte a magyar nyelv használatát.

1886-ban a reáliskolai bizottság az új iskolaépületre készített tervek felett bíráló albizottság elnökévé választotta. A tanács megbízásából a város utcáinak elnevezésére javaslatot tevők között lehetett. 1886-ban a vallás- és közoktatási minisztérium a kereskedelmi iskola érettségi vizsgálatának biztosává nevezte ki. Az év végén és 1887 elején személyesen vezette a tankötelesek összeírását. 1887-ben a törvényhatósági bizottsági tagok választásán sikertelen volt szereplése, de két hónap múlva a belvárosban újraválasztották. 1888-ban egy közigazgatási bizottsági tag választásakor

egykori tanítványával, Udvardy Jánossal azonos számú szavazatot kaptak. Alaghy iránti tiszteletből Udvardy azonnal visszalépett. 1889-ben a király a tanügy és a közügyek terén kifejtett működése elismerésül a Ferenc József rend lovagkeresztjével tüntette ki.

1892-ben a Tóvárosi Óvoda Egyesület is elnökének választotta. 1899-ben 40 éves tanári pályafutásának végén nyugalomba vonult, de Havranek József és a tanügybarátok kérésére az iskolaszék élén maradt. Idejét ettől kezdve teljes mértékben a város tanügyi kérdéseire fordíthatta. Új hitoktatói állást szervezett, megnyitotta az Ezredéves iskolát, meghonosította a tornát a polgári leányiskolában, az államhoz igazította a leányiskola tanítóinak fizetését. A tornatanítást különösen a szívén viselte, a város elemi iskolái részére tornaversenyt rendezett.

1902-ben a vallás- és közoktatási miniszter az iskolák életének vezetését teljesen kivette az iskolaszékek kezéből, mely Alaghy munkássága elé sok akadályt gördített, a királyi tanfelügyelőséggel több esetben összeütközésbe került.

Munkássága elismeréseként a vármegye és a város főispánja tiszteletbeli városi tanácsossá nevezte ki. A városi tanács kegyeletét és tiszteletét ingyen sírhellyel, a város közönsége síremlék állításával róta le. Az utcát, melyben a Szent Imre Óvoda Egyesület háza állt Alaghy Dezső utcának nevezték el.

11. Összefoglalás

A dolgozat a korabeli primer források, tanügyi iratok felhasználásával az oktatás intézményes kereteinek, a középfokú és középszintű iskolák mennyiségi és minőségi változásainak elemzésével tárja fel Székesfehérvár oktatástörténetének a XIX. század második felét átfogó, valamint a századfordulót követő időszakát. A város példáján keresztül mutatja be a közoktatásügy fejlődésének történeti vonulatát oly módon, hogy az egész országra vonatkozó állami és egyházi tendenciák mellett tükröződjön vissza a regionális értékek sajátossága.

Székesfehérvár a dualizmus korának egyik jelentős iskolavárosának tekinthető, ahol az oktatásnak évszázadokra visszatekintő hagyományai vannak. A XIX. században végbementek a modern városfejlődés folyamatai, ugyanakkor a gazdasági fejlődés és az iparosodás a Dunántúl más törvényhatósági jogú városaihoz képest alul maradt. Meglévő gazdasági és pénzügyi fejlesztéseit az iskolaépítésekre, a laktanyaépítésekre és a vasúttal kapcsolatos investícióra koncentrált. A dualizmus időszakában kiépült a város iskolahálózata, a már évszázados hagyományokkal bíró ciszterci gimnázium mellett a városban a középfokú és középszintű oktatás új szinterei jelentek meg. A város a környék kulturális és iskoláztatási központjává fejlődött, vonzáskörzetének iskoláztatási igényeit maradéktalanul lefedte. Nem csupán a vármegye, a szomszédos és környékbeli megyék diákjai is a székesfehérvári intézményeket látogatták, s még az osztrák tartományok és a Monarchia távolabbi vidékeiről származó tanulók nevét is megtaláljuk az iskolák névsorában.

A dualizmus évtizedeiben, valamint a századfordulót követően szinte a kor valamennyi iskolatípusa létesült a városban. Az iskolahálózat élén kétségkívül a klasszikus műveltséget nyújtó gimnázium állt, melyet a ciszterci rend irányított. A tudomány és technika rohamos fejlődése következtében a XIX. század második felében mindinkább előtérbe került a gyakorlati ismeretek elsajátítása, így egyre sürgetőbbé vált az ilyen jellegű tudást nyújtó iskolák megalapítása. Ez az igény hívta életre az 1850-es években Székesfehérváron az alreáliskolát. Az itt végzett tanulóknak gyakorlati jellegű polgári pályákon nyílt lehetősége elhelyezkedni. Az iskola főreáliskolává fejlesztését követően tanulói előtt megnyílt a továbbtanulás lehetősége a műszaki felsőoktatásban. A főreáliskolákban is bevezetett érettségi letételét, valamint a latinból tett különbözeti vizsgát követően a tanulók előtt pedig már a többi egyetem is megnyitotta kapuit.

A szakmai képzés fejlődését mozdította előre az egyre inkább megélénkülő gazdasági élet. Az ismeretek elsajátítására a mesterek műhelyei mellett új szintéreként jelentek meg az iskolák. Kezdetben a céhek iparoktatását szolgálta kiegészíteni az iparostanulókat és segédeket befogadó rajziskola, mely 1789-ben létesült a városban. A tanoncképzést később a vasárnapi iskolákkal egészítették ki, majd annak átalakításával 1883-ban megkezdődött az önálló iparostanonc iskola megszervezése. Az elméleti ismeretek oktatása továbbra is az iparosmesterek műhelyeinek gyakorlati képzésével párosult. Hasonló irányelvek mentén szerveződött a kereskedelmi szakoktatás kérdésének rendezése, melynek legkorábbi szervezeti keretét szintén a vasárnapi iskola jelentette. Az oktatást később az alreáliskolai képzéssel kapcsolták össze, s csak 1867 után léphetett az önállósodás útjára Berndorfer Kálmán igazgató magániskolájaként, melyet 1874-ben vett át a Székesfehérvári Kereskedelmi Társulat.

Az elemi iskola négy osztályára épülő, gyakorlati ismereteket nyújtó intézmények sorába illeszkedtek a polgári iskolák, melyek életre hívásáról az 1868. évi népiskolai törvény rendelkezett. Székesfehérvár első polgáriját 1876-ban nyílt meg, melyet a középfokú leánynevelésnek teret adva a század végén felsőbb leányiskolává, 1917-ben leánygimnáziummá fejlesztettek. A leányok szervezett képzésének további színterét jelentette a Kereskedelmi Akadémia kebelében működő női kereskedelmi szaktanfolyam, valamint a szatmári irgalmas nővérek római katolikus nőnevelője, a Ferenc József Nőnevelő Intézet. Utóbbi valóságos komplexumként működött, egymást követően sorban nyílt meg elemi iskolája, polgári leányiskolája, az erre épülő ipari tanfolyama (később rendes ipariskola), valamint tanítóképezője.

Székesfehérvár a század végére jelentős iskoláztatási központtá nőtte ki magát. A 19-20. század fordulóján intézményi ellátottságára tekintettel – Szombathely, Győr, Sopron és Komárom mellett – a Dunántúl egyik regionális központjának tekinthető. Iskolái mind a város, mind a régió igényeit kielégítették. Az iparosodás elmaradása, a város egyre romló gazdasági helyzete nem járt együtt a kulturális hanyatlással. Az iskolaépítkezésekre kiterjedő urbanizációs beruházások iskolavárosi jellegének megerősödését eredményezték. A gimnázium és a főreáliskola országos vonzáskörzetű iskolának számított, de kulturális központi jellege, középfokú és középszintű iskoláztatása elsősorban a környező vármegyékre koncentrált. A katolikus gimnáziumok közül elszívó erőt képviseltek a Nyugat-Dunántúl katolikus gimnáziumai Pannonhalmán, Sopronban és Győrött. Az ipari és kereskedelmi irányú szakoktatás a

Dunántúl más városaiban is fejlődésnek indult, így ezek vonzáskörzete egyeneműbb képet mutat, jellemzően a városra és a környező vármegyékre szűkült.

A város iskolavárosi arculatának kialakulásánál meghatározó szerep jutott a városi oktatáspolitikának, mely alapvetően meghatározta az iskolahálózat kiépítését, annak finanszírozását, a városi eljárók és az iskolák kapcsolatának minőségét, együttműködését. Kérdés, hogy Székesfehérvár hosszú távon tervezett-e, tudatosan irányította az iskolahálózat kiépítését, vagy jellemzően a törvények és rendeletek szabta kötelelességeinek tett eleget? A városnak a törvények és felsőbb utasításokon felül tanúsított hozzáállása, az iskolák továbbfejlesztésének gondolata, a továbblépés támogatása, az áldozatvállalás különböző formái, az analfabétizmus csökkentésére és a felsőoktatás megteremtésére tett törekvései mind mértékadóak e tudatosság tekintetében. A század első felében középszintű és középfokú iskoláról nem kellett a városnak gondoskodnia, hiszen a gimnázium a szerzetesrend fenntartásában működött. Ez irányú feladatot első ízben a polgári korszakban vállalt magára a város. Az iskolák működését a fenntartói támogatás, állami segélyek és a tandíj biztosították. A legmagasabb teher a fenntartóra, ezáltal a városi költségvetésre hárult, ebből kellett kigazdálkodni a tanárok fizetését, az iskolaépületek karbantartását, esetleges bővítését.

Az első városi fenntartású középszintű iskolát felsőbb utasításra hívták életre. A pesti császári és királyi tanodai hatóság több leiratban figyelmeztette a polgármestert és a városi eljáróságokat az alreáltanodának nevezett kétéves tanfolyam ügyének rendezésére, de a város az ügy hosszas halogatása után anyagi körülményeire hivatkozva csak egy két évfolyamos polgári tanoda felállítását vállalta. A minisztérium nem tágitott, s megbízta a budapesti kereskedelmi és iparkamarát az ügy sürgetésével. Már nem odázhatták tovább az alreáliskola életre hívását, ami 1854-ben nyitotta meg kapuit. A nehézkes indulást követően a közgyűlés felkarolta az iskolát, s felismerve a továbbfejlesztés adta előnyöket, véghezvitte annak főreállá történő fejlesztését. A tanoda állami kézbe adásának gondolata első ízben 1869-ben merült fel a tanári karban, de a közgyűlés inkább 6000 forintos fenntartási segélyt kért a kormánytól. A fenntartási nehézségek súlyosbodása azonban 1883-ban arra a döntésre kényszerítette a várost, hogy az iskolát átadja az államnak. A megkötött szerződés értelmében az állam az iskolát és a vele járó terheket átvette, amihez a város évi 6000 forint értékű fenntartási hozzájárulást fizetett és kötelezte magát saját házipénztára terhére egy iskolai és szertári bútorzattal teljesen felszerelt új épület létesítésére. Az állam vállalta, hogy négy év alatt nyolc osztályossá bővíti az intézetet, a fenntartásával járó terheket viseli. A várost a

szerződésben foglalt feladatok is nagy nehézségek elé állították. Az elkövetkező években ezért a terhek csökkentésére irányuló egymást követő kérelmek indítványozása vette kezdetét, melyek eredményeként kisebb vállalatokért cserébe végül mentesült az építkezés finanszírozása és az iskola felszerelése alól. A minisztérium a várost 1907-ig évi 9000 korona, 1908-ban 5000 korona fenntartási járulék megfizetésére kötelezte, majd az ezt követő évben e kötelezettsége alól is mentesítette.

A leányiskola megszervezése a reáliskolához hasonlóan szintén felsőbb utasításra kezdődött. A polgári leányiskola felállítására a várost első ízben Kolossváry Miklós, Fejér vármegye királyi tanfelügyelője szólította fel 1873-ban, miután Székesfehérvár már jóval meghaladta az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 59. §-a által előírt lakosság számát, mely az 5000 lakost meghaladó községeket egy felsőbb nép- vagy polgári iskola felállítására kötelezte. A városi iskolaszék anyagi helyzetére hivatkozva elutasította a tanfelügyelő indítványát, s még a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1874. évi felszólítása ellenére is az elemi leányiskola hatosztályossá bővítését tekintette a kérdés végleges rendezésének. A minisztérium 1876. július 5-én kelt rendeletével kötelező hatállyal adott utasítást a polgári leányiskola első osztályának szeptemberben történő elindítására. A kezdeti anyagi nehézségeken saját házipénztára terhére Say Rudolf városi gyógyszerész lendítette át az intézetet, ami 1884-től 3000 korona évi államsegélyben részesült. A század végén mind a szülőkből, mind a városi értelmiség körében a polgári két osztállyal történő bővítésének, egy felsőbb leányiskola életre hívásának igénye fogalmazódott meg. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter az elé járuló küldöttséget támogatásáról biztosította, de anyagi alap hiányára hivatkozta a segítséget ideiglenesen elutasította. Tíz évnyi hasztalan sürgetés után a város úgy határozott, hogy magára vállalja az iskola átalakítását. A továbblépés újabb lehetősége előtt azonban újból megtorpant. Amikor a miniszter leánygimnáziumok és felső kereskedelmi leányiskolák megszervezését kezdeményezte, Székesfehérvár is élni kívánt valamely lehetőséggel, de anyagi érdekeire hivatkozva, utóbbi mellett tette le a voksát. A tanerő többszöri indítványozás, hosszas győzködés árán érte el, hogy a közgyűlés végül 1917-ben megszavazza a gimnáziumot. A minisztérium a leánygimnázium létrehozásával kötelezte a várost egy új iskolaépület megépítésére, de a város évekig halogatta annak megkezdését. Az 1924-ben megjelölt határidőre még a tankerületi főigazgatók többszöri sürgetésére sem valósult meg. Az építkezésnek végül csak akkor kezdtek neki 1930-ban, miután Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi

miniszter személyes látogatásakor kétszázhatvanötezer pengő államsegélyről biztosította a polgármestert, melyet a város hasonló nagyságú összeggel egészített ki.

Szintén városi fenntartásban működött a miniszteri rendelet útján a vasárnapi iparostanonc iskola átalakításával létrejött ipariskola. Elindítását 1883-ban az állam 600 forint állami segéllyel gyorsította. A városi hatóság az intézet tekintetében azonban sokkal inkább társadalmi, mintsem anyagi gondokkal nézett szembe. Ugyan a korszakban a gyakorlati jellegű szakiskolák létrehozását nagy társadalmi igény kísérte, az iskoláztatás lehetőségének jelentőségét sok esetben éppen az érintettek nem ismerték fel. Az iparostanoncok elmaradása állandó konfliktust eredményezett az őket foglalkoztató iparosgazdák és a városi hatóság között, a mesterek csak számtalan intézkedést és különböző megszorításokat követően, nagyon lassan látták be az iskola szükségességét.

Az iskolapolitika tekintetében a tudatosság mércéjének tekinthető továbbá az is, hogy milyen magatartást tanúsított a város azon intézmények irányába, melyekkel szemben nem volt közvetlen fenntartási kötelezettsége. A '90-es évek közepén a Kereskedelmi Akadémia új épületének létrehozását Székesfehérvár közgyűlése 1000 forinttal támogatta, továbbá a Budai úti Piros alma kaszárnya telkéből az iskolaépítés céljára 909 négyszöglet engedett át, 606 négyszöglet ajándék gyanánt, 303 négyszöglet 4000 korona fejében, habár a Társulat az épület helyszínéül végül nem ezt a telket választotta. A rendületlen szellemi és erkölcsi támogatás mellett lehetőségeihez mérten a közgyűlés a két egyházi iskolát is igyekezett anyagi támogatásban részesíteni. A ciszterci rend gimnáziumának főgimnáziummá szervezéséhez felmerült anyagi terheit a város a rendkívüli tárgyak feltételeinek, az alkalmas helyiségek, a személyi feltételek és a tanárok fizetésének előteremtésével ellensúlyozta, bár ezek túlnyomó részének finanszírozását lassan átvette a rend. A szatmári irgalmas nővérek intézete megalapításakor és 1926-os bővítéskor részesült anyagi támogatásban, valamint működését az éves szinten folyósított városi segély könnyítette.

Az iskolaalapítások tekintetében a város támogató attitűdjét, a társadalom és a lakosság igényeinek figyelemmel kísérését az anyagi természetű kihívások erősen befolyásolták. Az intézetek többsége törvényi utasításra jött létre. Az iskolaalapításhoz vagy iskolaépítéshez szükséges anyagi feltételeket a város nem tudta hosszú távon biztosítani, szinte valamennyi iskolatípus esetében az állam szerepvállalását kérte. Az iskolavárossá válás folyamatában a város mellett a mindenkorai Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium legalább ugyanakkora szerepet játszott. Az anyagi terhek

miatt az iskolák államsegéllyel tudtak működni, a reáliskola idővel állami tulajdonba is került. A leánygimnázium és a felsőbb leány kereskedelmi iskola létrehozása körül kirobbant vita is érzékelteti, hogy a hatalmi és pénzügyi szempontok mellett a tanügy képviselőinek véleménye nem érvényesülhetett, akaratuk nem testületi kiállásuk, hanem a politikai játszmák fordulatai következtében érvényesült. A város a fenntartással járó anyagi terhek minimalizálására törekedett, miközben élvezetében maradt az építkezések, valamint a kulturális élet fellendüléséből származó társadalmi-gazdasági előnyöknek. Mindezt figyelembe véve csak igen korlátozott mértékben beszélhetünk hosszú távon megtervezett, tudatos iskolapolitikáról.

A finanszírozási nehézségektől eltekintve az iskolahálózat magas fokú kiépülése és dinamikus fejlődése – az elmaradó ipart és gazdaságot valamelyest ellensúlyozva – a városfejlődés hosszú távú és hatékony mozgatórugójaként szolgált. A fejlődés mértékét mutatja az iskolai oktatást szolgáló épületállomány bővülése, valamint a tanárok és a tanulók a város kulturális arculatának formálására gyakorolt hatása egyaránt. Az újonnan felhúzott, tekintélyt parancsoló városképi jelentőségű épületek meghatározták a belvárosi utcaképet, az építkezések jelentősen befolyásolták az urbanizációs fejlődést. A XIX. század közepén a város egyetlen iskolaépülettel rendelkezett, az ún. Funtházban működött a belvárosi fiútanoda és a belvárosi leányiskola. A két elemi iskolán kívül ebben az épületben kezdte meg működését a reáliskola, a polgári iskola és az inasiskola is.

A reáliskola bővülése okán fokozatosan megkapta a népiskolai osztályok teremt, míg nem a főreáliskola használatába került a belvárosi fiúiskola összes helyisége. S miután már nem halogathatták tovább az önálló épület megépítését, a törvényhatósági bizottság küldöttsége e célból a Feketesas utcában fekvő Rée-féle telket találta megfelelőnek. A polgári leányiskola első osztályát 1876-ban a belvárosi elemi leányiskola egyik szobájában helyezték el. Az osztályok számának emelkedésével a tanulókat előbb egy évig az evangélikus hitközség házában, majd az elemi szomszédságában fekvő Lőrincz-féle ház bérletével oldották meg. Az iskola hosszú ideig így két fedél alatt, az elemi leányiskolában és a szomszédos bérházban működött. Az osztályok csak 1892-ben kerültek egy fedél alá az állami reáliskola megüresedett épületében. 1918-tól kezdve az új osztályok miatt az épület folyamatos bővítésre szorult, s miután az átalakítás további lehetőségei megszűntek, nem odázhatták tovább az új épület emelését. A leányiskola új telkét maga Klebelsberg miniszter választotta a Zita királyné úton a szintén dr. Fábián Gáspár tervei nyomán épült iskolaépülettel

szemben (belvárosi elemi fiútanoda). A két barokk stílusú testvérintézet épületének városképi jelentőségű homlokzata a mai napig meghatározza környezetét.

Az ipariskolát szintén a belvárosi fiútanoda helyiségeiben helyezték el, s tanítói körében ugyancsak megfogalmazódott a tantermek feletti panasz, a jobb, tágasabb és világosabb tanhelyiségek iránti kérelem. Önálló épületük felállítására huszonhat évet kellett várniuk. A város az építkezéshez a Várkörúton biztosított telket. Az alsófokú kereskedelmi iskola a Zichy-házban kezdte meg működését. A Kereskedelmi Társulat 1874-ben vett számára önálló házat a Kossuth utca 9. szám alatt, majd minisztériumi engedéllyel a főreáliskolába helyezték át. Később a Kossuth utca 5. szám alatt vásárolt neki önálló házat, a Kereskedelmi Társulat végül a belvárosban lerombolt kaszárnyák helyéből váltott meg területet a várostól. Az új iskolaépületet 1908-ban Say Ferenc székesfehérvári építész tervei alapján a Várkörút és Petőfi utca sarkán kezdték építeni.

A Várkörúton egymástól nem messze felépülő kereskedelmi és ipariskola új épületei, valamint az őket követő folyamatosan bővülő nőnevelő szinte uralták a körút ezen szakaszának utcaképét. A Ferenc József Nőnevelő Intézet a szomszédos házak és telkek megvételével bővült. Királyhegyi Farkas Ferenc nagyprepost e célra átalakított házában és kertjében kezdte meg működését, amikor szükségessé vált bővítése, a székesfehérvári káptalan a szomszédos telken lévő Zuber-féle alapítványi házat örökös használatra átengedte az irgalmas nővérek számára. Miután a nővérek és a diákok ezt is kinőtték, Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter személyes látogatásakor az intézeti kert délnyugati végén fekvő Zsigray-féle telket találta alkalmasnak a beépítésre. A később létesült tanítóképző a szomszédos Ferenc József tér 6. szám alatt álló Zlinszky-házba, a nőipariskola a Zita királyné út 8. szám alatt lévő Latzkovits-féle házba került. A ciszterci gimnázium épülete az Iskola utcában állt, délről a templomhoz, északról magánházakhoz kapcsolódott.

Az urbanizációs beruházások mellett a városfejlődést meghatározta, a város szellemi színvonalát erősítette az intézmények tanárainak sokrétű tevékenysége. Az itt tanító középiskolai tanárok a város kulturális és társadalmi életében meghatározó szerepet töltöttek be. A városi közigazgatás különféle bizottságaiban közvetlenül befolyással bírtak a város politikai életére, a felügyelőbizottságok tagjaiként egyes tanintézetek jövőjére. A polgári társadalom különböző szerveződéseiben és az egyesületekben vállalt szerepkörök lehetővé tették a város hivatalnokaival és mecénásaival történő közvetlen érintkezést. A középiskolai tanárság közvetlen környezetének befolyásos, közvélemény-formáló értelmiségi csoportjává vált, melynek

természetes velejárója volt a rendezvényeken való részvétel és szereplés, beszédek, szavatelok, előadások tartása.

A város kulturális és társadalmi életében kifejtett tevékenységükkel párhuzamosan a székesfehérvári középiskolai tanárság tevékenyen részt vett a modern pedagógustársadalom, a magyar pedagógusszakma kibontakozásának folyamatában. A kvalifikációval legitimált tanári működés keretei igen lassan mentek végbe, a képesítés nélküliek alkalmazása, a nem szakszerű helyettesítés igencsak elterjedt volt. A teológiai és a tanári hivatás egymástól történő elválásának fenyegetettségét is érezve a felekezetek részben fenntartói erőpozíciójukra hagyatkozva még inkább vonakodtak a szakszerűsödés folyamatainak megfelelni. Az államhatalom leplezetlen törekvése jelent meg arra vonatkozóan, hogy a hivatás gyakorlása feletti standardokat a képesítő vizsga kötelezővé tételével kialakítsa. A tanárképzés ügyének rendezése a rendes tanárok számának fokozatos emelkedését eredményezte, a szakrendszerű tanítás folyamatos kiszélesedését láthatjuk. S amit helyi szinten fenyegetésként éltek meg a tanárok, az állami szempontjából az európai fősodorhoz való felzárkózás feltételét jelentette.

A tanári munka professzionalizálódásának egyik pillérét jelentette az érdekérvényesítés, a külvilág irányába mutató egységes fellépés. A székesfehérvári tanárokat rendre megtaláljuk az országos pedagógiai egyesületek tagjai között, s tevékenyen részt vállaltak a regionális érdekvédelem megszervezésében, irányításában. Aktív tagjai voltak az ország tudományos életét szervező egyesületeknek, ami egyúttal kiváló lehetőséget biztosított tárgyi-szakmai ismereteik bővítésére és aktualizálására. Ezirányú elkötelezettsége sokakat még tovább vezetett, a tudományos magaslatokig emelkedő professzió meghatározó elemét jelentő bölcsészdoktorátus megszerzésére ösztökélt.

Rendszeresen publikáltak a szakmai élet, az egymás közötti kommunikáció hivatalos fórumaként szolgáló pedagógiai szaklapokban, melyek megjelenése szerves részét képezte a professzionalizációs folyamatnak. A fellendülő tudományos élet kommunikációs csatornájaként egyre inkább felértékelődő szaklapokban, az egy-egy tudományterületet képviselő szakmai egyesületek hivatalos orgánumaiban megjelenő publikációik bizonyosságot adnak arról, hogy a különböző tudományágak szakemberi külső szakértőként tekintettek rájuk. A nagyközönséggel teremtett kapcsolatot a közművelődési és hírlapirodalom, melynek közvélemény formálásra gyakorolt szerepe mindinkább felértékelődött. Tankönyvírói munkásságuk, a cisztercita tanárok lektori tevékenysége az egyre színvonalasabb tankönyvek megjelenéséhez járult hozzá.

A középiskolai tanárok rétege a helyi társadalomba és a város kulturális életébe is sokrétűen beágyazódott. Mind tudományos és egyéb népszerűsítő előadásaik, mind az egyesületi életben vállalt tagságuk hatással volt a közösségformálás, közösségi identitás fenntartására. A polgári fejlődés korszakát meghatározó egyesületi élet kibontakozása, a tanárok oktató-nevelő munkát meghaladó ambiciózus hozzáállása az ifjúságra is erőteljes hatást gyakorolt. A sorra alakuló önképzőkörök, diák- és segélyegyletek a tananyagon túli ismeretátadás mellett az ifjúság „társadalmi” nevelésének meghatározó színterét jelentették. A tanárok az iskolák berkeiben az oktató-nevelő munka mellett életre hívott ifjúsági egyesületek és a bennük folyó szellemi munka felkarolásával olyan generációk és tehetséges ifjak felneveléséről gondoskodtak, akik később a város tudományos, gazdasági, politikai életét irányították.

Az iskola diákjai azonban nem csupán tanulmányaik befejeztével jelentek meg a város életében, jelenlétük már azt megelőzően is szerves részét képezte a város mindennapjainak. Nem csupán a társadalmi életben voltak jelen, tárhasználatuk is részét képezte a településnek. Az iskolák tantestülete figyelmet fordított arra, hogy növendékeik vallásuk szabta kötelességeiknek eleget tegyenek, ezáltal a templomok látogatása a diákok életének szerves részét képezte. A kapcsolat további színterét jelentette többek között a városi ünnepélyeken való aktív részvétel, a diákok magánházaiknál történő elszállásolása, a tornászati és tanulmányi kirándulások, a városi és az ide érkező kiállítások, tárlatok megtekintése. Ugyanakkor a tanítási időn kívül a szabadidő eltöltésének, a nem iskolai szervezésű programoknak sokszor természetes velejárói voltak a diákcsínyek, a fesztelenebb magatartás. A tanulók rendbontó viselkedése állandó témát szolgáltatott a polgárok körében, s komoly feladat elé állította tanáraikat, akiknek kevés eszköz állt a rendelkezésére, hogy a tanulókra hatást gyakoroljanak. Az ipariskolát leszámítva a fegyelmezés egyre inkább az erkölcsi értékeket, a belátást hangsúlyozó módszerek, a verbális feddés irányába tolódott. A polgárokat élénken foglalkoztató iskolai ügyek leginkább a helyi sajtóban érhetőek tetten.

Nem csupán a diákok jelenléte formálta a város mindennapjait, a városi polgárok is megjelentek az iskolák életében. A város kulturális életében meghatározó színteret jelentett a gimnázium díszterme, mely a vallásos ünnepélyek mellett a hazafias megemlékezéseknek, tudományos és ismeretterjesztő felolvasásoknak, zenei, színi és ifjúsági előadásoknak is helyet adott. A nyilvánosságnak szánt ünnepélyek, mint a tornaversenyek, a reáliskola és ipariskola rajzkiállításai, a jubileumi ünnepségek mind

ráirányították a figyelmet az iskola életére, munkásságára. Meghívták ezen kívül a város polgárait és előljáróit a tanévzáró és iskolai ünnepélyekre, a gimnáziumi vizsgákra egyaránt. A városi polgárok és az iskolák között közvetlen kapcsolatot teremtett ezen felül a társadalmi mecenatúra jelenségének erősödése. A modern polgárság, a kereskedők, pénzintézetek mecénási szerepvállalása számtalan diák tanulmányi előmenetelének jelentett biztos anyagi alapot, valamint az iskolai tantermek, szertárak, könyvtárak gyarapodásának üteme is nagyban függött a jótevők adományaitól.

A tanügyi kérdések fontosságát jelzi, hogy három székesfehérvári lapnak is önálló tanügyi rovata volt. A helyi sajtóban megjelent kérdésekről nyújtott átfogó tematikai áttekintés rámutat arra, hogy mely témák dominálták leginkább a tanügyről folyó diskurzust, érzékeltetik a legintenzívebb érdeklődést kiváltó témákat, problémákat, javaslatokat, vitákat. Közvetlenül reprezentálják ezen felül a korszak pedagógiai gondolkodását, hiszen jó részük a helyi tanítók és tanárok fogalmazványa.

A lefektetett biztos szellemi alapoknak köszönhetően sok iskola vagy annak utóda a mai napig működik. 1954-ben a gimnázium és az egykori reáliskola sorsa összeforrt. Az Ybl Miklós Gimnázium beolvadt az államosított ciszterci gimnáziumba, mely ettől kezdve József Attila Gimnázium néven működött tovább. 1992-ben visszakerült a ciszterci rendhez, s 2000-től újra a Ciszterci Szent István Gimnázium nevet viseli. A kereskedelmi 1940-ben kereskedelmi középiskolává alakult, két évvel később női tagozattal bővült. Az Árpád-házi Boldog, majd 1942-től Szent Margit Leánygimnázium az államosítást követően három évvel, 1851-ben vette fel Teleki Blanka nevét, 1963-tól működik koedukált intézményként. Gimnáziumi tevékenysége 2005-től általános iskolai feladatkörrel bővült. A Ferenc József Nőnevelő Intézet ma Vasvári Pál Gimnáziumként működik tovább. A Székesfehérvári Magyar Királyi Állami Polgári Fúiskola több névváltoztatás után, ma II. Rákóczi Ferenc Magyar Angol Két Tanítási Nyelvű Általános Iskolaként működik.

Összességében elmondható, hogy Székesfehérvár a század második felében a térség jelentős oktatási és kulturális központjává fejlődött. A város önképe elsősorban a kulturális értékek felvirágoztatása köré épült, ily módon iskolavárosként konceptualizálódott. Az ehhez vezető folyamat kulcsszereplői voltak a város pedagógusai, akik a műveltségi elit meghatározó csoportjaként kötelességüknek érezték a helyi szintű szerepvállalást, az oktató-nevelő munkát meghaladva felelősséget vállaltak a regionális érdekvédelem, egyesületi és társasági élet alakításában, a kultúra javainak közvetítésében. Munkásságuk és a város polgárainak támogató attitűdje biztos

alapot teremtettek annak, hogy Székesfehérváron ma is az oktatás évszázadokra visszatekintő hagyományait kutathassuk.

12. Köszönetnyilvánítás

Doktori disszertációm nem valósulhatott volna meg több személy és intézmény támogatása nélkül. Mindenekelőtt köszönettel tartozom témavezetőmnek, Németh András professzor úrnak, aki az értekezés tartalmára és struktúrájára vonatkozó építő jellegű észrevételeivel nagyban segítette a disszertáció elkészültét.

Hálásan köszönöm Mikonya György tanár úrnak a doktori tanulmányaim kezdetén nyújtott témavezetői segítségét, a kutatási folyamat elméleti és módszertani megközelítésére vonatkozó hiánypótló javaslatait.

Köszönetet szeretnék mondani a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, a Városi Levéltár és Kutatóintézet, valamint a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár munkatársainak a levéltári források fellelésében nyújtott segítségükért.

Hálával tartozom a műhelyvita résztvevőinek, mindenekelőtt előbírálóimnak, Rébay Magdolnának és Garai Imrének konstruktív javaslataiért. S végül, de nem utolsó sorban kiemelt köszönettel tartozom családom és barátaim támogatásáért, kitartó türelméért.

13. Irodalomjegyzék

Önálló kötetek

- Antall József (1993): *Modell és valóság I.* Athenaeum Nyomda és Kiadó Rt., Budapest.
- Baska Gabriella, Nagy Mária és Szabolcs Éva (2001): *Magyar Tanító, 1901.* Iskolakultúra, Pécs.
- Bárdos Kornél (1993): *Székesfehérvár zenéje. 1688-1892.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Buzinkay Géza és Kókay György (2005): *A magyar sajtó története I.* Ráció Kiadó, Budapest.
- Csurgai Horváth József (2014): *Székesfehérvár urbanizációja. A városfejlődés a kiegyezés korában.* Ráció Kiadó, Budapest.
- Demeter Zsófia és Gelencsér Ferenc (1990): *Székesfehérvár anno... Pillanatképek egy város életéből.* Fejér megyei Múzeumegyesület, Székesfehérvár.
- Diabella György (1900): *Városunk és a katonaság.* Székesfehérvár.
- Donáth Péter (2008): *A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből, 1868-1958.* Trezor Kiadó, Budapest.
- Fericsán Kálmán (1999): *Ősi fának ága-boga. A középszintű iparoktatás és fejlődése Magyarországon.* Carbocomp, Pécs.
- Garai Imre (2014a): *A tanári elitképzés műhelye. A Báró Eötvös József Collegium története 1895–1950.* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest.
- Gárdonyi Máté (2001): *A papi élet reformja a Tridenti zsinat korában.* Márton Áron Kiadó, Budapest.
- Gergely Jenő (1997): *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945.* ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszék, Budapest.
- Gulyás Antal (1997): *A tanítóképzés története Székesfehérváron.* A Fejér Megyei Levéltár Közleményei 21, Székesfehérvár.
- Hervay Ferenc Levente, Legeza László és Szacsavay Péter (1997): *Ciszterciek.* Mikes Kiadó, Budapest.
- Héri Vera és Makai Ágnes (2002): *Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben.* Helikon Kiadó, Budapest.
- Hortobányi Jenő (1940): *Keresztény magyar közéleti almanach. I-II.* Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- Jellinek János (1939): *A magyar természetjárás története.* Budapesti Turista Egyesület, Budapest.

- Kajtár István (1992): *Magyar városi önkormányzatok (1848-1918)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Károly János és Nyirák Sándor (1877): *Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére*. Székesfehérvár.
- Keller Márkus (2010): *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar-porosz összehasonlításban*. L'Hartman-1956-os intézet, Budapest.
- Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Kéri Katalin (2018): *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*. Kronosz Kiadó, Pécs.
- Kovalcsik József (2003): *A kultúra csarnokai. A közösségi művelődés színterei – utópiák, mozgalmak, társadalomszervezés: a művelődési otthonok kialakulása*. Püski és Masszi Könyvesház Kft., Budapest.
- Kun László, Földes Éva és Kutassi László (1989): *A magyar testnevelés és sport története*. Sport Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Kun Béla, Marschalkó János és Rottenbiller Fülöp (1911): *A fiatalok támogatására hivatott jótékony célú intézmények Magyarországon*. Wodianer F. és fiai könyvnyomda, Budapest.
- Ladányi Andor (2008): *A középiskolai tanárképzés története*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Lauschmann Gyula (1912/1998): *Székesfehérvár története IV*. Székesfehérvár.
- Lékai Lajos OCist (1991): *A ciszterciek*. Szent István Társulat, Budapest.
- Mann Miklós (1987, szerk.): *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Mann Miklós (1993): *Kultúrpolitikások a dualizmus korában*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- Meznerics Iván és Torday Lajos (1937): *Magyar közigazgatás szervei 1867-1937*. Magyar Közigazgatástudományi Intézet, Budapest.
- Mészáros István, Németh András és Pukánszky Béla (2005, szerk.): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mészáros István (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996-1948*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Mészáros István (1995): *Magyar iskolatípusok 996-1990*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- Mészáros István (2000): *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest.
- Murányi Lajos (1993): *A reformkori Fejér vármegye olvasáskultúrája. A székesfehérvári kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság (1838 - 1849)*. A Fejér Megyei Levéltár Közleményei 16, Székesfehérvár.
- Németh András (2002): *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, egyetemi tudománnyá válás, középiskolai tanárképzés*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Németh András (2004): *A szellemtudományi pedagógia magyar recepciója*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Németh András (2005b): *A magyar pedagógia tudománytörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, nemzeti sajátosságok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Németh András (2012): *Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudásformák I. 1775-1945*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Németh András (2014): *Emberi idővilágok. Pedagógiai megközelítések*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Novák József (1975): *A magyar népművelés története I. 1772-1919*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nóvik Attila (2019): *A pedagógiai szaksajtó és a néptanítói szakmásodás a dualizmus korában*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- Orosz Lajos (2003): *A magyarországi ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szakoktatás vázlatos története*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- Pataki Ármin (1911): *A fejérmegyei és Székesfehérvár szab. kir. városi tuberkulózis elleni védekező egyesület szegénysorsú tudóbajosokat gondozó intézetének eredete és hétévi működéséről*. Csitári K. és trs., Székesfehérvár.
- Peres Sándor (1896): *A magyarországi tanítóegyesületek története*. Minerva, Budapest.
- Poór János (2006): *Az osztrák örökösödési háború*. Mecenás Kiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla (2014): *A magyar iskolatörténet és pedagógusképzés paradigmái*. Selye János Egyetem, Komárom. Monographiae Comaromienses 15.

Rébay Magdolna (2009): *Leány-középiskolák Magyarországon és a német nyelvű országokban. A jogi szabályozás az 1870-es évektől 1945-ig.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

Sanda István Dániel (2016): *Bevezetés a szakképzéstörténetbe.* Typotop Kft, Budapest.

Schack Béla –Vincze Frigyes (1930): *Kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota Magyarországon.* Franklin Társulat, Budapest.

Simon Gyula (1979): *A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története.* Magyarországon. Tankönyvkiadó, Budapest.

Szabolcs Éva és Mann Miklós (1997): *Közoktatási törvényeink és a pedagógiai sajtó 1867–1944.* ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék, Budapest.

Szabó Ottóné Oláh Klára (1983): *A szakmunkásképzés 100 éve Székesfehérváron. 1883-1983.* Székesfehérvár.

Szinnyei József (1891-1914/1980-1981): *Magyar írók élete és munkái.* 1-14. kötet. Hasonmás Kiadás (1980-1981). Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Budapest.

Szücsné Kerti Anita – Szücs István (2007): *Településföldrajz.* Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, Debrecen.

Velinszky Ferenc (1903): *Székesfehérvár szabad királyi város elemi népiskoláinak története 1696-tól 1896-ig.* Székesfehérvár.

Vértess József (1912): *Kétszáz esztendő. A Székesfehérvári Kereskedelmi Társulat története 1712. év óta.* Székesfehérvár.

Szerkesztett kötetben megjelent tanulmányok

Árvai Tünde (2013): A városfejlődés hatása az oktatási intézményhálózat bővülésére a 18-19. században. In: Fedeles Tamás (szerk.): *Pécs topográfiája a kezdetektől a 20. század elejéig.* Kronosz Kiadó, Pécs. 169-196.

B. Horváth Csilla (1995): A pécsi polgárok mecénási tevékenységéről a 19. század közepétől az I. világháborúig. In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában.* Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém. 236-246.

Bácskai Vera (1974): Fehérvár Fejlődése a XVIII. században és a XIX. század elején. In: Farkas Gábor (szerk.): *Fejér megyei történeti évkönyv 8.* Székesfehérvár. 350-369.

- Berki Éva (1995): A Kereskedelmi Tanárképző Intézet. In: Szögi László és Zsidi Vilmos (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 99-116.
- Csorba László (2005): Az önkényuralom kora (1849-1867). In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest. 279-326.
- Csurgai Horváth József (2002): Székesfehérvár városképi alakulása a dualizmus korában. In: Tóth G. Péter (szerk.): *Struktúra és városkép*. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém. 279-301.
- Dortmuth Árpád (1936): Székesfehérvár kulturális élete a 19. században. In: Marosi Arnold és Dortmuth Árpád (szerk.): *Székesfehérvári Szemle. VI.* Debreczeni István könyvnyomdája, Székesfehérvár. 13-27.
- Engel Pál (1998): Prozopográfia. In: Bertényi Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Pannonica-Osiris Kiadó, Budapest. 37-39.
- Erdős Ferenc (1987): A Székesfehérvári Kaszinótól a Vörösmarty Körig 1838-1867. In: *Kulturális Egyesületek Székesfehérváron 1698-1949*. Székesfehérvár. 3-8.
- Felkai László (2002): A felnőttoktatás története Magyarországon. In: Mayer József és Singer Péter (szerk.): *Módszertani stratégiák az iskolarendszerű felnőttoktatásban. I. Problémák, kérdések - megoldások válaszok*. Országos Köznevelési Intézet, Budapest. 7-18.
- Fizel Natasa (2013): Az Állami Polgári Iskola Tanárképző Főiskola és a Ferenc József Tudományegyetem együttműködése a főiskolai hallgatók áthallgatásának tükrében (1928-1932). In: Baska Gabriella, Hegedűs Judit és Nóbik Attila (szerk.): *A neveléstörténet változó arcai*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 109-120.
- Garai Imre (2014b): A tudós tanár szerepének megformálódása a magyar oktatásügyben. In: Károly Krisztina és Perjés István (szerk.): *Tanulmányok a tudós tanárképzés műhelyeiből*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 297-308.
- Garai Imre (2015): Az európai tanárképzés a „modellkövető” országok aspektusából vizsgálva. Összegző áttekintés egy tanulmánykötet margójára II. In: Baska Gabriella és Hegedűs Judit (szerk.): *Égi iskolák, földi műhelyek. Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*. ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest. 178–191.
- Heidenreich, Martin (1999): Berufkonstruktion und Professionalisierung. Ertragen soziologischen Forschungen. In: Apel, Jürgen – Hans-Horn – Klaus-Peter – Lundgreen, Peter – Sandfuchs, Uwe (Herausg.): *Professionalisierung pädagogischer Berufe in Historischen Prozeß*. Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn. 35-58.

- Kállay István (1987): Székesfehérvár szabad királyi város és levéltára. In: Farkas Gábor (szerk.): *200 éves a Fejér megyei levéltár 1787-1987*. Székesfehérvár. 51-56.
- Kelemen Elemér (1994): A magyar oktatási törvénykezés története. Problématörténeti vázlat. In: Kelemen Elemér és Setényi János (szerk.): *Az oktatási törvénykezés változásai. Hazai és nemzetközi áttekintés*. Fővárosi Pedagógiai Intézet, Budapest. 11–64.
- Keszeg Vilmos (2007): A történelmi emlékezet alakzatai. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 18-43.
- Kövér György (2006): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor – Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest. 11-186.
- Mózessy Gergely (2018): Az újkori Székesfehérvár első felsőoktatási intézménye. In: Draskóczy István, Varga Júlia és Zsidi Vilmos (szerk.): *Universita Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére*. Magyar Levéltárosok Egyesülete, Budapest. 337-349.
- Németh András (2004): Az osztályterem és berendezésének történeti alakulása. In: Németh András és Pukánszky Béla: *A pedagógia problémátörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest. 507–527.
- Németh András (2014): A pedagógus professzió történeti kutatásának főbb irányai és elméleti koncepciói. In: Andl Helga és Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): *Iskola a társadalmi térben és időben*. Pécsi Tudományegyetem, "Oktatás és Társadalom" Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 21-44.
- Nóbik Attila (2010): A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés 1928 előtt. In: Kiss Róbert Károly - Vajda Tamás (szerk.): *Az Állami Polgári Tanárképző Főiskola története (1928–1947)*. Belvedere Meridionale, Szeged. 11-32.
- Szabó Zoltán András (2015): A polgári iskolai érdekképviselő állásfoglalása a középiskolai reform előkészítésében (1919-1920). In: Baska Gabriella és Hegedűs Judit (szerk.): *Égi iskolák, földi műhelyek: Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*. 333–343.
- Pölöskei Ferenc (2005): A dualizmus válságperiódusa (1890-1918). In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest. 490-545.

- Sanda István Dániel (2015): Trefort Ágoston szerepe a népoktatás és a szakképzés 19. századi megújításában. In: Károly Krisztina, Perjés István (szerk.): *Tanulmányok a tudós tanárképzés műhelyeiből*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 320-331.
- Surányi István (1987): Iskolatörténeti kutatások a Fejér Megyei Levéltárban. In: Farkas Gábor (szerk.): *Kétszáz éves a Fejér Megyei Levéltár. 1767-1987. A Fejér Megyei Levéltár Közleményei I.* Székesfehérvár. 25-29.
- Szabolcs Éva (2001): Deduktív (analitikus) jellegű kutatások. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki könyvkiadó, Budapest. 106-121.
- Szabolcs Éva (2002): Iskolai értesítők neveléstörténeti forrásértéke. A Budapesti II. kerületi Állami Reáliskola 1855-1914. In: Szabolcs Éva és Mann Miklós (szerk.): *Magyar neveléstörténeti tanulmányok II.* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 29-40.
- Szalay Károly (2002): A társadalmi mobilitás iránya Székesfehérváron 1900-1918.. In: Tóth G. Péter (szerk.): *Struktúra és városkép*. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém. 59-72.
- Vörös Károly (1979): A művelődés. In: Kovács Endre (szerk.): *Magyarország története 1848-1890*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1395-1476.
- Zibolen Endre (1990): Az Organisationsentwurf és a nyolcosztályos magyar gimnázium. In: Horánszky Nándor (szerk.): *Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve. Organisationsentwurf*. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest. 9–25.

Folyóiratban megjelent cikkek

- Balázs Magdolna (1991): Az alapítványi élet indulása Magyarországon. *Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*, **3.** 1. sz. 82-91.
- Bara Zsuzsanna (2007): Az „ismeretlen” prozopográfia. *Neveléstörténet*, **8.** 1-2. sz. 234-245.
- Bényei Miklós (2004): Helytörténet és iskolatörténet. *Könyv és Nevelés*, **6.** 4. sz.
- Berecky Imre (1907): A középiskolai önképzőkörök. *Gyakorlati Paedagógia*, **3.** 9-10. sz. Különlenyomat.
- Csonta Réka (2017): Katolikus egyházi sajtó a dualizmus korában. *Keresztény szó*, **28.** 1. sz. URL: https://epa.oszk.hu/00900/00939/00194/EPA00939_kereszteny_szo_2017_01_1.html
Letöltés időpontja: 2018. 12. 11. 18:14
- Dengl János (1925): A hazai felső kereskedelmi iskolai tanárok képzésének és képesítésének múltja és jelen állapota. *Kereskedelmi szakoktatás*, **37.** 8-9. sz. 207-240.

- Erődy Béla (1908): A szabadtanítás története és jelentőségének társadalombölcseleti alapjai. *Erdélyi Múzeum*, **25.** 2. sz. 101-111.
- Fekete János (1872): Jogakademia Székesfejérvárott. *Székesfejérvár*. **IV.** 50. sz. 231.
- Felkai László (1971): Eötvös József és a művelődésügy. *Pedagógiai Szemle*, **21.** 3. sz. 205-218.
- Felkai László (1991): Két miniszteri portré. Csáky Albin gróf és Eötvös Loránd báró. *Pedagógiai Szemle*, **41.** 7-8. sz. 134-146.
- Felkai László (1987): Pauler Tivadar, a közoktatásügyi miniszter. *Pedagógiai Szemle*, **37.** 1. sz. 50-58.
- Felkai László (1961): A tanárképzés történeti áttekintése a századfordulóig. *Pedagógiai Szemle*, **11.** 5. sz. 431-444.
- Felkai László (1988): Trefort Ágoston miniszteri éve. *Pedagógiai Szemle*, **38.** 7-8. sz. 674-686.
- Géczi János (2003): A pedagógiai sajtó szerepvállalásai a magyar neveléstudományban. *Iskolakultúra*, 8. sz. 53-60.
- Géczi János (2007): A magyar neveléstudományi sajtó a 19-20. század fordulóján. *Magyar Pedagógia*, **107.** 1. sz. 57-66.
- Hegedűs Judit (2003): Tanítónői karriertörténetek a dualizmus korában. *Iskolakultúra*, **13.** 3. sz. 42-52.
- Hercz Mária és Sántha Kálmán (2009): Pedagógiai terek iskolai implementációja. *Iskolakultúra*, **19.** 9. sz. 78-94.
- Horánszky Nándor (1999): 150 éves az Organisationsentwurf. A dokumentum és hatása a gimnáziumi oktatásunkra. *Új Pedagógiai Szemle*, **49.** 9. sz. 61-72.
- Juhász Erika (2010): A hazai felnőttképzés kialakulásának fejlődése és főbb állomásai I. *A szak- és felnőttképzés szervezés gyakorlata*. **2.** 20. sz. URL: http://www.kulturasz.hu/letoltes/A_hazai_felnottkepzes_tortenete.pdf Letöltés időpontja: 2018. 08. 21. 13:45
- Karády Viktor (1995): A középiskolai elitképzés első történelmi funkcióváltása Magyarországon (1867–1900). *Educatio*, **4.** 4. sz. 639–667.
- Katona András (2015): Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig). *Történelemtanítás online történelemdidaktikai folyóirat*, **6.** 3-4. sz. [URL: http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2016/02/06_03_03_Katona.pdf] Letöltés időpontja: 2017. 11. 16. 14:43

- Kelemen Elemér (2016): Az MPT megalakulásának oktatástörténeti háttére. *Új Pedagógiai Szemle*, **66.** 1-2. sz. 67-79.
- Kelemen Elemér (2005): Az iskolarendszer és a társadalmi mobilitás a kiegyezéstől (1867-1945). *Iskolakultúra*, **15.** 2. sz. 115-119.
- Kelemen Elemér (2004a): A modern oktatási rendszer kialakulása Magyarországon, különös tekintettel a középiskola 19. századi történetére. *Neveléstörténet*, **1.** 1. sz. 9-16.
- Kelemen Elemér (2004b): Pedagógusszervezetek- és mozgalmak Magyarországon a 19. században. *Iskolakultúra*, **14.** 6-7. sz. 146-155.
- Kelemen Elemér (2003): A magyar pedagógustársadalom és a pedagógusképzés története a dualizmus korabeli Magyarországon. *Iskolakultúra*, **13.** 3. sz. 15-16.
- Keller Márkus (2007): Tanárok, egyesületek, államok. A középiskolai tanárok professzionalizációjának kezdete porosz-magyar összehasonlításban. *Korall*, **8.** 28-29. sz. 59-87.
- Keller Márkus (2010): A kelet-közép-európai változat: a középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. században Magyarországon. *Korall*, **11.** 42. sz. 103-130.
- Komlósi József (2000): Polgári olvasókörok Székesfehérváron a dualizmus korában. *Honismeret*, **28.** 3. sz. 69-74.
- Mann Miklós (2004): Középiskolai tanárok és képzésük a 19. század második felében. *Iskolakultúra*, **14.** 6-7. sz.
- Mészáros István (1985): Két Ratio Educationis: kiteljesedés vagy hanyatlás? *Magyar pedagógia*, **85.** 2. sz. 190-204.
- Mészáros István (1995): Iskolai könyvtárak a magyar neveléstörténetben. *Iskolakönyvtáros*, **5.** sz. 3-8.
- Müller Ildikó (2000): Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában. *Sic itur ad Astra*, **12.** 3. sz. 131-204.
- Nagy Péter Tibor (2000a): Iparos-tanonc oktatáspolitikai az irányított gazdaság születésének évtizedeiben. *Magyar Pedagógia*, **100.** 1. sz. 79-96.
- Nagy Péter Tibor (2000b): A húszas évek középiskola-politikájának kialakulása. *Századok*, **134.** 6. sz. 1313-1334.
- Nagy Péter Tibor (2004): A polgári iskolai tanárképzés 19. századi történetéhez. *Iskolakultúra*, **14.** 6-7. sz. 171-178.
- Nagy Péter Tibor (2011): A professzionalizációs folyamatok történetének kutatása a 2000-es években. *Iskolakultúra*, **21.** 1. sz. 3-8.

- Németh András (2000a): A katolikus tanárképzés történetéből. *Vigilia*, **65.** 5. sz. 328-337.
- Németh András (2000b): Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós tendenciák a század első hazai pedagógiai lexikonjaiban. *Magyar Pedagógia*, **100.** 2. sz. 187-207.
- Németh András (2003): A magyar középiskolai tanárképzés fejlődése. A főbb nemzetközi recepciós modellek tükrében. *Iskolakultúra*, **13.** 3. sz. 53-68.
- Németh András (2005b): A magyar pedagógus professzió kialakulásának előtörténete a 18. században és a 19. század első felében. *Pedagógusképzés*, **3.** 1. sz. 17-32.
- Németh András (2007): A modern középiskolai tanári és tanítási szakmai tudástartalmak kibontakozásának történeti folyamatai. *Pedagógusképzés*, **5.** 1-2. sz. 5-27.
- Németh András (2008): A néptanítói tudás konstrukciója. Az elemi népoktatás enciklopédiájában (1911-1915). *Iskolakultúra*, **18.** 5-6. sz. 86-103.
- Németh András (2013): A néptanítói szakismeretek konstrukciós folyamatai a 20. század elején – A Néptanítók Enciklopédiája példája alapján (1911-1915). *Magyar Pedagógia*, **113.** 2. sz. 101-118.
- Németh András (2009): A magyar középiskolai tanárképzés és szakmai professzió kialakulása a 18-20. században. *Educatio*, **18.** 3. sz. 279-290.
- P. Miklós Tamás (1997): „Ifjúsági szerveződések évszázada?” – Gyermek- és ifjúsági szervezetek a XIX-XX. századi Magyarországon. *Új pedagógiai szemle*, **47.** 11. sz. 35-43.
- P. Miklós Tamás (2005): A magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek a dualizmus kori Magyarországon. (1867-1918). *Neveléstörténet*, **2.** 1-2. sz. 23-48.
- Sanda István Dániel (2002): A pedagógiai tér minőségi dimenziói: Értelmezési lehetőségek – elmélet és gyakorlat. *Képzés és gyakorlat*, **10.** 1-2. sz. 144-158.
- Sanda István Dániel (2006): Korszerű iskolaépítési törekvések Magyarországon. Egy 1965–1970 között lezajlott iskolaépítési kutatás aktualitása. *Iskolakultúra*, **16.** 5. sz. 128–135.
- Sanda István Dániel (2008): A reformpedagógiai irányzatok iskolaépítési törekvései. *Iskolakultúra*, **18.** 9–10. sz. 129–142.
- Surányi István (2004): Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 1693-1867 között. *Neveléstörténet*, **1.** 1. sz. 62-80.
- Surányi István (2004): Az alapfokú oktatás Székesfehérváron a dualizmus korában. (1867-1920). *Neveléstörténet*, **1.** 2. sz. 70-99.

Szabó Balázs (2015): Fricsay Richárd (1867-1945) katonakarmester Székesfehérváron. *Parlando*, 7. 5. sz. URL: <http://www.parlando.hu/2015/2015-5/SzaboBalazs-FricsayRichard.pdf> Letöltés időpontja: 2017. 06. 22. 18:19

Szigetfői (1875): Adatok városunk műveltség történetéhez. *Székesfejérvár*. V. 103. sz. 446. o.

Zibolen Endre (1984a): Az Entwurf. *Magyar Pedagógia*, 92. 2. sz. 149-159.

Zibolen Endre (1984b): Az Entwurf kiterjesztése Magyarországra. *Magyar Pedagógia*, 92. 4. sz. 423-441.

Székesfejérvári és Fejérmegyei Madár- és Állatvédő Egyesület. (1912) *Állatvédelem* 9. 3. sz. 28. o.

Kézirat

Páthy Antal (1976): *A székesfehérvári szeminárium története*. Kézirat. SzfvPL, Kézirattár, No. 1706.

Murányi Lajos (1973): *A székesfehérvári nyomdászat és könyvkereskedelem kezdetei*. Székesfehérvár. MNL FML Kézirattár No. 149.

Müllerné Elbert Zsuzsa (1988): *Székesfehérvár utcanéveinek változása a dualizmus korától napjainkig*. Székesfehérvár. MNL FML Kézirattár No. 615.

Kiadatlan szakdolgozat, disszertáció, tanulmány

Cúthné Gyóni Eszter (2014): *A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után. A ciszterci rend zirci apátsága 1945 és 1981 között*. Doktori (PhD) értekezés, ELTE, Budapest.

Dombi Márk (1914): *A székesfehérvári cisztercita rendi katolikus főgimnázium 100 éves története*. A Ciszterci rend székesfehérvári kath. főgimnáziumának Értesítője az 1913-14. iskolai évről. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára XV. 23. A Ciszterci Rend Székesfehérvári Főgimnáziumának Évkönyvei.

Jakab Albert Zsolt (2011): *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Bölcsészdoktori disszertáció, Budapest.

Kácsor Ferenc (1982): *A népoktatási törvény bevezetésének körülményei, helyzete Fejér megyében 1868 után*. Bölcsészdoktori disszertáció, Szeged.

Kádár Ildikó (1986): *Fejér megye és a kiegyezés*. Szakdolgozat, ELTE, Budapest.

Nagy Adrienn (2015): *A felső kereskedelmi iskolák fejlődéstörténete Magyarországon (1867-1945)*. Doktori (PhD) értekezés, PTE, Pécs.

- Nagy Jánosné (1982): *A Székesfehérvári Ferenc József Nőnevelő Intézet története*. Dolgozat, Teleki Blanka Gimnázium, Székesfehérvár.
- Pásztor Ágota (2010): *Az egyesületi kultúra és változása a 20. században egy alföldi nagyhatárú településen*. Bölcsészdoktori disszertáció, Debrecen.
- Regőczy Miklósné (1982): *Egy iskolatípus történeti változásai. A székesfehérvári reáliskola 1854-1941*. Szakdolgozat, ELTE BTK, Budapest.
- Surányi István (1983): *A dualizmus főbb oktatáspolitikai problémái és azok tükröződése Székesfehérvár népoktatásában*. Bölcsészdoktori disszertáció.
- Surányi István (1988): *A székesfehérvári belvárosi elemi fiú népiskola története 1777-1936*. Székesfehérvár.
- Vargáné Tóth Zsuzsanna (1985): *A Szatmári Irgalmas Nővérek által vezetett székesfehérvári Ferenc József Nőnevelő Intézet története 1864-1948*. Szakdolgozat, ELTE BTK, Budapest.
- Tóth Béláné (1980): *Tanoncktatás Székesfehérváron 1882-1919*. Szakdolgozat.

A dolgozatban szereplő tanárok által írt tankönyvek

- Balassa József (1889): *Kereskedelmi zsebszótár*. Székesfehérvár.
- Balassa József (1890): *Kereskedelmi levelező alsófokú kereskedelmi iskolák számára*. Pozsony.
- Balassa József (1899): *Német és magyar iskolai szótár. 1-2*. Budapest.
- Balassa József (1900): *Kis magyar nyelvtan a középiskolák 1-2. osztálya számára 1-2*. Budapest.
- Balassa József (1904): *Kis magyar nyelvtan a felsőbb leányiskolák 1. osztálya számára*. Budapest.
- Balassa József (1909): *Kis magyar nyelvtan polgári fiúiskolák számára*. Budapest.
- Balassa József (1912): *Ungarisch. Eine verkürzte Methode Toussaint-Langenscheidt*. Berlin.
- Bula Theophil (1857): *A természettan alapvonalai*. Bécs.
- Chinorányi Ede és Halmos Viktor (1905): *Természetrész a középiskolák I. o. számára*. Budapest.
- Chinorányi Ede és Halmos Viktor (1906): *Természetrész a középiskolák II. o. számára*. Budapest.
- Czakó Ambró (1912): *Számítan a középiskolák I-III. o. számára*. K. né.
- Deák Sándor (1856): *Gyakorlati latin nyelvtan elemei*. Budapest.

Deák Sándor (1853): *Latin nyelvtan elemei az alsó gymnasium első osztálya használatára*. Pest.

Deák Sándor (1853): *Latin nyelvtan elemei az alsó gymnasium II. osztálya használatára*. Pest.

Deák Sándor (1853): *Latin olvasókönyv az alsó gymnasium I. és II. oszt. használatára*. Pest.

Deák Sándor (1853): *Latin szókötés az alsó és felső tanodai ifjuság használatára. Több jeles német szerzők után. I. rész. Esettan. A III. oszt. használatára*. Pest.

Deák Sándor (1857): *Latin szókötés az alsó és felső tanodai ifjuság használatára. Több jeles német szerzők után. II. rész. Módszertan, hat függelékkel. A IV. osztály használatára*. Pest.

Deák Sándor (1858): *Latin olvasmányok az elemi tanodák IV. osztálya használatára*. Pest.

Dornis Gáspár (1854): *A katolikus isteni tisztelet szelleme, avagy az egyházi szokások és szertartások magyarázata*. Pest.

Faludi Miksa (1880): *Kereskedelmi földrajz kereskedelmi és ipartanodák használatára*. Europa, Székesfehérvár.

Faludi Miksa (1892): *Földrajz kereskedelmi akadémiák és középiskolák I. és II. osztálya számára*. K. né.

Gebauer Izidor (1868): *Német nyelvtan és olvasókönyv*. K. né.

Halász Ignác és Simonyi Zsigmond (1882): *Német nyelvtan középiskolai használatra*. Budapest.

Hermann Sándor (1888): *A magyar váltótörvény tankönyve. Tekintettel az általános német váltó-rendszabályra, kereskedelmi iskolák használatára és magántanulásra*. Székesfehérvár.

Hermann Sándor (1891): *A magyar kereskedelmi törvény rövidre vont tankönyve. Kereskedelmi iskolák használatára*. Székesfehérvár.

Kapossy Endre (1907): *Görög irodalomtörténet a gimnáziumok felsőbb osztályai számára*. K. né.

Kelemen Béla (1898): *Magyar és német zsebszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. I–II*. Budapest.

Kelemen Béla (1909): *Német helyesírási szótár. Egyúttal tájékoztató a német nyelv főbb nehézségeiben*. Budapest.

Kelemen Béla (1911): *Rudolf Dürers Kinderjahre. Német nyelvkönyv a középiskolák két*

első oszt. számára. (Schuster Alfréddal közösen.) Budapest.

Kelemen Béla (1912): *Magyar és német nagy kézi szótár.* I–II. Budapest.

Kelemen Béla (1913): *Német helyesírási szótár.* Budapest.

Koller Károly (1851): *Mértani nézetten, vagyis: nézés által előkészítés a sikeresb mértani előadásokra. I-IV. osztályra 439 ábrával.* Pest.

Láng Incze (1898): *Katholikus vallástan gymnasiumok felsőbb osztályai számára. Dreher Tivadar műveinek fordítása.* Székesfehérvár.

Liebhart Lukács (1857): *Görög elemi nyelvtan gyakorlatokkal az algimnáziumok számára.* K. né.

Madarász Flóris, Acsay István és Bartha György (1906): *A magyar nyelvtan mondattani alapon. A középiskolák I., 2. osztály számára 1-2. kötet.* K. né.

Madarász Flóris (1907): *A magyar nyelvtan mondattani alapon. A polgári iskolák 1-2. osztálya számára 1-2. kötet.* K. né.

Marosi Arnold – Horváth Cézár (1912): *Ásványtan, a gimnáziumok VI. osztálya számára.* Lampel, Budapest.

Marosi Arnold (1911): *Állattan. V. o.* K. né.

Marosi Arnold (1912): *Ásványtan. VI. o.* K. né.

Mendlik Alajos (1876): *Az ásványtan elemei, algymnasium és reáliskolák számára. Dorner József után ford.* Budapest.

Mendlik Alajos (1879): *A növénytan elemei. A gymnasium és reáltanodák alsóbb osztályai és a polgári iskolák használatára. Dorner József után átvizsgálta.* Budapest.

Mendlik Alajos (1880): *Francia olvasmányok kezdők számára.* Budapest.

Mendlik Alajos (1890): *Francia gyakorlatok, betűrendes francia-magyar és magyar-francia szótárral.* Budapest.

Mendlik Alajos (1890): *Francia nyelvkönyv, olvasókönyv, gyakorlókönyv, nyelvtan, kezdők számára.* Budapest.

Mendlik Alajos (1893): *Francia olvasó- és fogalmazókönyv kereskedelmi iskolák számára.* Budapest.

Mendlik Alajos (1896): *Francia nyelvtan gyakorlatokkal.* Budapest.

Mendlik Alajos (1896): *Kis francia nyelvtan.* Budapest.

Mendlik Alajos (1898): *Francia levelek és levelezések kereskedelmi iskolák számára.* Budapest.

Mendlik Alajos (1899): *Francia nyelv, tankönyv a m. kir. honvéd nevelő- és képzőintézetek számára, a nagymélt. honvédelmi miniszter megbízásából.* Budapest.

Mészáros Amand (1870): *A szónoklattan alaprajza. Tanodai s magánhasználatra.* Székes-Fejérvár.

Minikus Vince (1854): *Vezérkönyv az állat-, növény- és ásványtan oktatásában.* Pest.

Molnár Samu (1902): *Latin stílusgyakorlatok. Magyar és latin nyelven. Iskolai és magánhasználatra.* Baja.

Molnár Samu (1902): *Latin stílusgyakorlatok a gimnáziumok felsőbb osztályai számára.* Baja.

Schlamadinger Jenő (1900): *Jogi ismeretek tankönyve, a felső kereskedelmi iskolák számára.* Székesfehérvár.

Szterényi Hugó (1889): *A chemia elemei. IV. oszt. Számos szöveg-rajzzal.* Budapest.

Szterényi Hugó (1890): *Természettudományi olvasmányok.* Budapest.

Szterényi Hugó (1891): *Ásványtan a gymnasium felsőbb osztályának használatára.* Budapest.

Szterényi Hugó (1892): *Kristályminták az Ásványtanhoz a gymnasium IV. oszt. használatára.* Budapest.

Szterényi Hugó (1892): *Ásványtan polgári fiúiskolák használatára.* Budapest.

Szterényi Hugó (1890): *Iffúsági olvasmányok a természet köréből.* Budapest.

Szterényi Hugó (1896): *Növénytan, a középiskolák felsőbb osztályainak használatára, úgyszintén a tanítóképző intézetek számára.* Budapest.

Szterényi Hugó (1899): *Természetrajz. A középiskolák alsó osztályai számára. (Az I. és II. osztály számára).* Budapest.

Szterényi Hugó (1902): *Állattan. A középiskolák felsőbb oszt. számára, úgyszintén tanítóképzőintézetek használatára.* Budapest.

Szterényi Hugó (1902): *Állattan. Polgári fiú- és polgári leányiskolák számára.* Budapest.

Szterényi Hugó (1902): *Növénytan. Polgári fiú- és polgári leányiskolák számára.* Budapest.

Vargha Damján (1903): *A magyar iskolai helyesírás szabályai szó és névjegyzékkel.* Stephaneum Nyomda.

Vértess József (1899): *Földrajz női kereskedelmi szaktanfolyamok számára.* K. né.

Vincze Ambró (1874): *Katholikus vallástan. Hittan a középtanodai ifj. használatára. 1-2. köt. Eger.*

Weblap

Fülöp György (2014): *A magyar tanügy-igazgatási jog létrehozása és szakigazgatási szervezetrendszerének kialakítása a dualizmus korában.* URL:

file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/20100008_kotet01_03_fulop_gyorgy_a_magyar_tanugy_igazgatasi_jog_letrehozasa%20(6).pdf Letöltés időpontja: 2017. 03. 04. 18:56

Honty Katalin: *Rauscher Béla* URL: <http://fmmk.hu/mernokokfejerben/imapbuilder/RauscherB.pdf> Letöltés időpontja: 2017. 07. 31. 13:35

Kéri Katalin (2006): *Pedagógiai sajtó a dualizmus kori Baranyában.* URL: <http://kerikata.hu/publikaciok/text/pedsajto.htm> Letöltés időpontja: 2017. 09. 11. 15:06

Kéri Katalin (1988): *Göbel János György életútja.* Szakdolgozat, Pécs. URL: <http://kerikata.hu/publikaciok/text/gobel/gobel.htm> Letöltés időpontja: 2017. 12. 28. 16:38

Zirci Ciszterci Apátság, rendtörténet Magyarországon URL: <http://www.ocist.hu/rendtortenet-magyarorszagon> Letöltés időpontja: 2017. 02. 22. 20:05

Székesfehérvár történeti irodalmának áttekintése

URL: <http://www.albaarchivum.hu/hu/szekesfehervar-tortenete/torteneti-irodalmi-attekintes> Fejér Megyei Múzeumegyesület

URL: https://szikm.hu/besorolatlan/fejer_megyei_muzeumegyesulet-110

A múzeumról <https://szikm.hu/a-muzeumrol> Letöltés időpontja: 2018. 07. 17. 13: 50

Fejér Megyei Életrajzi Lexikon

URL: <http://konyvtar.vmk.hu/fejerlex/fejlec.htm> Letöltés időpontja: 2016. 06. 20. 10:18

Magyar Katolikus Lexikon

URL: <http://lexikon.katolikus.hu/> Letöltés időpontja: 2016. 06. 22. 11:50

Levéltári források jegyzéke

Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL FML) F-X-138. Fejér Megyei Tanítóttestület iratai. 1914.

MNL FML F-X-54. Katolikus Néptanítók Székesfehérvári Egyesületének iratai. 1914.

MNL FML F-X-114. Székesfehérvári egyházmegyei róm. kat. iskolák Tanítóinak Egyesülete. 1914.

MNL FML F-X-116. Iparostanonciskolai Tanítók Országos Egyesületének Fejérmegyei Körének iratai 1914.

MNL FML F-X-843. Egyéb egyesületek. Belvárosi Óvodaegyesület iratai.

MNL FML F-X- 843. Egyéb egyesületek. Tóvárosi Óvodaegyesület iratai.

MNL FML F-X-79. Székesfehérvári Korcsolyázó Egyesület. 1914-1943.

MNL FML F-X-87. Székesfehérvári Sakkozó Társaság. 1902.

MNL FML F-X-139. Székesfehérvári Kereskedő Ifjak Egyesületének iratai. 1905.

MNL FML F-X-108. Székesfehérvári m. kir. Állami Főreáliskola matematika és fizika köre.

MNL FML F-X-848. Székesfehérvári Állami Főreáliskola Segélyző Egylet.

MNL FML F-X-843. A cisztercita rend Székesfehérvári katolikus Fiúgimnáziumának Ifjusági Segélyző Egyesülete.

MNL FML F-X-67. Székesfehérvári Kereskedő Ifjak Önképző Köre.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. Városi Iparos Tanonciskola értesítői. 1883-1916.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924.

MNL FML VIII. 51.c. Pálos-rend Székesfehérvári, majd a Ciszterci rend Szent István Gimnáziumának iratai. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának iratai. 4. kötet. Ügyviteli iratok. 1850-1885.

MNL FML VIII. 51.c. Pálos-rend Székesfehérvári, majd a Ciszterci rend Szent István Gimnáziumának iratai. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának iratai. 18. kötet. Tanárok magánlevelei. 1903-1948.

MNL FML VIII. 51.c. Pálos-rend Székesfehérvári, majd a Ciszterci rend Szent István Gimnáziumának iratai. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának iratai. 42-43. kötet. Iskolai hatóságtól érkezett iratok jegyzőkönyvei. 1850-1884.

MNL FML VIII. 51.c. Pálos-rend Székesfehérvári, majd a Ciszterci rend Szent István Gimnáziumának iratai. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának iratai. 51. kötet. Igazgatói napló. 1886-1897.

MNL FML VIII. 51.c. Pálos-rend Székesfehérvári, majd a Ciszterci rend Szent István Gimnáziumának iratai. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának iratai. 54. kötet. Tanárképzésről és képesítésről szóló törvénycikk. 1884-1926.

MNL FML VIII. 51.c. Pálos-rend Székesfehérvári, majd a Ciszterci rend Szent István Gimnáziumának iratai. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának iratai. 598-619. kötet. Önképzőkori jegyzőkönyvek. 1866-1923.

MNL FML VIII. 51.c. Pálos-rend Székesfehérvári, majd a Ciszterci rend Szent István Gimnáziumának iratai. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának iratai. 690-691. kötet. A gimnázium Mária Kongregációjának iratai. Feljegyzések a kongregáció. 1908.

MNL FML VIII. 51.c. Pálos-rend Székesfehérvári, majd a Ciszterci rend Szent István Gimnáziumának iratai. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának iratai. 694. kötet. A gimnázium ének- és zenekarának iratai. 1887-1946.

MNL FML Székesfehérvár VI-VIII. évfolyam 1873-1878.

MNL FML Székesfehérvár I. I. évfolyam 1902.

MNL FML Székesfehérvár II. I-IV. évfolyam 1906-1913.

MNL FML Székesfehérvár III. VII. évfolyam 1914.

MNL FML Székesfehérvár és Vidéke II-XLVII. évfolyam 1874-1919.

MNL FML Székesfehérvári Friss Újság IV-XXVI. évfolyam 1902-1924.

MNL FML Székesfehérvári Hírlap I-XXII. évfolyam 1896-1917.

MNL FML Székesfehérvári Újság I-II. évfolyam 1919-1920.

MNL FML Székesfehérvári Társadalmi Hetilap II-VI. évfolyam 1871-1876.

MNL FML Dunántúl I-II. évfolyam 1913-1914.

MNL FML Dunántúli Hírlap XIV. évfolyam 92. sz. 1908. Dunántúli Tanügy 1898. 1. sz.

Városi Levéltár és Kutatóintézet (továbbiakban: VLKI) IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi és törvényhatósági jogú városok. Székesfehérvár város Bizottmányainak iratai. 1108. kötet. Nevelésügyi Szakosztály. 1867-1870.

VLKI Megyei törvényhatóságok, szabad királyi és törvényhatósági jogú városok. Székesfehérvár város Bizottmányainak iratai. Székesfehérvár város Közigazgatási Bizottságának iratai. 1417. kötet. 1876-1944.

VLKI Megyei törvényhatóságok, szabad királyi és törvényhatósági jogú városok. Városi fenntartási iskolák Iskolaszékének iratai. 1431. kötet. 1872-1926.

VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948.

VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948.

VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920.

VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948.

VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Gazdasági, tanonc- és szakiskolák iratai. A Kereskedő Tanonciskola iratai. 602. kötet. 1899-1948.

VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Gazdasági, tanonc- és szakiskolák iratai. Az Alsó fokú Iparostanonc Iskola iratai. 603. kötet. 1888-1948.

VLKI IX. Testületek. A székesfehérvári iskolák iskolaszékének iratai. 202. kötet. 1872-1921.

VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (továbbiakban: SzfvPL) IX.5. Fotótár. Ferencz József Nőnevelő-intézet. Homlokzat. Ph.1844/1.

SzfvPL IX.5. Fotótár. Ph.127/Alaghy

SzfvPL IX.5. Fotótár. Ph.127/Kalocsay

SzfvPL IX.5. Fotótár. Ph.127/Mészáros

SzfvPL IX.5. Fotótár. Ph.127/Philipp

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban fellelhető évkönyvek

A székesfehérvári városi alreál-tanoda évkönyvei. 1854/55. 1855/1856. 1856/1857. 1857/1858. 1858/1859. 1859/1860.

A székes-fehérvári városi önálló alreáltanoda évkönyvei. 1860/1861. 1861/1862. 1862/1863. 1863/1864. 1864/1865. 1865/1866. 1866/1867. 1867/1868. 1868/1869. 1869/1870.

A székesfehérvári városi főreáltanoda értesítői. 1871/1872. 1872/1873.

A sz. fehérvári hatosztályú városi reáltanoda értesítői. 1875/76.

A székesfehérvári államilag segélyezett községi reáliskola értesítői. 1876/1877. 1877/1878. 1878/1879. 1879/1880. 1880/1881.

A székesfehérvári államilag segélyezett hétosztályú községi főreáliskola értesítői. 1881/1882. 1882/1883.

A székesfehérvári m. kir. állami főreáliskola értesítői. 1883/1884. 1884/1885. 1885/1886. 1886/1887. 1887/1888. 1888/1889. 1889/1900. 1900/1901. 1901/1902.

1902/1903. 1903/1904. 1904/1905. 1905/1906. 1906/1907. 1907/1908. 1908/1909. 1909/1910. 1910/1911. 1911/1912. 1912/1913. 1913/1914. 1914/1915. 1915/1916. 1916/1917. 1917/1918. 1918/1919. 1919/1920. 1920/1921. 1921/1922. 1922/1923.

A székesfehérvári Kereskedő-Társulat által fenntartott és államilag segélyezett kereskedelmi középtanoda és a vele egybekapcsolt vasárnapi iskola értesítői. 1877/1878. 1878/1879. 1879/1880. 1880/1881. 1881/1882. 1882/1883. 1883/1884.

A székesfehérvári Kereskedő Társulat által fenntartott és államilag segélyezett kereskedelmi akadémia és az ezzel egybekapcsolt alsófokú kereskedelmi iskola értesítői. 1884/1885. 1885/1886. 1886/1887. 1887/1888. 1888/1889. 1889/1890. 1890/1891. 1891/1892. 1892/1893. 1893/1894.

A székesfehérvári Kereskedő Társulat által fenntartott és államilag segélyezett kereskedelmi akadémia és kereskedő tanoncz-iskola értesítői. 1894/1895. 1895/1896. 1896/1897. 1897/1898. 1898/1899. 1899/1900. 1900/1901. 1901/1902. 1902/1903. 1902/1904. 1904/1905. 1905/1906. 1906/1907. 1907/1908. 1908/1909. 1909/1910. 1910/1911. 1911/1912.

A székesfehérvári Kereskedő Társulat által fenntartott és államilag segélyezett felső kereskedelmi iskola értesítői. A felső kereskedelmi iskolával kapcsolatos tagozatok: Női kereskedelmi szaktanfolyam. Kereskedő inasiskola. 1911/1912. 1912/1913.

A székesfehérvári társulati felső kereskedelmi iskola értesítői. Függelék: A felső kereskedelmi iskolával kapcsolatos társulati kereskedő tanonciskola értesítői. 1913/1914. 1914/1915.

A székesfehérvári társulati felső kereskedelmi iskola és a vele kapcsolatos női kereskedelmi szaktanfolyam értesítői. Függelék: Felső kereskedelmi iskolával kapcsolatos társulati kereskedő tanonciskola értesítői. 1915/1916. 1916/1917.

A székesfehérvári Kereskedő Társulat által fenntartott és államilag segélyezett felső kereskedelmi iskola értesítői. Kapcsolatos tagozatok: Női kereskedelmi szaktanfolyam. Kereskedő inasiskola. 1917/1918.

Székesfehérvári társulati felső kereskedelmi iskola értesítő pótlója. Női kereskedelmi szaktanfolyam. 1918/1919.

Székesfehérvári társulati felső kereskedelmi fiúiskola értesítője. Székesfehérvári társulati felső kereskedelmi fiúiskola értesítője. 1919/1920.

Székesfehérvári társulati négyévfolyamú fiú felső kereskedelmi iskola értesítői. 1920/1921. 1921/1922. 1922/1923. 1923/1924.

Városi vasárnapi tanoda ipar-tanonczok számára. 1855.

A Székesfehérvár városi államilag segélyezett I. fokú ipariskola értesítői. 1883/1884. 1884/1885. 1885/1886. 1886/1887.

A Székesfehérvár városi államilag segélyezett alsófokú ipariskola értesítői. 1889/1890. 1890/1891. 1891/1892. 1892/1893. 1893/1894. 1894/1895.

A Székesfehérvár városi államilag segélyezett iparos tanoncziskola értesítői. 1895/1896. 1896/1897. 1897/1898. 1899/1900.

A Székesfehérvár szab. kir. városi államilag segélyezett iparos tanoncziskola értesítői. 1900/1901. 1901/1902. 1902/1903. 1903/1904.

A Székesfehérvár szab. kir. városi államilag segélyezett iparos inasiskola értesítői. 1904/1905. 1905/1906. 1906/1907. 1907/1908. 1908/1909. 1909/1910. 1910/1911. 1911/1912. 1912/1913. 1913/1914. 1914/1915. 1915/1916. 1916/1917.

A székesfehérvári Kereskedelmi Társulat által fenntartott alsófokú kereskedelmi iskolaértesítője. 1885/1886.

A székesfehérvári Kereskedelmi Társulat által fenntartott kereskedő tanoncziskola iskolaértesítője. 1895/1896.

A székesfehérvári Kereskedelmi Társulat városilag segélyezett tanoncziskolájának évi jelentése. 1907/1908. 1908/1909.

A székesfehérvári Kereskedelmi Társulat államilag és városilag segélyezett inasiskolájának évi jelentése. 1909/1910. 1910/1911.

A székesfehérvári Kereskedelmi Társulat által fenntartott és államilag s városilag segélyezett kereskedő inasiskola évi jelentése. 1911/1912. 1912/1913.

A felső kereskedelmi iskolával kapcsolatos társulati kereskedő tanoncziskola értesítője. 1913/1914.

A felső kereskedelmi iskolával kapcsolatos társulati kereskedő inasiskola értesítői. 1914/1915. 1915/1916. 1916/1917. 1917/1918. 1918/1919.

A Székesfehérvári Kereskedelmi Társulat által fenntartott kereskedelmi akadémia értesítője. 1895/1896.

Értesítvény a polgári- s városi népiskolákról. (Polgári leánytanoda.) 1876/1877. 1877/1878. 1878/1879. 1879/1880. 1880/1881.

A Székesfehérvár városi polgári leány-iskola értesítői. 1882 /1883. 1883/1884.

A Sz-fehértvár államilag segélyezett polgári leány-iskola értesítói. 1884/1885. 1885/1886. 1886/1887. 1887/1888.

A Székesfehértvár városi államilag segélyezett polgári leány-iskola értesítője. 1889-1895.

Székesfehértvár szabad királyi város A, polgári leány-, B, iparos tanoncz-, C, elemi- és ismétlő iskoláinak értesítói. 1896/1897. 1897/1898. 1898/1899. 1899/1900.

A Székesfehértvár városi államilag segélyezett polgári leány-iskola értesítói. 1897/1898. 1898/1899. 1899/1900. 1900/1901. 1902/1903. 1903/1904. 1904/1905.

A székesfehértvári községi felsőbb leányiskola és a községi polgári leányiskola értesítói. 1905/1906. 1906/1907.

A székesfehértvári államilag segélyezett községi felsőbb leányiskola értesítói. 1907/1908. 1908/1909. 1909/1910. 1910/1911. 1911/1912. 1912/1913. 1913/1914. 1914/1915. 1915/1916. 1916/1917.

Székesfehértvári szab. kir. város leánygimnáziumának értesítói. 1917/1918. 1918/1919. 1919/1920. 1921/1922. 1922/1923. 1923/1924.

A Paulai Szent Vinczértől nevezett Szatmári Irgalmas Nővérek vezetése alatt álló székesfehértvári Ferenc József nőnevelő intézet értesítói. 1894/1895. 1895/1896. 1896/1897. 1897/1898. 1898/1899. 1899/1900.

A Paulai Szent Vinczértől nevezett Szatmári Irgalmas Nővérek vezetése alatt álló nyilvánossági joggal felruházott székesfehértvári Ferenc József nőnevelő intézet értesítói. 1900/1901. 1901/1902. 1902/1903.

A Szatmári Irgalmas Nővérek vezetése alatt álló székesfehértvári Ferenc József nőnevelő intézet értesítói. 1903/1904. 1904/1905. 1905/1906. 1906/1907.

A Szatmári Irgalmas Nővérek vezetése alatt álló székesfehértvári Ferenc József nőnevelő intézet értesítói. 1921/1922. 1922/1923. 1923/1924.

Törvények, rendeletek jegyzéke

1868. évi 38. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában.

URL:<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XXXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> Letöltés időpontja: 2018. 07. 11. 13:11

1870. évi 42. tc. A köztörvényhatóságok rendezéséről.

URL:[https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87000042.TV&targetdate=&printTitle=1870.+
%C3%A9vi+XLII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev](https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87000042.TV&targetdate=&printTitle=1870.+%C3%A9vi+XLII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev) Letöltés időpontja:
2018. 01. 28. 17:10

1876. évi XXVII. tc. a népiskolai hatóságokról.

URL:[https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600028.TV&targetdate=&printTitle=1876.+
%C3%A9vi+XXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev](https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600028.TV&targetdate=&printTitle=1876.+%C3%A9vi+XXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev) Letöltés
időpontja: 2018. 12. 20. 17:58

1883. évi 30. tc. A középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről.

URL:<http://mek.oszk.hu/16600/16614/16614.pdf> Letöltés időpontja: 2018. 08. 13.
15:15

1890. évi 59.258. sz. miniszteri rendelet A női kereskedelmi tanfolyamok szervezete
tárgyában.

URL:https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1891/?pg=1736&layout=s
Letöltés időpontja: 2018. 05. 02. 17:02

14. Képek, ábrák és táblázatok jegyzéke

- 1. sz. kép: Székesfehérvár belvárosának térképe a középfokú és középszintű iskolákkal.*
- 2. sz. kép: A főreáliskola épülete a '30-as években*
- 3. sz. kép: Az újonnan épült leánygimnázium*
- 4. sz. kép: Az ipariskola a '20-as években*
- 5. sz. kép: A kereskedelmi iskola*
- 6. sz. kép: A gimnázium értesítője*
- 7. sz. kép: A Ferenc József Nőnevelő Intézet*
- 8. sz. kép: A reáliskola jótévközi az 1871/72. tanévben.*
- 9. sz. kép: A reáliskola jótévközi az 1871/72. tanévben.*
- 10. sz. kép: A gimnázium díszterme*
- 11. sz. kép: Alaghy Dezső*
- 12. sz. kép: Janny József*
- 13. sz. kép: Göbel János György*
- 14. sz. kép: Matskássy Rózsa*
- 15. sz. kép: Szepes Gyéza*
- 16. sz. kép: Kalocsay Alán*
- 17. sz. kép: Mészáros Amand*
- 18. sz. kép: Philipp István*

- 1. sz. ábra: A ciszterci gimnázium pályatábláit kitűzők.*
- 2. sz. ábra: A gimnázium tanulóinak összetétele székesfehérvári és vidéki bontásban. 1885-1923.*
- 3. sz. ábra: A reáliskola tanulóinak összetétele székesfehérvári és vidéki bontásban. 1867-1917.*
- 4. sz. ábra: A leányiskola tanulóinak összetétele székesfehérvári és vidéki bontásban. 1883-1923.*
- 5. sz. ábra: Az ipariskola tanulóinak összetétele székesfehérvári és vidéki bontásban. 1883-1915.*
- 6. sz. ábra: A kereskedelmi iskola tanulóinak összetétele székesfehérvári és vidéki bontásban. 1905-1917.*
- 7. sz. ábra: A gimnázium tanulóinak összetétele vármegye szerinti bontásban 1878-1886.*
- 8. sz. ábra: A reáliskola tanulóinak összetétele vármegye szerinti bontásban 1857-1917.*
- 9. sz. ábra: A leányiskola tanulóinak összetétele vármegye szerinti bontásban 1904-1916.*

- 1. sz. táblázat: A reáliskolában tanító tanárok száma és státusza évenkénti bontásban*
- 2. sz. táblázat: A kereskedelmi iskolában tanító tanárok száma és státusza évenkénti bontásban*
- 3. sz. táblázat: A leányiskolában tanító tanárok száma és státusza évenkénti bontásban*
- 4. sz. táblázat: A gimnáziumban tanító tanárok száma és státusza évenkénti bontásban*
- 5. sz. táblázat: Az Országos Középiskolai Tanáregylet tagjai iskolák szerint*
- 6. sz. táblázat: A Paedagogiai Társaság tagjai iskolák szerint*
- 7. sz. táblázat: A Fejérmegyei Tanítótestület tagjai iskolák szerint*
- 8. sz. táblázat: A Katholikus Néptanítók Székesfehérvári Egyletének tagjai iskolák szerint*
- 9. sz. táblázat: A tanárok országos egyesületi tagsága iskolák szerinti bontásban*
- 10. sz. táblázat: A tanárok tagsága a regionális egyesületekben iskolák szerinti bontásban*
- 11. sz. táblázat: A tanárok tagsága külföldi egyesületekben iskolák szerinti bontásban*
- 12. sz. táblázat: Egyesületi tagság a Színpártoló Egyesületben iskolák szerinti bontásban*
- 13. sz. táblázat: Egyesületi tagság a Vörösmarty Társaságban iskolák szerinti bontásban*
- 14. sz. táblázat: Egyesületi tagság a Zenekedvelő Egyesületben iskolák szerinti bontásban*
- 15. sz. táblázat: Egyesületi tagság a Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesületben iskolák szerinti bontásban*
- 16. sz. táblázat: Egyesületi tagság a Fejérmegyei Madár- és Állatvédő Egyesületben iskolák szerinti bontásban*
- 17. sz. táblázat: A városi közigazgatás bizottságainak tagjai iskolák szerinti bontásban*
- 18. sz. táblázat: Az iskolaszék tagjai iskolák szerinti bontásban*
- 19. sz. táblázat: Tandíjak és beíratási díjak tanévek és iskolák szerinti bontásban*

15. Függelék

15.1. Arcképcsarnok

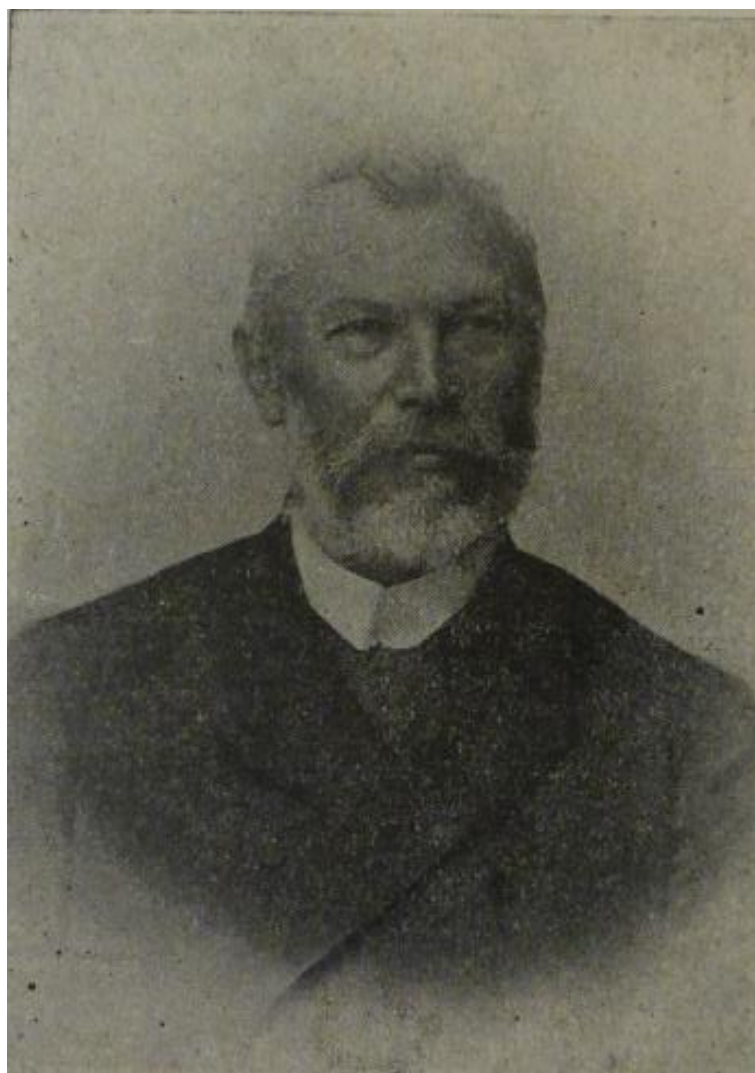

12. sz. kép: Janny József⁹¹

Az újonnan felállított polgári leányiskola igazgatója 1876-tól.

---

⁹¹ Forrás: *albaarchivum.hu*

13. sz. kép: Göbel János György⁹²

A polgári leányiskola, az ipariskola és az elemi iskolák igazgatója 1881-től.

---

⁹² Forrás: *Leányiskolai értesítő*, 1902.

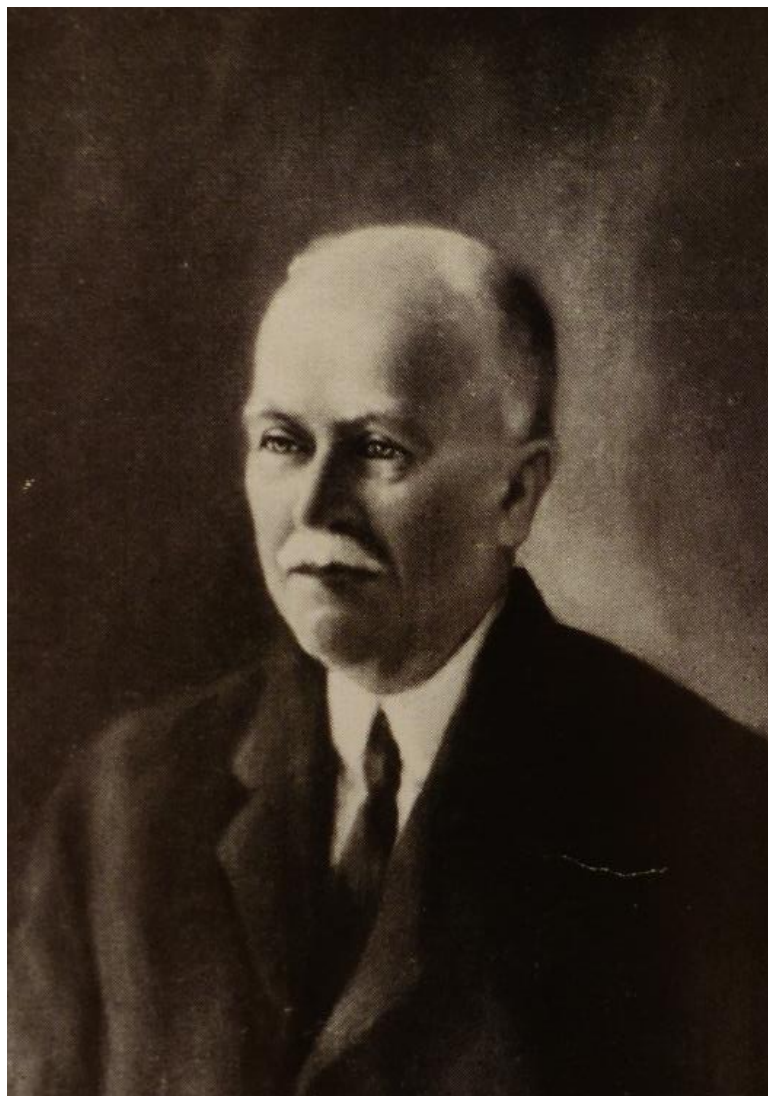

14. sz. kép: Matskássy Rózsa⁹³

A polgári leányiskola, majd felsőbb leányiskola igazgatója 1901-től.

---

⁹³ Forrás: *Leányiskolai értesítő*, 1911.

15. sz. kép: Szepesy Géza⁹⁴

A felsőbb leányiskola, majd leánygimnázium igazgatója 1913-tól.

---

⁹⁴ Forrás: *Leányiskolai értesítő*, 1926.

16. sz. kép: Kalocsay Alán⁹⁵

A főgimnázium tanára 1887-től, Székesfehérvár részéről párton kívüli országgyűlési képviselő 1896-tól.

---

⁹⁵ Forrás: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. IX.5. Fotótár. Ph.127/Kalocsay

17. sz. kép: Mészáros Amand⁹⁶

A főgimnázium tanára 1863-tól 1881-ig, nagy szerepet játszott az önképzőkör felvirágoztatásában.

---

⁹⁶ Forrás: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. IX.5. Fotótár. Ph.127/Mészáros

18. sz. kép: Philipp István⁹⁷

A főgimnázium rajtanára 1897-től, részt vett a régészeti emlékek feltárásában, a városi múzeum alapításában.

---

⁹⁷ Forrás: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. IX.5. Fotótár. Ph.127/Philipp

15.2. Ösztöndíjak

Külső ösztöndíjak

A külső ösztöndíjak vagy vándoralapítványok a város kezelésében álltak, s azok kamatait az iskolák felváltva, megosztva élvezték.

Say Rudolf alapítvány (1880): A város iskolaszéke Say Rudolf érdemeinek megörökítésére közadakozás útján 2000 koronát gyűjtött, melynek kamatait az összes községi iskola felváltva élvezte.

Barkóczy Rosty Mária-féle ösztöndíj (1894): Barkóczy Rosty Mária 1894. évi végrendeletében vagyonából 5000 forintot hagyott a város kezelésére, melynek éves kamatait egy gimnáziumi és egy reáliskolai szorgalmas, ámde szegény sorsú, római katolikus vallású tanuló megsegítésére szánta. A jutalmazott tanuló az ösztöndíjat egészen az intézetben folytatott tanulmányai végeztéig élvezte. Rosty Mária 1901. évi halálát követően a jutalmat 1903-tól utalták ki.

Ifj. Bezőky József alapítványa (1896): Bezőky József hitoktató 1896-ban 400 koronát tett le a székesfehérvári egyházmegye kegyesalapítványi pénztárába azzal a kikötéssel, hogy annak kamatait a felsőbb leányiskola, valamint a belvárosi elemi fiú- és leányiskolák egyformán élvezzék. A kamatokat olyan római katolikus vallású ifjak kapták, akik hittanban és a misék látogatásában kitűntek társaik közül. A tanintézetek hitoktatójának jelölésére az igazgató ítélte oda.

Székesfehérvár szabad királyi város ösztöndíj-alapítványa tudomány- és műegyetemi tanulók számára (1896): A város törvényhatósági bizottsága a Millenium alkalmából 1896-ban 10.000 forint értékű felső iskolai alapítványt létesített. Az alapítványt a város tanácsa kezelte, kamatait a törvényhatósági bizottság adományozta. Egyik felének, vagyis 5000 forintnak a kamatát a főgimnáziumban, másik felének a kamatát a főreáliskolában érettségit tett székesfehérvári születésű tanuló kapta, akinek a tudomány- vagy műegyetemen folytatott továbbtanulását szerény anyagi körülményei nem tették lehetővé. A papi pályára készülők akkor sem részesülhettek a támogatásban, ha az egyház a tudományegyetemre küldte őket. Egyenlő minősítés esetén az árvaságot, félárvaságot és a kisebb testvérek számát vették figyelembe az ösztöndíj kiutalásánál. Az egyszer elnyert ösztöndíjat az egyetemi tanulmányok végeztéig, de legfeljebb öt évig utalták minden félév megkezdésekor. Az összeget csak annak fejében folyósították, ha a támogatott tanuló rendszeresen bizonyosságot adott kifogástalan magaviseletéről,

az előadások látogatásáról, bemutatta bizonyítványát a vizsgák és szigorlatok sikeres letételéről.

Ezredéves jutalom alapítvány (1899): Részint közadakozásból részint az iskolai takarékpénztárak kamataiból alapítványt létesített, melyet 10.000 koronáig kívánt fejleszteni. Kamatait a felsőbb leányiskola és a községi elemi iskolák meghatározott sorrendben élvezték.

Vörösmarty Mihály alapítvány (1900): Vörösmarty Mihály költőnk születésének 100. évfordulója alkalmából létesítette a város közönsége, melyet 1000 koronáig kívántak bővíteni. Célja a városi községi iskolákba járó felsőbb évfolyamokon tanuló diákok jutalmazása volt, akik elől jártak Vörösmarty költeményeinek tanulmányában és szavalásában. Az alapítvány ösztöndíjára a soros iskola tantestülete május havi értekezleten tett illetőségre, nemre és vallásra való különbség nélkül hármas javaslatot.

Száky Dénesné Say Tekla alapítvány (1906): Alapítója 1906-ban 1000 koronát tett le a város alapítványi pénztárába azon kikötéssel, hogy annak kamatait a felsőbb leányiskola és a községi elemi iskolák felváltva élvezzék. Kamatait valláskülönbség nélkül a legjobb előmenetelű és viseletű tanulók élvezték oly formán, hogy legalább 20 koronát kapjanak.

Alaghy Dezső alapítvány: A város közönsége Alaghy Dezső egykori iskolaszéki elnök emlékének megörökítésére 1907-ben alapítványt létesített, melynek kamatait a felsőbb leányiskola és a községi elemi iskolák tanulói felváltva élvezték, valláskülönbség nélkül osztályonként 10-10 koronát fordítottak jutalmazásra.

A főgimnázium alapítványai és ösztöndíjai

Az egyházhoz, egyházi személyekhez kötődő ösztöndíjak:

III. Béla magyar király emlékezete ösztöndíj: Vajda Ödön Pál a zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi egyesített apátságok apátja 1898-ban III. Béla földi maradványainak a Mátyás templomban emelt királyi sírboltba történő elhelyezése alkalmából a ciszterci rend mind a négy, egri, pécsi, székesfehérvári és bajai főgimnáziumának fejenként 2000 koronából álló ösztöndíj alapítványt létesített. A ciszterci rendet III. Béla telepítette be Franciaországból. Végakarata szerint a székesfehérvári Nagyboldogasszony bazilikában temették el első felesége mellé. Földi maradványaik megtalálását követően a Nemzeti Múzeumba vitték őket, majd az uralkodó rendelete nyomán a Mátyás-templom felújított főtemplomában temették újra. Az alapítvány tőkéje a rendi perjel felügyelete és az

alperjel ellenőrzése alatt állt, melynek kamatait négy egyenlő részre osztva a főgimnáziumok igazgatóinak a tanév befejezése előtt két héttel megküldték. Az ösztöndíjat elnyert tanulók mindaddig részesültek a támogatásban, amíg az intézet tanulói voltak, magaviselet vagy szorgalom tekintetében kifogás alá nem estek, vagy más nemű ösztöndíjat, segélyt el nem nyertek.

Farkas-féle ösztöndíj: Az ösztöndíjat Királyhegyi Farkas Ferencz székesfehérvári nagyprépost alapította 1850-ben az intézet főgimnáziummá nyilvánításának alkalmából. A 2000 forint értékű alapítvány kettő, később négy részre osztandó kamatait bármely osztályba járó római katolikus tanuló kaphatta.

Khorn-féle ösztöndíj: Az alapítványt a székesfehérvári születésű Khorn Leopold, a Jézus-társaság áldozópapja létesítette 1770-ben a tanév végén katolikus tanulók között kiosztandó jutalomkönyvek vásárlása céljából. A kötelezvények részben az államnál, részben a magyar királyi állami kamaránál voltak, az igazgatóság kérelmére 1862-ben tették át őket a gimnáziumhoz, ettől fogva a kamatokat a székesfehérvári adóhivatalhoz utalványozták.

Schwanfelder-féle ösztöndíj: Schwanfelder Józsefnek, a székesfehérvári káptalan olvasókanonokjának nővérei, Terézia és Borbála 1878-ban 4000 forint összegről szóló alapítólevelet adtak ki, melynek értelmében annak kamatait az igazgató bármelyikük elhalálózását követően három egyenlő részre osztva Schwanfelder József ösztöndíj, Schwanfelder Terézia ösztöndíj és Schwanfelder Borbála ösztöndíj néven születési helyre, vallásra és osztályra való tekintet nélkül három szegény sorsú, de jeles előmenetelű diáknak adományozta.

Simonyi-féle ösztöndíj: Az alapítványt Simonyi Pál székesfehérvári káptalani nagyprépost tette 1829-ben kelt végrendeletében hittani jutalmakra. A tőkét a székesfehérvári káptalan felügyeletében a székesfehérvári kegyes alapítványok pénztára kezelte. A jutalmat két alsóbb évfolyamos tanuló kapta a hittanár ajánlatára.

Teofil-féle ösztöndíj: Bula Teofil zirci perjel, a gimnázium egykori igazgatója 1886-ban 2000 forint értékű alapítványt létesített. Éves kamatának elnyerésére a tanári kar javaslatára a zirci apát nevezett ki tanulót. Ha az alapító rokonságához tartozó ifjú is az ösztöndíj elnyeréséért folyamodott, azt mindenkor előnyben kellett részesíteni.

Az egykori tanítványok és családjaik ösztöndíjai:

Fejér-féle ösztöndíj: Fejér György prépost-kanonok, az intézet egykori tanítványa 1850. évi végrendeletében a jeles magaviseletű 1-6. osztályos keszthelyi diákok jutalmazására

Keszthelyen 4000 forintot, a 7-8. osztályosokéra Győrött 2000 forintot hagyott. Ennek felhasználását követően könyvtárának, régi pénz-, térkép- és képgyűjteményének felbecsüléséről rendelkezett. A hagyaték kamatai 1882-re több mint 2339 forintra gyarapodtak. Ezt az összeget a minisztérium földtehermentesítési kötvénybe fektette, kezelését a zirci apátra bízta. Kamatait két részre osztva keszthelyi születésű, a székesfehérvári vagy győri főgimnázium hetedik vagy nyolcadik osztályába járó szegény sorsú, jó erkölcsű, jeles szorgalmú diákok kaphatták. A székesfehérvári iskola tanulói egészen a keszthelyi gimnázium nyolc osztályossá bővítéséig élvezhették az ösztöndíjat.

Rónay-féle ösztöndíj: Rónay Domonkos nyugalmazott magyar királyi honvéd őrnagy 1889-ben 2000 forintos alapítványt tett a gimnázium igazgatójánál bátyja, Rónay Jácint pozsonyi nagyprépost, a gimnázium egykori növendéke emlékére.

Say-féle ösztöndíj: A gimnázium egykori tanulója, Say István emlékét megörökítendő, felesége Say Istvánné, született Diabella Gizella 1904-ben az intézet igazgatójának 1000 korona értékű papíráradék-kötvényt adományozott.

Lauschmann-féle ösztöndíj: Az iskola egykori tanulója, a fiatalon elhunyt Dr. Lauschmann József ügyvéd emlékére halálának évében, 1899-ben szülei, Lauschmann József és Feld Jozefa, valamint testvérei, Mariska és Jenő egy 200 forintból álló alapítványt létesítettek. Az összeget a városi takarékpénztárban helyezték el betétkönyv formájában, mely a mindenkorai igazgató felügyelete alatt az önképzőkör tulajdonát képezte. Az adományozók kívánsága szerint a kamatokból egy magyar történelem vagy magyar irodalom témájába vágó könyvet vásárolhattak, melyet minden év március 15-én, fiuk és testvérük elhalálzásának napján, egyúttal a szabadságharc nemzeti ünnepén egy 7. vagy 8. osztályos tanulónak osztottak ki az önképzőkör vezető tanárának ajánlására.

Dr. Tóth Nep. János-féle ösztöndíj: Az ösztöndíjat Hoffmann Istvánné, született Fekete Mária Katalin alapította 1867-ben fogadott fia és rokona, a fiatalon elhunyt Dr. Tóth Nep. János orvos, pesti egyetemi magántanár, a gimnázium egykori diákja emlékére. A jutalmat egy 5. és egy 6. osztályos tanuló nyerhette el.

Reseta-féle ösztöndíj: Reseta János a gimnázium egykori tanulója, a pesti egyetem székesfehérvári születésű nyugalmazott tanára 1859-ben kelt végrendeletében a székesfehérvári káptalanra bízott 10.000 forintot azzal a feltétellel, hogy annak kamatait életében saját maga, halálát követően unokahúga, Hajkó Teréz élvezze. Unokahúga 1894-ben történt elhunytát követően a végrendelkező akarata szerint az összegből

alapítványt hoztak létre, melyből iskolai tanulmányai végeztéig fejenként évi 100 forint ösztöndíjban részesült öt tehetséges székesfehérvári vagy Fejér megyei születésű római katolikus ifjú. Három ösztöndíjra a székesfehérvári káptalan, kettőre a zirci apát bírta a kinevezési jogot azzal a kitéttel, hogy az adományozó iskolába járó rokonai annak elnyerésében mindenkor elsőbbséget élveztek.

Az egykori tanárok tiszteletére tett ösztöndíjak:

Gerlach-féle ösztöndíj: A gimnázium igazgatóját, Gerlach Benjamint harmincnyolc év tanári munka után az 1886-os tanév végén a szentgotthárdi perjelségre helyezték át. Ez alkalomból egykori tanítványai egy ezüst babérkoszorút készítettek számára. Az ajándék fedezésére rendezett gyűjtés fennmaradt összegéből az ünnepelt és volt tanítványai alapítványt hoztak létre két darab 100 forint névértékű magyar járadékkölcsön papírral. Ezek éves kamatát az egykori igazgató kedvenc tantárgyában, a természetrajzban jeleskedő főgimnáziumi tanuló számára adták jutalmul.

Erekly-féle ösztöndíj: A 2000 korona értékű ösztöndíjat 1897-ben a volt tanítványok, tisztelők és jótévedők tették az intézettől és a tanári pályától búcsúzó tanár, Erekly Alfonz emlékére egy, a mennyiségtanban jeles szegény sorsú 5-8. osztályos tanuló számára.

Pallér-féle ösztöndíj: A gimnázium tanára, majd igazgatója, Pallér Kelemen iránti szeretet és hála kifejezésére, nevének megörökítésére halálának évében, 1897-ben a tanulóifjúság 141 forint 40 korona összegű ösztöndíjalapot gyűjtött, melyet Dr. Lausmann Gyula 50 forint 13 korona összeggel egészített ki.

Hamzus-féle ösztöndíj: A gimnázium egykori tanárának emlékét megörökítendő, a tanítványai adakozásának eredményeképp összegyűlt pénzből 1909-ben ösztöndíjat kívántak létesíteni. Az alapítvány letételére felkért Havranek József polgármester 1300 korona tőkét helyezett el a Fejérmegyei Takarékpénztár betétkönyvében, melynek kamatát valláskülönbség nélkül az igazgató osztotta ki az arra érdemes tanulónak.

Mészáros Amand-féle Koszorú-emlék alapítvány: A 300 korona tőkéjű alapítvány kamatait az önképzőkör elnöke adományozta 1913-tól az általa kitűzött és elfogadott irodalmi pályázatra, de a kör ezt az összeget belátása szerint más célra is fordíthatta. Az önképzőkör megszűnése esetén az összeget az ifjúsági segélyegyletre, ennek megszűnése esetén az igazgató által egy római katolikus vallású, jeles előmenetelő tanuló megsegítésére kívánta fordítani.

Székesfehérvár és a városi polgárok ösztöndíjai:

Hoffner-féle ösztöndíj: Hoffner József orvos, a pesti egyetem állatgyógyászat tanára 1841. évi végrendeletében 3500 forintot, egy Esterházy sorsjegyet, valamint körülbelül 6000 forint értékű ingóságait a zirci apátra hagyta azzal a kikötéssel, hogy halála után annak kamatait évenként négy egyenlő részben testvérének, Hoffner Erzsébetnek adja ki. Az ő halálát követően a kamatokból egy vagy két szegény sorsú, de tehetséges diák a székesfehérvári konviktusban nyerjen neveltetést. A konviktus megszűnése okán az apát a Helytartótanács beleegyezésével 1858-ban 6300 forint értékű ösztöndíj alapot hozott létre, melynek 5%-os kamatát évente két szegény sorsú, tehetséges tanuló kapta.

Rauch-féle ösztöndíj: Rauch János székesfehérvári polgár 1851-ben 800 forintot bízott a város hatóságának kezelésére, melynek éves kamataiból halála után egy székesfehérvári gimnáziumi és elemi iskolai tanulót kívánt megsegíteni. Az alapot a város hatósága kezelte, a kamatokat évenként a városi pénztárból fizették ki.

Dubrovay-féle ösztöndíj: Hoffmann Istvánné, született Fekete Mária Katalin 1873. évi végrendeletében első férje Dubrovay János bakony-nánai uradalmi gazdatiszt emlékére 2000 forintos alapítványt tett, melynek éves kamatait az 5. osztálytól felfelé tanuló két szegény sorsú, jó erkölcsű diák élvezte. Annak kiadásában elsőbbséggel bírtak a Nyitra, Veszprém és Fejér megyei ifjak.

Horvát István-féle ösztöndíj: A székesfehérvári születésű neves történész, Horvát István születésének századik évfordulójáról a város egy emléktábla avatásával emlékezett meg, melyet a Széchenyi utcában álló szülőháza falán helyezett el 1884. május 11-én. Ez alkalomból Havranek István polgármester gyűjtést szervezett a tudós egykori gimnáziuma számára létesítendő alapítványra. Az ezer forintos 5%-kal kamatozó járadékkölcsön kötvény és 41 forint 30 korona készpénz éves kamatát a magyar történelemben jeleskedő 8. osztályos tanuló nyerhette el.

Mantz-féle ösztöndíj: Mantz János egykori gazdatiszt, Göbel János György barátja 1894-ben kelt végrendeletében a segélyegyesületre 800 koronát, ösztöndíj alapítvány címen a gimnáziumra további 600 koronát hagyott. A Minisztérium jóváhagyását követően az ösztöndíjat 1904-től folyósították.

Madaras Lipót és Madaras Lipótné szül. Hollner Mária ösztöndíja: A volt székesfehérvári házaspár 1906-ban alapította ösztöndíját 2000-2000 korona tőkével két tanulónak.

Özv. Zákits Miklósné szül. Gyurkovits Ilona ösztöndíja: Az 1912-es 800 korona értékű alapítvány kamatait egy első és egy második osztályos szorgalmas tanuló érdemelte ki.

Dr. Bárdos József ösztöndíja: A szintén 1912-es alapítvány eredeti tőkéjét egy 316 korona 10 fillérből álló betétkönyv képezte, melynek kamatait a főgimnázium 3. osztályába járó, a történelemben kiváló szorgalmat tanúsító diák élvezhette.

A reáliskola alapítványai és ösztöndíjai

Ferenczy János ösztöndíja (1852): A város egykori polgármestere, Ferenczy János két ízben is adományozott a reáliskola számára. Elsőként Ferenczy ösztöndíj néven 250 forint összegű alapítványt létesített, majd végrendeletében további 50 aranyat hagyományozott, melynek kamatait hasonlóképp a tanulók jutalmazására szánta.

Szombathy Ignác ösztöndíja (1864): Szombathy Ignác az iskola nyugalmazott tanára 105 forintot adományozott az iskola számára.

A székesfehérvári haladó izraelita hitközség jutalomdíj alapítványa (1892): A 400 korona tőkéjű alapítvány kamatait a hittanban kitűnő, zsidó vallású tanuló nyerhette el a hitoktató javaslatára.

Az önképzőkör milleniumi alapítványai (1897): A magyar nemzet ezeréves fennállása alkalmából az önképzőkör kettő, egyenként 150 forintos alapítványt létesített az iskola igazgatóságának őrizete alatt. Az egyik kamatait egy matematikai, a másikat egy fizikai pályamunka jutalmazására fordították. A jutalomdíjra mindenkor a kör rendes tagjai pályázhattak. Bírálatukra az önképzőkör tanárelnöke szaktanárt kért fel.

Kuti Márton jutalomdíj alapítvány (1898): Kuti Márton prépost-kanonok unokaöccse, dr. Kuthy József igazgató tanügyi szolgálatának 25. évfordulója alkalmából a székesfehérvári káptalan kezelése alatt álló kegyesalapítványoknál 1000 korona tőkét tett le azzal a céllal, hogy annak kamataiból a főreáliskola római katolikus vallású tanulói tanév végén jutalmat nyerjenek. Az első években a jutalomdíjat 25 korona értékben egy római katolikus tanuló kaphatta, a kamatok többi részét a kegyesalapítványok gondnokságánál tették le mindaddig, míg abból újabb 200 koronás alapítványt létesíthettek. Ennek kamataiból jutalmul egy másik római katolikus diák részesedhetett, s így ment ez mindaddig, míg a kisebb 200 koronás alapítványok száma elérte az iskola évfolyamainak számát. A nyolc kisebb alapítvány létrejöttét követően az 1000 koronás alapítvány teljes kamatát osztályra való tekintet nélkül utalták ki főjutalom gyanánt egy tanulónak.

Erzsébet-alapítvány (1898): Szintén a képzőkör alapította Erzsébet királyné tiszteletére. Kamataiból a magyar történelemből merített pályakérdéseket jutalmazták.

Mantz János jutlodmíj alapítványa (1902): Az alapítvány tőkéjét Mantz János nyugalmazott gazdatiszt hagyatékából kifizetett 600 korona képezte, mely két római katolikus tanuló között osztatott ki.

Grünfeld Jakab ösztöndíjai (1904, 1905): Grünfeld Jakab nagybirtokos két alapítványt is létesített az iskola számára. Havranek József polgármesterségének 25. évfordulója alkalmából 1000 korona tőkét tett le a székesfehérvári kereskedelmi bankba Grünfeld Jakab főreáliskolai alapítvány címen. Ennek éves kamatát az alapító óhaja szerint egyik évben egy izraelita, másik évben egy keresztény vallású főreáliskolai tanuló kapta. Felhatalmazta továbbá a tanári kart, hogy a tőkét részben vagy egészben állami kötvényekbe fektesse. Az alapítvány tőkéjét a mindenkori igazgató kezelte. Másik alapítványát 1905-ben tette felesége nevére. Az 1000 koronás járadékkölcsön-kötvény kamatait egyik évben izraelita, másik évben keresztény vallású tanulónak fizették ki.

Göbel János György ösztöndíja (1904): Özv. Göbel Jánosné 1903-ban elhalálozott férje végakarata szerint 1904-ben 500 korona tőkét tett le a székesfehérvári kereskedelmi bankba Göbel János György főreáliskolai alapítvány címen. Tőkéjét a mindenkori igazgató kezelte, s felhatalmazta a tanári kart, hogy azt belátása szerint részben vagy egészben állami kötvényekbe fektesse.

Bernstein Sámuel ösztöndíja (1908): A 200 koronás ösztöndíjat Bernstein Sámuel vállalkozó létesítette.

A kereskedelmi iskola alapítványai és ösztöndíjai

Wertheim S. L. ösztöndíj (1890 körül): A Fejérmegyei Takarékpénztár Wertheim S. L. emlékére tett ösztöndíj 1000 forintos tőkéjének 50, valamint 15 forintos kamatát nyerte el évenként két tanuló.

A Székesfehérvári Kereskedelmi Bank ösztöndíja (1894): A bank fennállásának 25. évi jubileuma alkalmából az iskola részére 2000 koronás ösztöndíjat alapított, melynek kamatát egy székesfehérvári születésű tanuló élvezte.

Felmayer István ösztöndíj (1894): A Kereskedelmi Társulat a néhai Felmayer István 2000 forintos ajándékából alapította.

Reinitz Lipót ösztöndíj alapítvány (1908): Özvegy Reinitz Lipótné 1908-ban megboldogult férje Reinitz Lipót emlékére alapította. A kereskedelmi tudományokban legjobb előmenetelt tanúsító ifjú számára.

Wertheim Imre és Pál ösztöndíja (1910): A testvérpár édesapjuk 70. születésnapja emlékére 1910-ben 700 koronás ösztöndíj alapítványt tettek, melynek kamatait egy könyvvitelben jeles eredményt elért ifjú nyerte el. Az iskola igazgató bizottságának elnöke Wertheim Ármin, a Wertheim M. Fiai cég fennállásának 50. évfordulója alkalmából a már fennálló 1000 korona tőkéjű alapítványukat 4000 koronára egészítette ki.

Weiss Miksa ösztöndíja (1912): A helybeli kereskedő apjának Weiss Károlynak emlékére 1912-ben 500 koronás alapítványt tett.

A Székesfehérvári Kölcsönös Segélyező Egyesület ösztöndíja (1912): Az egyesület 1912-ben megboldogult igazgatója, Sommer Mór emlékére 500 koronás alapítványt létesített, melynek kamatát a könyvvitelben legjobb előmenetelű tanuló kapta.

Wertheim család ösztöndíja: Az érettségi vizsgán legjobban szereplő szegény sorsú tanuló kapta a kamatát.

Silberberg Zsigmond emlékére tett alapítvány: Az iskola egykori fiatalon elhunyt növendékének emlékét megörökítendő barátai 450 koronát gyűjtöttek, melynek kamatait egy középső osztályú tanuló kaphatta.

Bleyer János zászlós alap: Bleyer Jenő nagybérlő hősi halált halt fiának, Bleyer Jánosnak, az iskola egyik volt diákjának emlékét megörökítendő Bleyer János zászlós alap címen a Székesfehérvári Kereskedelmi Társulatnál 1000 koronát tett le, hogy annak kamataiból azon a napon, amikor fia elesett, egy érdemes tanulót megjutalmazzanak.

Az 1916-os értesítő említi, hogy Pfinn József, Hüttner Jenőné, Rádler Gottfried, Pataki Jenő szintén alapítványt tett az iskola javára, ezekről azonban továbbit nem tudunk.

A leányiskola alapítványai és ösztöndíjai

Göbel János György ösztöndíja (1883): Alapítója mint a városi elemi és polgári iskolák igazgatója az elemi iskolák javára négy, a polgári leányiskola javára egy 400 korona értékű alapítványt tett azzal a kikötéssel, hogy annak kamatait mindenekelőtt a női kézimunkában kimagasló növendék kapja.

Mantz János ösztöndíja (1894): Mantz János nyugalmazott uradalmi gazdatiszt tette végrendeletileg 1899-ben, 600 korona értékben.

Felmayer Juliska ösztöndíja (1897): Az alapító annak emlékére tette 400 korona értékű alapítványát, hogy a polgári leányiskolának négy éven keresztül növendéke volt.

Saára Gyula ösztöndíja (1909): Az 1000 korona értékű alapítvány letételével a tanári kar Saára Gyula polgármester iránti háláját kívánta kifejezni, akinek elvitathatatlan érdeme volt a polgári leányiskola felsőbb leányiskolává alakításában. Az ösztöndíjat 1910-ben indították A nap szakaszai című allegorikus színelőadás tiszta jövedelméből, a tanári kar javaslatára a jutalmazandót halálig Saára Gyula, azt követően az igazgató jelölte ki.

Matskássy Rózsa ösztöndíja (1911): Az alapítványt Macskássy Rózsa egykori tanítványai és tisztelői létesítették tanári működésének 25. évfordulója alkalmából a nőnevelés terén tett munkássága emlékére 1000 korona értékben a felsőbb osztályok egy tanulója számára.

Kovács Á. Sándor ösztöndíja (1912): A tanügy iránt érdeklődő Kovács Á. Sándor gyógyszerész alapította 1500 korona értékben.

Egy tanügybarát alapítványa (1912): Egy magát felfedni nem kívánó jótevő több mint három évtizeden keresztül évenként két darab 20 koronás aranyat küldött jutalmazási célokra, majd 1912-ben 1500 koronás alapítványt tett azzal a céllal, hogy annak kamatai három különböző felekezethez tartozó tanuló között egyenlő részben kiosztassanak.

Melczer nővérek ösztöndíja (1913): A 200 korona tőkéjű alapítvánnyal Melczer Rózsa és Teréz fiatalon elhalálozott Frida nővérük emlékét örökítette meg. A jutalmazandót a tanári kar jelölte ki egyik évben az izraelita, másokban a keresztény tanulók közül.

Tunner Károlyné ösztöndíja (1921): Az 1000 koronás alapítványt dr. Tunner Károlyné tette fiatalon elhalálozott lánya, Tunner Irén polgári iskolai tanító emlékére.

A Székesfehérvárott állomásozó hadsereg és csendőrség altisztjei ösztöndíja (1922): A 2185 koronás ösztöndíjat a tanári kar ítélte oda a hadsereg és csendőrség kötelékébe tartozó altiszt leánygimnáziumba járó gyermekének.

Scheirich Antal ösztöndíja (1924): A 100.000 koronás alapítványt a kegyes alapítványok pénztára kezelte. A jutalmazandót halálig az alapító, ezt követően székesegyházi káptalan jelölte ki.

Az ipariskola alapítványai és ösztöndíjai

id. Szögény-Marich László ösztöndíja (1885): A Fejérmegyei Takarékpénztár volt elnöke 1000 forintot tett le 5% kamatozó értékpapírokban örökalapítványként Székesfehérvár szabad királyi város hatóságánál azon kikötéssel, hogy annak évenkénti 5%-os kamatát egy városi vagy megyei születésű, kifogástalan magaviseletű az

ipariskolát sikeresen elvégzett iparossegédnek a felszabadulás után fizessék ki. Az ösztöndíjat a városi és a megyei főispánból, a polgármesterből, a takarékpénztár igazgatóságának egyik tagjából alakult bizottság ítélte oda.

Karl György ösztöndíja (1892): Karl Görög építész 1892-ben az iskola szegény tanulói között kiosztandó tanszerek beszerzésére 2848 forint tőkével bíró alapítvány évi kamatait hagyta.

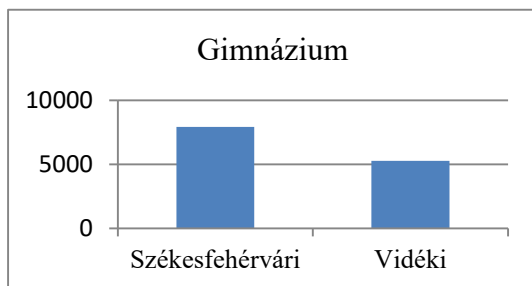
Fittler Béla ösztöndíja (1895): Fittler Béla városi tiszti ügyész, az iskolaszék és az ipariskolai bizottság tagja 20 osztrák értékű forintot tett le Alsófokú ipariskolai ösztöndíj alapítvány néven azzal a kikötéssel, hogy ha ez az összeg adományok és gyűjtések által 300 forintra gyarapodik, annak kamatát vallásra és iparágra való tekintet nélkül az iskolát rendszeren látogató tanonc jutalmazására fordítsák. Az ösztöndíjat az ipariskolai bizottság ítélte oda a tanítótestület javaslatára.

Az 1901. évi Fejér megyei és székesfehérvári női kézimunka kiállítás bizottsága a kiállítás tiszta jövedelmét, 865 korona 17 fillért egy, az ipariskolához kötött alapítványra fordította, melyet a kiállítás elnöke gróf Zichy Jenő, a város országgyűlési képviselője 1000 koronára kiegészített.

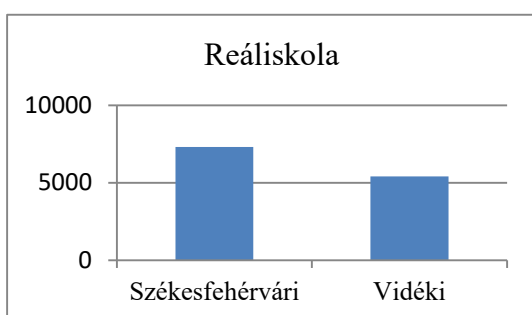
A Kölcsönös Segélyző Egyesület ösztöndíja (1885 körül): A Kölcsönös Segélyző Egyesület id. Námessy Ferenc mint volt elnöke nevére tett 200 korona értékű alapítványt.

Ezen felül a székesfehérvári ipartestület a hazai történelemben kiváló előmenetelt tanúsító iparosinasok év végi jutalmazására 4 db 10 koronás aranyat adományozott. Első díj 20, második és harmadik díj 10-10 korona értékű volt. A székesfehérvári takarékpénztár szorgalmas és jó magaviseletű tanonc jutalmazására évenként 40 koronát bocsátott a tantestület rendelkezésére. Ezt az összeget 4 koronás tételekben 10 tanulónak osztották ki. Az értesítőben fellelhető még egy Vass János féle ösztöndíj alapítvány, erről azonban nem áll a rendelkezésünkre több információ.

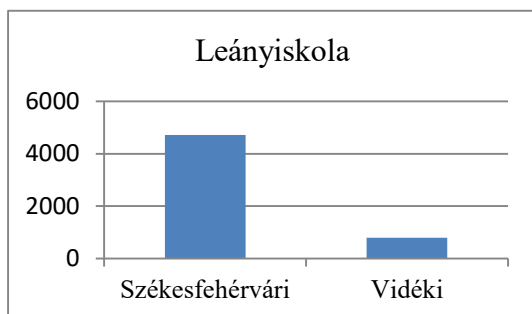
15.3. Az egyes iskolák tanulói összetétele

2. sz. ábra: A gimnázium tanulóinak összetétele székesfehérvári és vidéki bontásban. 1885-1923.⁹⁸

3. sz. ábra: A reáliskola tanulóinak összetétele székesfehérvári és vidéki bontásban. 1867-1917.⁹⁹

4. sz. ábra: A leányiskola tanulóinak összetétele székesfehérvári és vidéki bontásban. 1883-1923.¹⁰⁰

⁹⁸ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjtemény adatai alapján

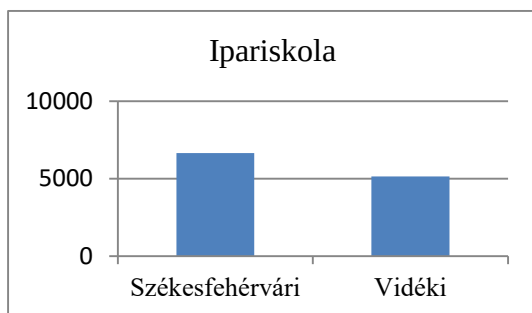
VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

⁹⁹ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjtemény adatai alapján

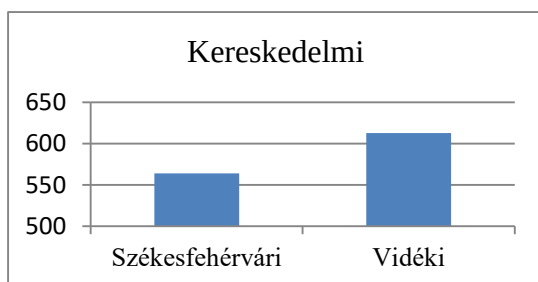
MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948.

¹⁰⁰ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjtemény adatai alapján

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948.

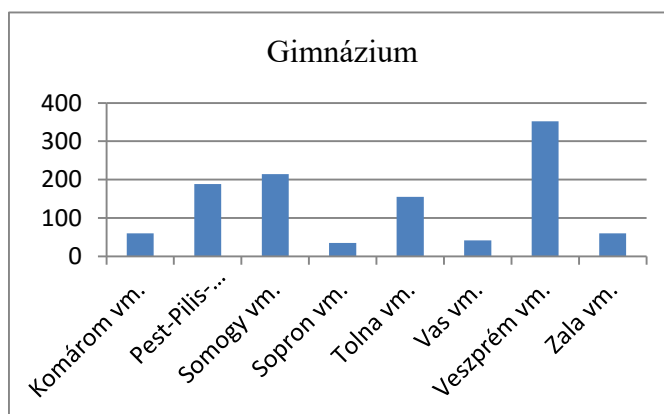
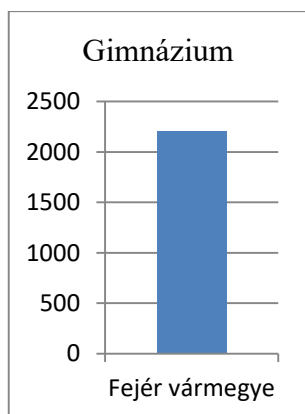

5. sz. ábra: Az ipariskola tanulóinak összetétele székesfehérvári és vidéki bontásban. 1883-1915.¹⁰¹

6. sz. ábra: A kereskedelmi iskola tanulóinak összetétele székesfehérvári és vidéki bontásban. 1905-1917.¹⁰²

7. sz. ábra: A gimnázium tanulóinak összetétele vármegye szerinti bontásban 1878-1886.¹⁰³

¹⁰¹ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjtemény adatai alapján

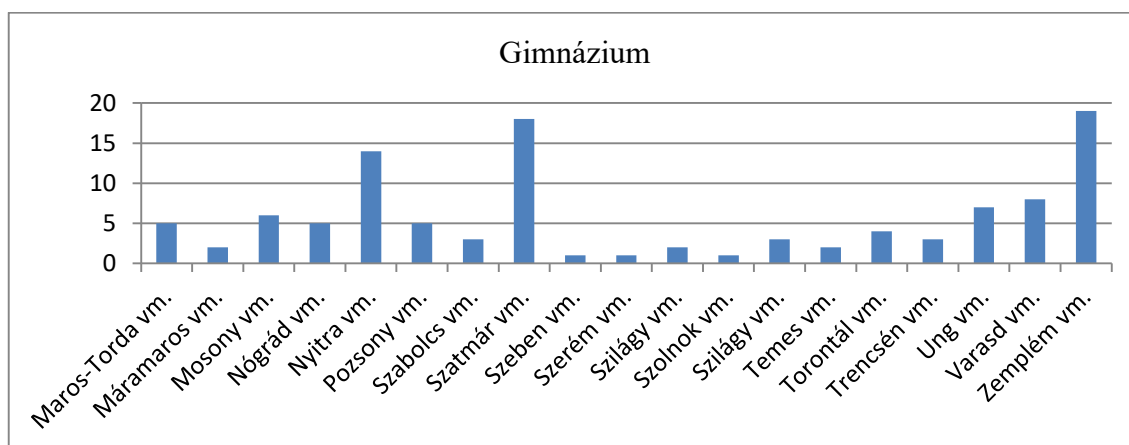
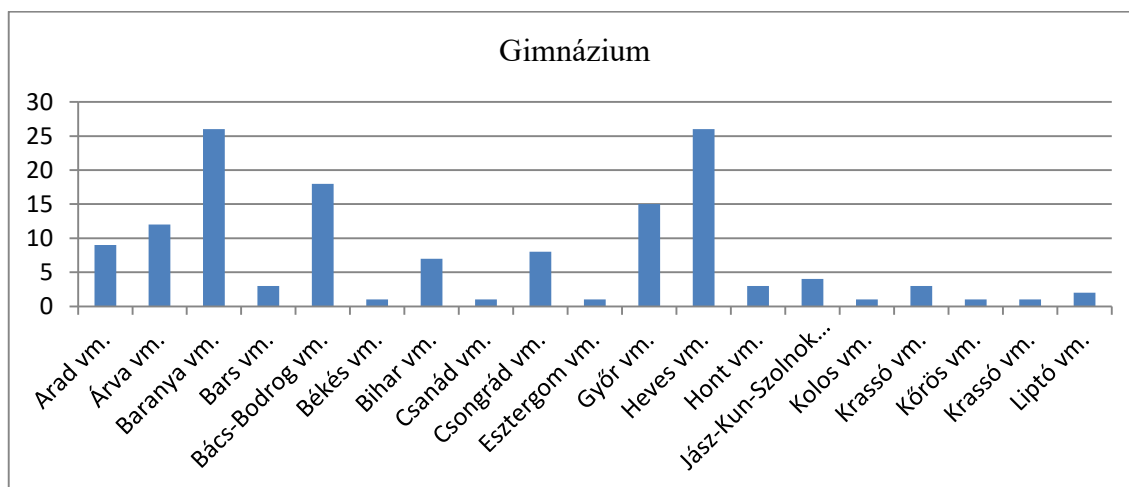
MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. Városi Iparos Tanonciskola értesítői. 1883-1916.

¹⁰² Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjtemény adatai alapján

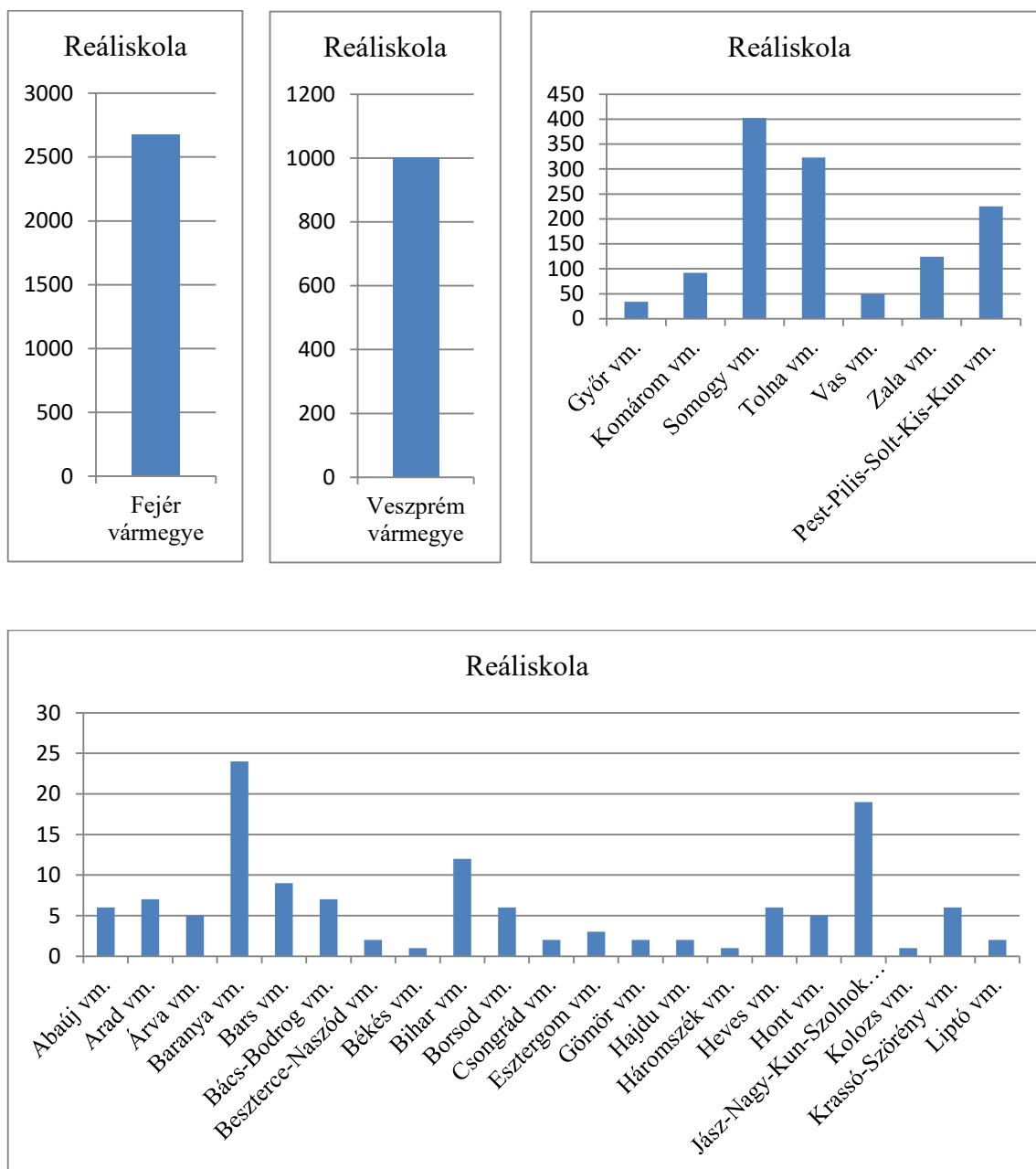
MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948.

¹⁰³ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjtemény adatai alapján.

VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

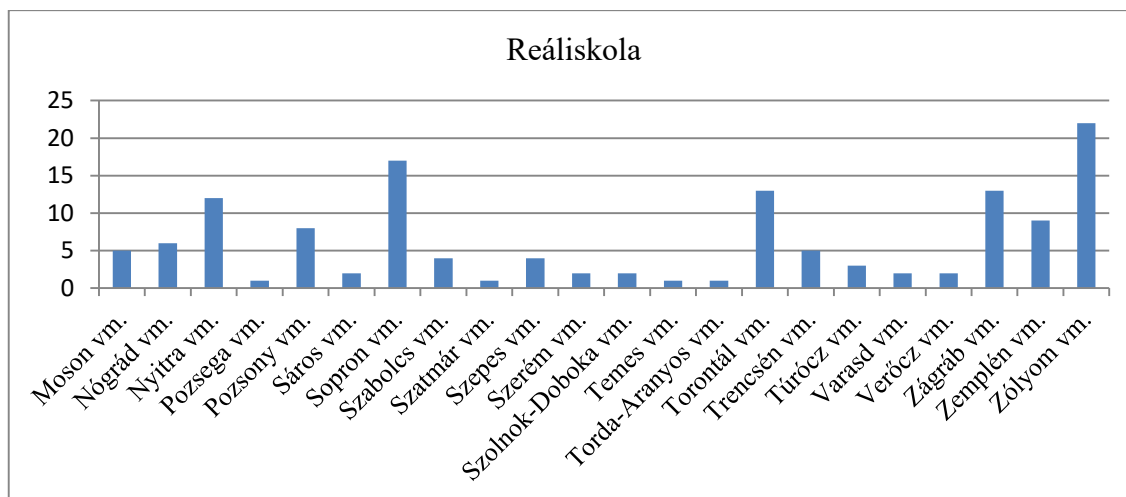

8. sz. ábra: A reáliskola tanulóiinak összetétele vármegye szerinti bontásban
1857-1917.¹⁰⁴

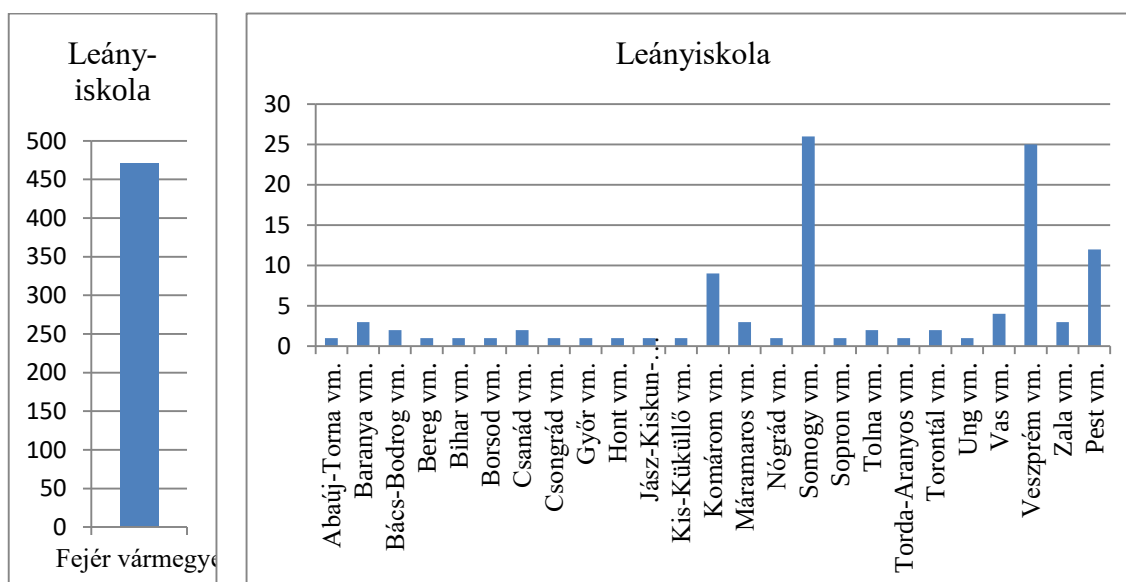

¹⁰⁴ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjtemény adatai alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948.

9. sz. ábra: A leányiskola tanulóinak összetétele vármegye szerinti bontásban
1904-1916.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés az értesítőgyűjtemény adatai alapján.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920. VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948.

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Nemes-Németh Nóra.

MTMT-azonosító: 10044768

A doktori értekezés címe és alcíme: Kontinuitás és diszkontinuitás egy iskolaváros társadalmi struktúrájában.
Különös tekintettel a tanári professzió konstruálására.

DOI-azonosító: 10.15476/ELTE.2020.026

A doktori iskola neve: Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Neveléstudományi Doktori Iskola

A doktori iskolán belüli doktori program neve: Pedagógiatörténet Program

A témavezető neve és tudományos fokozata: Prof. Dr. Németh András

A témavezető munkahelye: Eötvös Loránd Tudományegyetem

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom a Neveléstudományi Doktori Iskola hivatalának ügyintézőjét Barna Ildikót, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárom, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárom a doktori értekezés és a tézisek szövegének plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Budapest, 2020.02.24.

a doktori értekezés szerzőjének aláírása